

glasul
BUCOVINEI

CERNAUȚI

BUCUREȘTI

1-2 / 2003

An X. Nr. 37-38

FUNDAȚIA CULTURALĂ ROMÂNĂ

Revistă digitalizată gratuit de Asociația Rădăuțiul Civic, pentru păstrarea memoriei Bucovinei și pentru ca tot efortul oamenilor de cultură din Bucovina să fie accesibil și generațiilor de astăzi.

www.radautiulcivic.ro

Mai 2020

GLASUL BUCOVINEI

THE VOICE OF BUKOVINA

The Romanian Cultural Foundation

THE VOICE OF BUKOVINA

A HISTORY AND CULTURE QUARTERLY

CERNOWITZ – BUCHAREST

2003/ No. 1-2
Year X. No. 37-38

Editor-in-Chief: ALEXANDRINA CERNOV
Honorary Member of the Romanian Academy

ADVISORY BOARD: Prof. Dr. Mircea Anghelescu (Bucharest), Acad.
Radu Grigorovici (Bucharest), Stefan Hostiuc (Cernowitz),
Prof. Dr. Mihai Iacobescu (Suceava), Prof. Dr. Ion Popescu-Sireteanu
(Iași), Arcadie Suceveanu (Chișinău), Constantin Ungureanu
(Chișinău), Acad. Dimitrie Vatamaniuc (Bucharest).

EDITORIAL BOARD: Prof. Dr. Alexandrina Cernov, Honorary Member of the
Romanian Academy; Prof. Dr. Ilie Luceac, Vasile Tărățeanu.

GLASUL BUCOVINEI

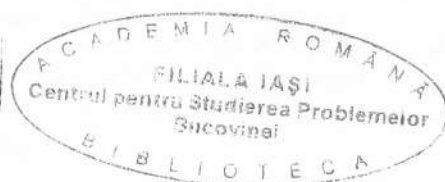
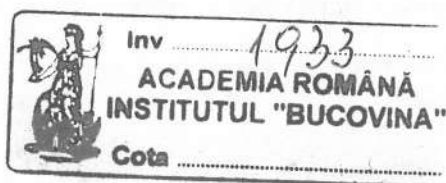
REVISTĂ TRIMESTRIALĂ DE ISTORIE ȘI CULTURĂ

CERNĂUȚI – BUCUREȘTI

2003, Nr. 1-2
Anul X. Nr. 37-38

Redactor-șef: ALEXANDRINA CERNOV
Membru de onoare al Academiei Române

COLEGIUL DE REDACȚIE: prof. univ. dr. Mircea Anghelescu (București),
acad. Radu Grigorovici (București), Ștefan Hostiuc (Cernăuți),
prof. univ. dr. Mihai Iacobescu (Suceava), prof. univ. dr. Ion
Popescu-Sireteanu (Iași), Arcadie Suceveanu (Chișinău), Constantin
Ungureanu (Chișinău), acad. Dimitrie Vatamaniuc (București).

REDACȚIA: prof. dr. Alexandrina Cernov, membru de onoare al Academiei
Române, prof. dr. Ilie Luceac, Vasile Tărășeanu.

CONTENTS

BUKOVINA IN DIALOGUE

- Ilie Luceac**, *Constantin Flondor – A Humble Confessor of Color, or Recouping Tradition Through Faith* 7

FROM THE PEOPLE'S HISTORY

- Acad. Ștefan Ștefănescu**, *Great Historians and the National Idea: A. D. Xenopol* 36

BUKOVINA – HISTORICAL AND SOCIAL PROCESSES

- Constantin Ungureanu**, *Bukovina's Population Between 1880–1910* 45
Harieta Mareci, *Historiographical Horizon* 71
Mihai Lazăr, *The Importance of Statistical Sources in Understanding the Fiscal Realities in Medieval Moldova* 78

IN MEMORIAM

- Ilie Luceac**, *A Last Farewell to Anatoli Dobreanski* 97

LITERARY THEORY, CRITICISM AND HISTORY

- Olga Cervinski**, *Literature: Spiritual Thirst or Intellectual Aggressiveness? (Anna Achmatova's Experience)* 101
Ion Cozmei, *Stages and Hypostases of the Romanian Creative Spirit in Lucian Blaga's Philosophical Vision* 114

POETRY

- Ioan Olevici**, *Poems* 133

BOOKS. REVIEWS

- Carolina Jitaru-Stășkevič**, *„Lumea Carpatică“ No. 1, October–December 2001, 67 p.; No. 4, 2002, 96 p.* 140

EVENT

- Constantin Ungureanu**, *A Romanian Academy Award for a Historian from Northern Bukovina* 145

SUMAR

DIALOGURI CU BUCOVINENII

- Ilie Luceac**, *Constantin Flondor – umilul mărturisitor al culorii sau recuperarea tradiției prin credință* 7

DIN ISTORIA NEAMULUI

- Acad. Ștefan Ștefănescu**, *Mari istorici și ideea națională: A.D. Xenopol* . . 36

BUCOVINA – PROCESE ISTORICE ȘI SOCIALE

- Constantin Ungureanu**, *Populația Bucovinei între anii 1880–1910* 45
- Harieta Mareci**, *Orizont istoriografic* 71
- Mihai Lazăr**, *Importanța izvoarelor statistice pentru cunoașterea realităților fiscale din Moldova medievală* 78

IN MEMORIAM

- Ilie Luceac**, *La despărțirea de Anatoli Dobreanski* 97

TEORIE, CRITICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

- Olga Cervinski**, *Literatura: sete spirituală sau agresivitate intelectuală? (Experiența Anei Ahmatova)* 101
- Ion Cozmei**, *Trepte și ipostaze ale spiritului creator românesc în viziunea filozofică a lui Lucian Blaga* 114

POEZIE

- Ioan Olevici**, *Versuri* 133

CĂRȚI. REVISTE

- Carolina Jitaru-Stășkevici**, *„Lumea Carpatică”, nr. 1, octombrie–decembrie 2001, 67 p.; nr. 4, 2002, 96 p.* 140

EVENIMENT

- Constantin Ungureanu**, *Un istoric din nordul Bucovinei premiat de Academia Română* 145

Dialoguri cu bucovinenii

CONSTANTIN FLONDOR – UMILUL MĂRTURISITOR AL CULORII SAU RECUPERAREA TRADIȚIEI PRIN CREDINȚĂ

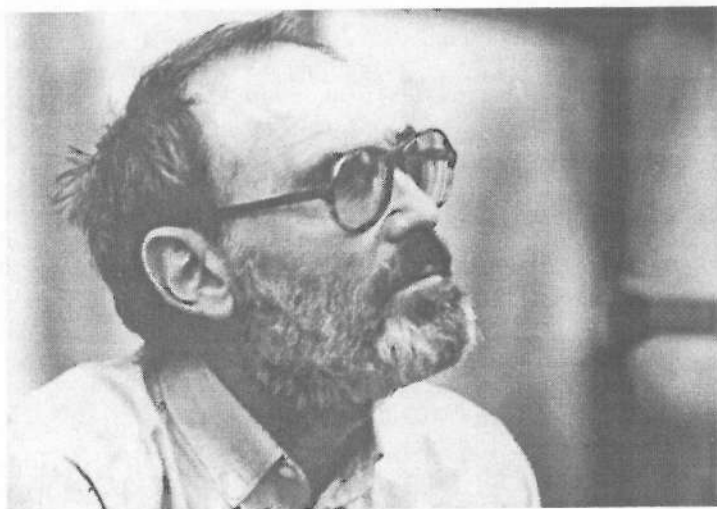
Ilie Luceac

Cernăuți

Motto: „Pictura o simt ca pe o ființă”.
(C. Flondor)

Ilie Luceac: Domnule Constantin Flondor, Dumneavoastră faceți un arc reușit peste timp, perpetuând cunoscuta familie a Flondorenilor din Bucovina.

Noțiunea proustiană de timp nu v-a atins cu aripa ei. Ați învins timpul și ați înfruntat cu demnitate vremurile de tristă amintire. Suntem foarte bucuroși să vă întâlnim la Timișoara și să vă cunoaștem mai îndeaproape. Speranța că vom realiza un dialog interesant pentru cititorii revistei noastre ne inspiră curaj și încredere în intenția de a vă întreba cât mai multe despre tainele artei pe care o stăpâniți. De aceea, pentru început, v-aș ruga să spuneți câte ceva despre instruirea Dumneavoastră profesională, despre școala pe care ați făcut-o și cum ați ajuns la pictură.

Pictorul român Constantin Flondor la vârsta împlinirilor.

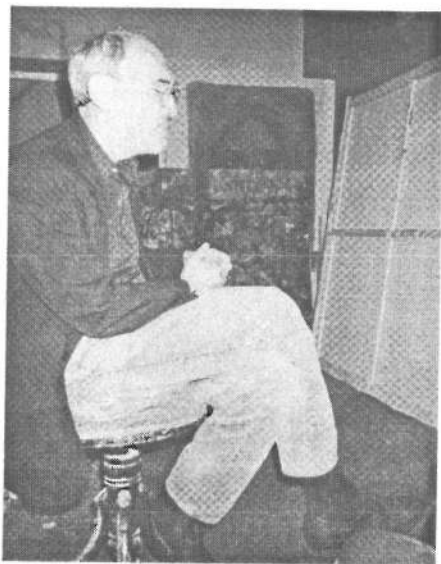
Constantin Flondor: La pictură am ajuns, pot să spun, prin descendența familiei. În familia mea exista o predilecție pentru desen, pentru lucrurile frumoase. Tata avea talent pentru pictură, dar asta am observat mult mai târziu. Copil fiind, mă uitam ce face fratele meu, era cu șase ani mai mare decât mine. Chiar la

Cernăuți, când își făcea fie lecțiile pentru școală sau din când în când făcea niște desene, eu stăteam și priveam ca la o minune care se desfășoară în fața mea. Și așa poate că încetul cu încetul s-a înfiripat în mine plăcerea de a desena, de a colora. Mai târziu făceam și eu acuarele, copiind fie niște lucrări ale altor pictori, fie imitându-i pe tata sau pe fratele meu...

Până la urmă, am ajuns la Timișoara, în călătoria mea, în refugiul meu din Cernăuți. Cam așa, am făcut o buclă, un arc, cum spuneți mai înainte, de data asta însă în sensul direct al cuvântului: întâi am fost la București, apoi undeva în Oltenia, lângă Craiova, la Podari, și abia după aceea am ajuns la Timișoara. Pare-se că refugiul a fost organizat de fabrica de zahăr, unde era tata angajat, la Jucica, lângă Cernăuți. Aproape toată conducerea, directorul și o grămadă de oameni angajați ai fabricii s-au refugiat atunci împreună. Întâi la Podari și pe urmă am ajuns la fabrica de zahăr din Timișoara. Și atunci a venit momentul că a trebuit să mă decid pentru o profesiune. Eu eram foarte precis că trebuie să fac școala de arte. Noroc că era un liceu de arte plastice chiar în Timișoara, unde am și ajuns să învăț, cu sprijinul părinților mei. Ei susțineau această idee, fiind deopotrivă sensibili la pictură. Aici, în Timișoara, am făcut patru ani la liceul de arte, din 1950 până în 1954, după care am dat admiterea la București, la Institutul „Nicolae Grigorescu”, unde am învățat șase ani, din 1954 până în 1960.

I. L.: Maestre Constantin Flondor, fiindcă vorbim despre pictură și despre școala prin care ați trecut, vă rog să spuneți câteva cuvinte referitor la profesorii Dumneavoastră iubiți, ați avut îndrumători celebri pe care i-ați păstrat în memorie până acum?

C. F.: Da, există în ucenicia mea profesori cărora le datorez foarte mult, mai ales în primii ani de inițiere în tainele picturii. Mi-aduc aminte, în primul rând, de Iulius Podlipny, care a fost profesor la Liceul de arte și căruia îi datorez foarte mult, în special în meseria de a desena, dar și pentru faptul că a știut să-mi insuflă

Maestrul Constantin Flondor într-o clipă de meditație în atelierul său din Timișoara (19 octombrie 2001).

credința pe care trebuie s-o aibă un viitor artist. Pentru el a desena era o strictete, era ca o religie aproape, un cult. Omul care desenează trebuie lăsat în pace, trebuie să aibă liniște, plus că cel care se dedică picturii trebuie să fie aproape ca un călugăr, un adevărat ascet. Trebuie să renunți la toate bucuriile vieții. Eu n-am mers chiar pe calea asta pe care o arăta el, dar am rămas cu ideea formată, și anume, cât de extraordinară este această meserie care se numește *artă*.

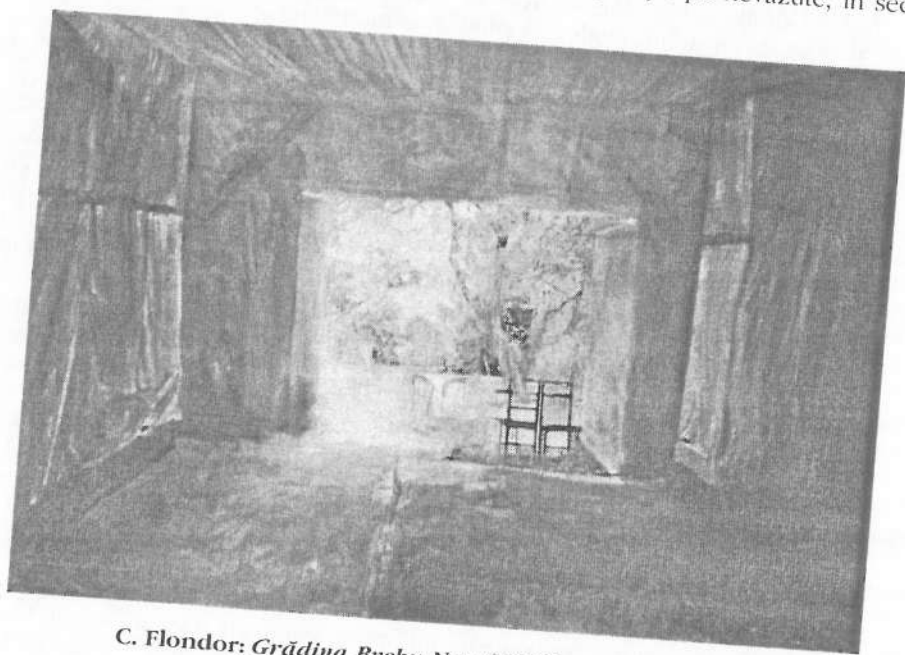
I. L.: Exact așa cum scrie și Cesare Pavese în cartea sa *Meseria de a trăi*. Artă este cu adevărat o meserie superbă prin care poți să-ți realizezi gândurile și intențiile, dacă posezi, bineînțeles, talentul respectiv. Cesare Pavese afirmă undeva în cartea sa că punctul de legătură este meseria ta, viața fiind *nevoia de expresie* a primei și *nevoia de contact cu aproapele* a celei de-a doua. Cam așa spunea Cesare Pavese despre meseria vieții, care este de fapt, până la urmă, o artă. Nu știu dacă am

reușit să citez corect din memorie ceea ce spunea scriitorul filozof italian, dar cert este că aceste cuvinte se potrivesc artei Dumneavoastră de a trăi.

Momentele cele mai inspirate despre care ați amintit mai sus corespund perioadei 1950–1954. Este perioada când pictura v-a cucerit definitiv, nu-i așa?

C. F.: Așa este. Din 1954, când am intrat la Institut, acolo profesorii mei direcți au fost mai mulți. Am avut un profesor pentru care am toată considerația – Rudolf Schweizer-Cumpănă îl chema – nu mai trăiește. L-am avut în anul întâi de studii. Era un pictor de factură postimpresionistă. A făcut școala la Munchen. Originea lui este fie austriacă, fie germană, fie franceză. Nu sunt sigur, dar cert este că era și jumătate român. Lui îi datorez destul de mult. După el nu am avut parte de profesori pe care mi i-aș fi dorit cel mai mult, cu care să mă leg foarte bine. Deși circulau atunci prin Universitate doi mari profesori: Baba și Ciucurencu. Eu n-am ajuns la ei și nici ei la mine. O singură dată a trecut Corneliu Baba prin atelier și mi-a făcut o corectură. O țin minte, fiindcă a fost un cuvânt de apreciere și mi-a căzut foarte bine la un studiu pe care-l aveam. Cam asta.

Aș zice însă că ucenicia mea a continuat și după ce am terminat Institutul „Nicolae Grigorescu”, citind și descoperind foarte multe. Ca dovadă, în primii ani m-am angrenat puternic într-un grup de avangardă din Timișoara, pe lângă alți doi pictori care mi-au devenit prieteni, formând astfel gruparea care purta denumirea *Sigma*. Acesta era un grup de avangardă la vremea aceea în Timișoara. Aici, în această grupare, ochii noștri s-au deschis la aceea ce în Universitate nu ni s-a comunicat suficient, am în vedere ceea ce s-a întâmplat în secolul al XX-lea în „aventura” picturii. Începuserăm să citim prin cărți și să recuperăm un timp pierdut. Deci cam așa s-a produs ucenicia mea, pe care consider că o continui și acum, când am lăsat în urmă secolul al XX-lea și am trecut, aproape pe nevăzute, în secolul al XXI-lea.

C. Flondor: *Grădina Brebu Nou* (1996) – ulei pe pânză.

Dar vreau să spun că e o moarte profesională sigură, o autonihilare iminentă dacă consideri că ai făcut totul, că ai atins perfecțiunea și că nu mai ai pași de făcut. Și atunci începi să te autoplagiezi întruna și să cazi într-un timp mort. În jurul tău se creează un spațiu fără viață, un vid. Ceva ce este asemănător cu moartea latentă, cu stingerea.

I. L.: Sigur, răspunsul Dumneavoastră este al unui artist adevărat. Ucenicia nu se sfârșește nicicând.

Să revenim însă la un subiect despre care ați amintit în trecut mai înainte, și anume, la maestrul Lovendal, pe care Bucovina îl cinstește ca pe un pictor al ei. Vă rog să ne spuneți câteva cuvinte despre artistul pe care îl apreciază în egală măsură Chișinăul, Bucureștiul și Cernăuțiul. Bineînțeles, Cernăuțiul de altădată, din perioada interbelică, când George Lovendal a trăit și a creat în capitala Bucovinei.

C. F.: Am avut această ocazie să-l întâlnesc pe coridoare ca pe un profesor care funcționa în cadrul Institutului „Nicolae Grigorescu”. Bineînțeles, nici el nu mi-a fost profesor, fiindcă a fost la *monumentală*, mai mult ca sigur. Eu eram la secția *pictură*. Deci, oricum n-aveam cum să-l am ca profesor. Însă despre Lovendal pe parcurs aveam să aflu din ce în ce mai multe, și despre legătura lui cu Bucovina și cu reprezentările de țărani. Chiar am și folosit o lucrare de-a lui într-o expoziție destul de mare pe care am avut-o la muzeul din Timișoara, o expoziție organizată de mine și intitulată **Însemnări pentru o nostalgie – Bucovina**. Era și un Lovendal în cadrul expoziției, mai erau lucrări și ale altor pictori din București, Horia Bernea, de exemplu, erau nume importante. La această expoziție a participat și grupul *Prolog*, grupare în care mă aflu eu acuma, or, *Sigma* a fost tineretea, iar maturitatea, înțelepciunea, ține de *Prolog*. Referitor la Lovendal, intitulat, am cunoscut niște familii de refugiați, care aveau un portret de Lovendal, intitulat, se pare, **Portret de fată**, în care cred că era reprezentat cineva din familia pictorului.

I. L.: Domnule Flondor, vă rog să vorbiți mai detaliat despre gruparea *Prolog*, al cărei membru am înțeles că sunteți de multă vreme.

C. F.: Când am ajuns în Timișoara, după ce am terminat facultatea, i-am întâlnit pe încă trei colegi cu care am intrat în grupul *Sigma*, care promova un fel de corelare a artelor cu o gândire mai științifică. Mergeam, așadar, pe un soi de cercetare în domeniul artelor plastice. Se puneau niște probleme de limbaj în domeniul picturii. Această experiență a durat vreo șapte-zece ani, cu o inerție firească. După ce ne-am despărțit chiar, aveam tineri care încă erau împreună cu noi, mai aveam preocupări care erau legate de programul acestui grup. Asta a fost prima mea școală, prima învățătură de a renunța la cultul unei personalități, de a înțelege și de a fi deschis pentru a lucra în grup. A fost o modalitate de a ști să fii umil, de a ocoli orgoliul propriu.

În cadrul acestui grup – *Sigma* – am avut o perioadă în care eu nu semnam. Aveam și lucrări pe care le făceam împreună – deci iată un exercițiu care înfierează orgoliul personal în favoarea spiritului de avangardă. Era orgoliul spiritului de avangardă, care vine cu un soi de aplomb, care neagă tot trecutul, are un fel de patricid, adică cine a fost înainte nu mai e bun, jos cu el. Venim noi cu o idee și facem un manifest, un program artistic: Așa văd eu dadaismul, de exemplu. Mă rog, lucruri care m-au interesat atunci foarte mult.

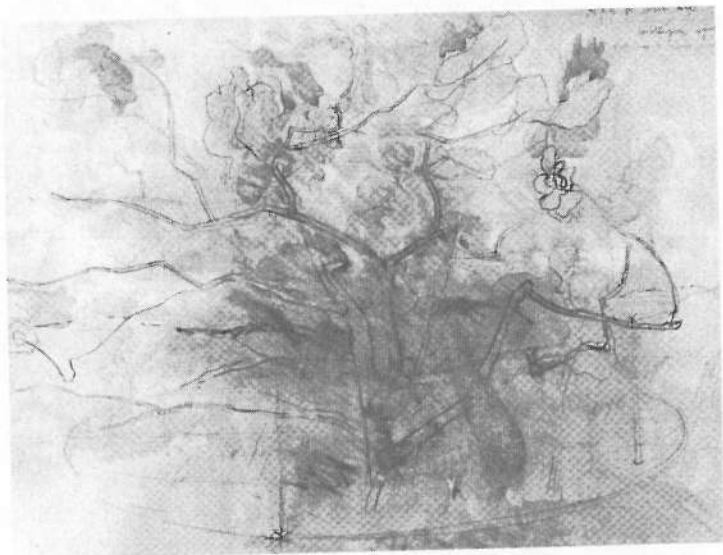
Dar a venit o altă vreme, o altă trecere. O altă înțelegere. Cum s-a făcut această trecere, cum s-au întâmplat toate, eu încerc să mi le explic logic. Sigur că există întotdeauna și o taină, este uneori și ceva de neexplicat în toate ce se întâmplă cu noi. Ceva ce nu poți să exprimi în cuvinte. Între timp l-am întâlnit pe domnul Paul Gherasim, un mare bucovinean, un om deosebit, cu zece ani mai în vârstă decât mine, pe care l-am cunoscut la prima noastră manifestare de avangardă în

București. Atunci l-am cunoscut pentru prima dată, și mi-am zis în sinea mea: „În sfârșit, iată un bucovinean, eu bucovinean...”. Un om înțelept, ca un patriarh arată. Ar trebui să-l cunoașteți, că v-ar face mare plăcere. Poate ați realiza și vreun interviu cu el, de ce nu?! Ar merita. Ar fi minunat. El este cu domiciliul în București.

În această perioadă ne-am întâlnit tot mai des. La un moment dat s-au organizat niște tabere de pictură în Timișoara. Au fost organizate și două expoziții la Timișoara de către Paul Gherasim, împreună cu Dan Hăulică, Andrei Pleșu – o echipă foarte puternică. Deci s-au organizat aceste expoziții intitulate *Studiu-1* și *Studiu-2*. Ceea ce-a făcut, de fapt, să mă releg, să mă reînnod foarte mult cu domnul Paul. Și după aceea, în niște tabere, cu încă alți tineri, am simțit că trebuie să formăm din nou o solidaritate de ucenici. Începutul s-a întâmplat la Tescani, la Casa Enescu.

I. L.: Despre care aminteste și Pleșu, în *Jurnalul de la Tescani*, nu-i așa?

C. F.: Da, acolo s-a produs și nașterea grupului *Prolog*, chiar la Tescani. Primul *Catalog* și prima expoziție pe care am realizat-o la București era legată de *floarea de măr*, cu simbolistica creștină care implică în ea toată taina. Era o livadă

C. Flondor: Măr Tescani (1984) – (Îmblânzirea copacului).

de mere acolo, la Tescani, de aici a și pornit ideea. Prefața acestui *Catalog* a fost realizată de regretatul poet Ioan Alexandru. El a scris textul împreună cu Andrei Pleșu. Așa s-a născut al doilea grup, *Prolog*, în care sunt și acum. Din acest grup fac parte colegii mei, pictorii Paul Gherasim, Horia Bernea, Horea Paștina, Mihai Sârbulescu, Ion Grigorescu și alții. Iar acest *Prolog* e un fel de mișcare artistică firească a unui număr de pictori (avem uneori și invitați între noi) care sunt aplecați de obicei mai umil asupra acestei meserii, fiind și mai uimiți în fața naturii, care este o fereastră spre și o mărturie pentru credință. Tot ceea ce facem e legat de această dimensiune, pe care o avem cu toții în noi atunci când ne naștem.

I. L.: Maestre, din ceea ce-ați spus până acum, reiese că toți artiștii plastici care fac parte din grupul *Prolog* cultivă simbolul.

C. F.: Da, e un simbol, dar este un simbol neostentativ. Este un simbol prin simțire, prin atitudinea noastră, fie că desenăm o plantă, fie că facem o compoziție mai amplă, fie direct, cu trimiteri mai directe la motive crestine sau la motive care rezultă din aceasta. De exemplu, icoanele – ele sunt niște mărturii ale unei stări mai tainice, a unui dialog interior uimitor. E un dialog al uimirii care-l realizăm cu natura. Este un dialog al bucuriei în fața naturii. Este un dialog intim cu natura, este și o bucurie de fiecare zi prin faptul de a ști că trăiești, de a admira lumina, soarele, cerul, natura din jur.

Lucrurile acestea nu se pot explica doar prin gândirea materialistă, cu care ne-am tot hrănit ani de zile. Deci, descoperim aceste taine și încercăm să depunem această mărturie, că totul e până la urmă o bucurie. O bucurie care se rezolvă în uimire. Chiar dacă suntem uneori bolnavi sau mai necăjiți, trebuie să știm că până la urmă bucuria urmează să triumfe, ea trebuie să fie deasupra lucrurilor.

I. L.: Aceste idei le împărtășea și Ludwig van Beethoven în unele opere ale sale – cu toate că marele muzician a cunoscut atâtea decepții în viață – sau, cel puțin, asta vroia să ne sugereze singuraticul și disperatul autor al sfârșietorului „Testament de la Heiligenstadt” prin tema principală din *Simfonia a IX-a*, intitulată *Odă bucuriei*, pe versuri de Friedrich Schiller.

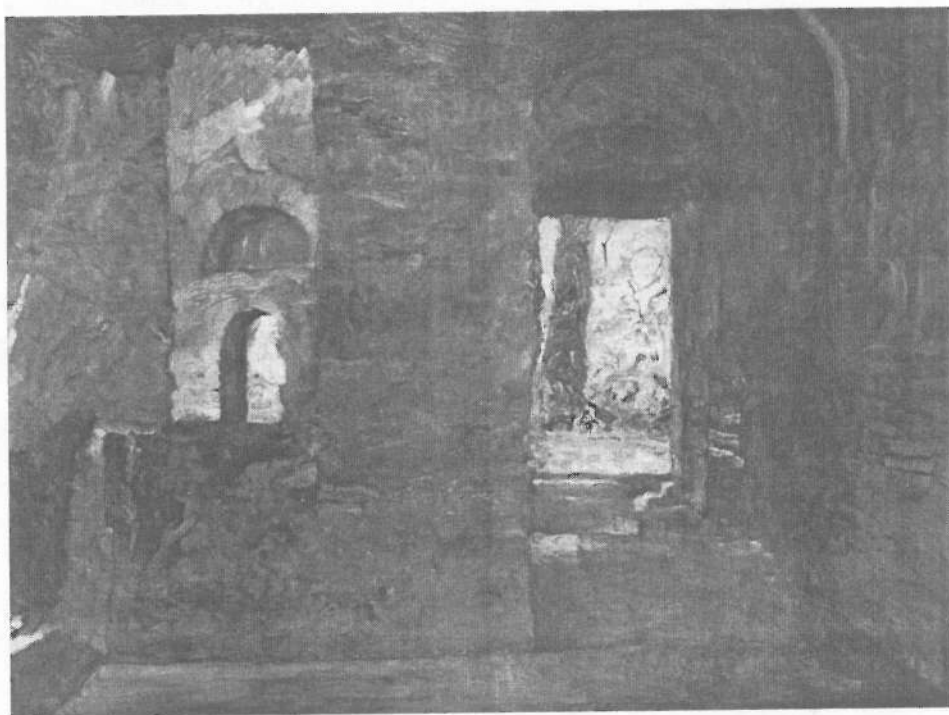
V-aș ruga în continuare să apreciați și să formulați exact maniera în care creați, ceea ce nu aș putea s-o fac eu așa cum veți face-o Dumnezeuvoastră.

C. F.: Până la urmă maniera nu este nici o minune, e pictură, în primul rând. Acuma, dacă ar fi s-o încadrăm în niște tipare, atunci trebuie să facem o distincție. Dacă vorbim de grupul *Sigma* – acolo s-a întâmplat să fie un fel de părăsire a picturii și apropierea de materialele unor noi tehnologii, și anume, cele ale luminilor, ale construcțiilor. Am făcut și film, dar filmul a fost și ceva care a însemnat o activitate de sfârșit în grupul *Sigma*. Chiar și fotografia, filmul m-au legat din nou de pictură. Prin film am ajuns din nou la natură, la realitate, ca să spun așa.

Iar referitor la pictură – îmi vine greu s-o definesc. Unii critici spun că e postmodernism. Alții neagă acest lucru, adică li se pare postmodernismul – și mie uneori la fel – o formulă convenabilă, convențională. Artă postmodernă nici nu exclude, nici nu reduce, ci sintetizează, înregistrând, fără restricții, întreaga serie de condiții, experiențe și tipuri de cunoaștere dincolo de obiect. Departate de a căuta o experiență unică și completă, postmodernismul în artă plastică tinde spre o condiție de tip enciclopedic care admite o sumedenie de puncte de acces, de deschidere, o infinitate de reacții interpretative. Semnele acestei deschideri față de ceea ce se află dincolo de opera propriu-zisă este reîntoarcerea la reprezentare, simbolism, conotație și toate celelalte forme de referențialitate. Ceea ce postmodernismul deține – și noi nu vrem să recunoaștem și nu ne interesează – este cinismul. Cinismul cu un anumit umor. Adică criticii consideră că el vine după arta modernă și nu se apleacă numai pe ultimele rezultate, ci face o împăcare între tradiție și modernitate. Dar o face uneori cu umor și cu cinism, ușor sarcastic. Pictura, în general, trebuie să-și reprime ocheadele teatrale pentru a putea permite accesul la unele adevăruri esențiale mai profunde. Or, noi, cei din grupul *Prolog*, facem această recuperare, bazându-ne pe considerente mult mai serioase și mai adânci, care înseamnă însăși credința. Recuperarea în pictură cu o tehnologie tradițională.

I. L.: Da, și dacă vorbiți de tradiționalism – nu ca temă în sine, ci ca manieră de creație – să ne spuneți dacă ați avut în ultimul timp tentația tradiționalismului atunci când v-ați apropiat de sevelet, ați simțit niște influențe, v-au urmărit tehnicile tradiționale în pictură. Ceea ce vă întreb ține de tainele picturii, pe care eu nu le cunosc în măsura în care le cunoașteți Dumnezeuvoastră. Dar aș îndrăzni totuși să vă întreb un lucru. De exemplu: umbra și lumina la Rembrandt sau la alți pictori

care vin din Renaștere încoace – au ele vreo importanță, mai joacă un rol pentru pictura de astăzi sau pentru ceea ce ziceți Dumneavoastră că este cheia, simbolul în arta plastică? Mi-aduc aminte că am citit niște pagini din *Jurnalul* maestrului Corneliu Baba, unde marele artist spunea cam așa: „...umbra și lumina sunt eu! Sunt eu, cel plin de contraste, de inegalități, suntem noi toți, e însăși viața din jurul nostru... Suntem făcuți din umbre și lumini. Pentru a prețui strălucirea luminii trebuie să știm a pătrunde misterul întunericului”.

C. Flondor: *Basilica din Torcello*, 1994 (ulei pe pânză).

C. F.: Vreau să zic că întrebarea este foarte bună și foarte interesantă. Sigur că există pictura de clar-obscur, care vine de la Rembrandt cu sistemul său. Sunt câteva lucrări de-ale lui și în Muzeul de la Petersburg, în celebrul Ermitaj.

Rembrandt a fost și o mare iubire a mea din tinerețe. O să vă arăt portretul bunicii mele, făcut de mine când aveam vreo 17 ani, și-o să recunoașteți într-un fel punctul de plecare de pe clar-obscur, fapt care nu mi-a dispărut nici până acum. Dar pe această școală rembrandtiană, pe tipul de pictură care înseamnă cel al clar-obscurului, sigur s-au mai așezat și foarte multe alte straturi.

Pictura lui Van Gogh, de exemplu, un alt olandez, care e un alt tip de pictură, unde lumina-umbra nu mai e atât de importantă cât relația dintre sunetul culorilor, care trăiește și trece în primul plan. Or, asta se realizează profesional când renunți ușor la contrastele de închis-deschis. Deci, trebuie să renunți la ceva, pentru ca să faci altceva. Nu poți face în pictură tot. Și asta este cert.

Apropo, ca să ne întoarcem la oamenii importanți care i-am întâlnit pe coridoarele Institutului „Nicolae Grigorescu”. A mai fost un pictor care nu mi-a fost profesor, dar mi-a fost un bun sfetnic. Ne îndrăgea, fiindcă și el a trecut prin Timișoara. Este vorba de Catul Bogdan, fiul lui Bogdan-Duică. Profesorul universitar Catul Bogdan. Odată am asistat la o lecție pe care o făcea el la alți studenți, cu un an mai tineri decât mine. Am stat și eu să ascult. N-am să uit niciodată. A spus în câteva cuvinte foarte simple că pictura este un limbaj complex care folosește *linia, lumina, umbra, culoarea* etc., etc. Nu poți să le folosești pe toate la maximum. Când pui accent pe linie și pe un grafism, trebuie să renunți puțin la celelalte două. Dacă pui accent pe lumină, umbră, trebuie să renunți la acordul muzical cromatic. Dacă e să ne întoarcem la Rembrandt, atunci am putea spune că el este de obicei mai monocrom. Aurul, ocrul, brunul, dacă sunt verzi, atunci sunt măslinii. La Vincent Van Gogh e altceva. Nici n-ar fi putut și nici nu trebuia să facă Rembrandt ceea ce a făcut Van Gogh. La Van Gogh nu există lumină-umbră, dar există contrastul puternic dintre galben, albastru, oranj. Sunt alte raporturi, care vin dinspre Cézanne și toată școala din care făcea parte el, noi considerându-l astăzi deschizător de drumuri în arta secolului al XX-lea. Deci așa s-au așezat lucrurile.

Din școala românească – iarăși pentru noi și pentru grupul *Prolog* în special – Andreescu, Luchian sunt doi maeștri care într-adevăr întotdeauna ne slujesc ca modele. Bineînțeles, și pentru mine. Eu cred că Andreescu este un pictor care, din păcate, nu se bucură de prestigiul european pe care îl merită. Locul lui este mult mai sus. Fiindcă, dacă compari un Corot cu un Andreescu, lucrurile stau foarte bine unul lângă altul. Poeți deopotrivă de mari ai naturii și ai luminii diafane, ei sunt autori ai unor peisaje de un intens lirism. Din păcate, însă, la Luvru nu există nici până astăzi un Andreescu.

I. L.: Maestre Flondor, folosesc ocazia și vreau să vă întreb în legătură cu aceasta un lucru care i-ar interesa în primul rând pe bucovineni. Ați amintit de faptul că Andreescu nu este situat în ierarhia valorilor europene la locul lui binemeritat. Asta cred că ați avut în vedere. Exact așa a fost și soarta unui pictor bucovinean, despre care vă invităm să spuneți câteva cuvinte. Este vorba de Epaminonda Anibal Bucevschi. Foarte important acest lucru, mai ales în viziunea unui copământean de aceeași breaslă și la distanța de un secol și ceva de la momentul dispariției artistului bucovinean.

C. F.: Da, cred că și cu Bucevschi se întâmplă ceva, de data aceasta la nivelul nostru, național. El nu-și are locul convenit în ierarhia valorilor. Dar este și ceva foarte rar să întâlnești o lucrare semnată de el. Nici eu nu pot să mă laud că îl cunosc foarte bine pe Epaminonda Bucevschi, decât din niște reproduceri, văzute fugitiv, în drumul meu spre Cernăuți.

Poate părea prea mult la prima vedere ceea ce vrem să spunem, dar vom încerca să facem o comparație între soarta lui Epaminonda Bucevschi cu cea a lui Andreescu.

După câte știu, Bucevschi a renunțat puțin la tradiția bizantină și a avut și o influență a Renașterii. Nu de mult am primit o fotografie a unei lucrări de Epaminonda Bucevschi, de la Bacău sau de la Roman, așa ceva, care se intitula **Domnișoara Flondor**. Era o pictură destul de frumoasă, sensibilă. Nu aveam idee de existența acestei lucrări. Reproducerea era foarte frumoasă.

Oricum ar fi, ar trebui să existe măcar două-trei lucrări de Bucevschi și la noi, în capitală. Acuma s-a refăcut Muzeul de Arte. S-a făcut secțiunea națională a Muzeului la fostul Palat Regal. Din păcate, sunt cotați mulți artiști care își au valoarea la un nivel inferior celor amintiți. E păcat.

I. L.: Domnule Flondor, vreau să vă spun – am mai spus-o și cu alte ocazii – că Bucevschi este în țară uitat, aproape totalmente uitat. În Cernăuți s-au mai găsit câteva lucrări, câteva picturi pe lemn și în ulei pe pânză. Două lucrări intitulate *Intrarea Maicii Domnului în Biserică* și *Ctitorii Vlejul din Poiana Stampei*. Se mai pot găsi poate și alte tablouri prin colecțiile personale. Cred că și în alte localități din Bucovina istorică mai există ceva, bineînțeles, la persoane particulare. Una s-a găsit la București, de exemplu. Această descoperire a fost semnalată de noi în monografia *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare* (Cernăuți-Timișoara, 2000, p.116–117).

Este, desigur, foarte incitant ceea ce ați spus Dumneavoastră până acuma, dar să ne întoarcem la simboluri, să revenim la simboluri, privindu-le deja din alt unghi de vedere, din alt spectru. Tot timpul cât vorbeați, ați folosit expresii ca: *Bucovina, cei ce sunt cu adevărat bucovineni, bucovinenii care au fost* etc. În legătură cu aceasta aș dori să spuneți câteva cuvinte despre familia din care descindeți. Este foarte important pentru noi să cunoaștem și arborele genealogic al familiei Dumneavoastră. După câte știu, v-ați ocupat de acest lucru.

C. F.: Cred că ați vrea să vă spun în ce măsură numele acesta este o povară sau este stimulat. Pentru mine, eu zic că-i și stimulat. N-aș vrea să fie o povară, fiindcă trebuie să mă înțelegeți că eu personal n-aș dori ca valoarea mea profesională să fie influențată de strălucirea numelui. Deși contează foarte mult și strămoșii. Când m-am ocupat de arborele genealogic, am văzut că sunt perioade în istorie când e mai bine să nu-ți cunoști arborele.

I. L.: De ce spuneți asta, maestre?

C. F.: Am trăit cu toții și am pățimit în perioada de tristă amintire și de aceea cunoaștem foarte bine această experiență.

Profesorul Catul Bogdan înainte de repartitie a venit la mine și mi-a spus: „Tu ai un dosar prost. Părinții tăi au fost boieri, așa ceva. Se discută acolo în legătură cu repartitia“. Eu vreau să vă spun că a fost o minune că am intrat la facultate. Fiindcă alții cu o origine ca a mea au pățimit destul de mult. Dar eu am intrat grație lui Iulius Podlipny, care era ilegalist, revoluționar, așa ceva. Pe vremea aceea nu intrai la facultate dacă n-aveai recomandarea profesorului. Având dânsul o mână forte, din cauza asta cred că am scăpat cu intrarea. Dar cu ieșirea a fost mai greu. Cu ieșirea a fost așa: din cauza originii mele am avut probleme mari. Mi-a spus-o maestrul Catul Bogdan. Eu am luat-o foarte ușor atunci, eram inconștient încă, din păcate, de toate lucrurile acestea.

În primul rând, ceea ce este o realitate a fost că tatăl meu era funcționar. Moșia care exista, aparținea unei ramuri din familie care era stabilită în Basarabia. Aveau ei o moșie undeva pe la Hlina, Hlinca. Bunicul meu pe care eu nu l-am cunoscut a murit de o gripă spaniolă. George Flondor se numea. Bunica a pierdut toată moșia, a dat-o în arendă. Până la urmă a fost toată tocată. Deci noi eram oameni simpli.

La repartitie am încercat s-o scald. N-am fost boier, cică. Așa că numai asta m-a salvat atunci. Și le-am zis celor din comisie că Podlipny de la Timișoara mă dorește profesor și mă cheamă cu toții încolo. Și atunci cei de la repartitie au zis: „Foarte bine. Să se intervină la minister să fii numit la Timișoara“. Dar n-a fost chiar așa de ușor la început. Am ajuns la repartitie. Mi-au dat la început un post de profesor de desen tehnic, undeva la Medgidia. Timișoara și Medgidia sunt alături. Și am spus atunci comisiei că profesorii din Timișoara doresc să fiu și eu profesor acolo și mi-au zis că vor face o intervenție. N-au făcut-o. Atunci am dat telefon acasă, de unde tata mi-a zis prompt: „Vino urgent la Timișoara și gata!“.

**Bunica pictorului Constantin Flondor
(pe linie paternă).**

Dumitru și Constantin. Aceștia sunt bunicii lui Iancu și ai celorlalți. Atunci s-a făcut înnobilarea lor și mi se pare că unul din fii a devenit și baron – Nicolae Flondor. Deci fiul lui Constantin – Nicolae – a devenit baron. Toți ceilalți de mai târziu au rămas numai cavaleri. Iancu cavaler de Flondor. Tudor cavaler de Flondor, compozitorul. Baron a fost doar Nicolae Flondor, fiul lui Constantin din generația care a fost înnobilitată pe la 1700. Studiind întâi actele pe care le aveam în familie, după 1989 am reușit să merg mai adânc. Am reușit să ajung la Arhivele Statului din București, și atunci am dat de dosarele *Zotta, Flondor*. A fost foarte interesant pentru mine. Păcat că nu am avut suficient bani ca să xeroxez tot ce era acolo, dar mi-am luat oricum ce-mi trebuie.

I. L.: Interesantă este o mențiune care vă aparține. Am văzut în arborele genealogic că scrieți anul dispariției, al pierderii lui Sever Zotta – 1947 sau 1949, ceea ce m-a impresionat. După câte știu, el a murit la Orsk, în 1943. Poate că aveți niște date noi care răstoarnă argumentele și ceea ce se cunoaște până acum despre moartea lui Sever Zotta. Cred totuși că este o eroare, fiindcă documentele sunt bine cercetate și corelate.

C. F.: Tot ce e posibil, să știți că există multe erori. Arborele este în lucru. Eu l-am mai modificat chiar și pe acesta pe care îl aveți în prima variantă. Dar este oricum parțial făcut și n-am putut să vi-l ofer. Sunt niște date care nu sunt verificate încă. Pe urmă am mai avut un arbore mai recent, primit de la Șerban Flondor. Este bun, dar are și acesta greșeli, are lacune.

I. L.: Sper că l-ați cunoscut pe Șerban Flondor. De aici probabil și legătura Dumneavoastră cu Ștefan Sorin Gorovei. Tocmai din acest motiv vă întrebam dacă n-ați fost invitat la cel de al XI-lea Congres de Genealogie și Heraldică de la Iași.

Și atunci am venit la Timișoara, fără să mă prezint la repartiție. Era ceva împotriva legii, de aceea am suferit vreo câțiva ani. La început am fost muncitor calificat în Timișoara, pictor executant la Operă, adică la decoruri. Mă rog, a fost și asta o școală. Au durat vreo doi ani de zile până s-a reușit să se deblocheze hotărârea. Apoi au primit o hârtie că n-au voie să țină pe acest post un absolvent de pictură etc., etc. Până la urmă s-a rezolvat totul cu bine.

Deci astea au fost toate „pedepsele” pe care le-am suportat pentru originea familiei mele. Dar după aceea, am început ușor-ușor să mă înfiripez și să încep un studiu asupra arborelui genealogic al familiei mele. Aveam diferite documente și din spusele familiei culegeam informații. Aveam în familie un act, care demonstra că cei patru din familia Flondor, pe la 1700, au fost înnobilați: Vasile, Gheorghe,

C. F.: Da, pe domnul profesor Gorovei l-am cunoscut de vreo doi ani, când m-a invitat să vin la Iași. Știu că el s-a zbătut mult și a contribuit esențial la crearea Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” de la Iași.

I. L.: Să știți că este un profesor excepțional, un istoric și un specialist de marcă în genealogie, care știe să culegă spițele de boieri de peste tot. De altfel, cum v-a găsit și pe Dumneavoastră.

C. F.: Bine, m-am informat și prin intermediul unei familii din Germania, din Frankfurt, vă vorbeam adineauri – familia Miculescu. Domnul Miculescu, a cărui soție este tot o descendentă din Flondoreni. Nu este Miculescu-Prăjescu, cel pe care l-a omagiat profesorul Gorovei, scriindu-i un *In memoriam* în „Revista Genealogică”, ci pur și simplu familia Miculescu, care locuiește la Frankfurt, în Germania.

I. L.: Dacă doriți să spuneți în continuare câteva cuvinte despre părinții Dumneavoastră – tata, mama. La fel și despre bunica Dumneavoastră, pe care ați evocat-o adesea în convorbirea noastră. Bineînțeles, din câte mai țineți minte.

C. F.: Mama mai trăiește, la 96 de ani, mă rog, destul de suferindă acum. Chiar azi după masă am să-i fac o vizită. Stă cu fratele mai mult.

De tata v-am spus, el e cel care e descendent direct din familia Flondor. Prin el mă leg de spița Flondor. El e descendentul lui Constantin (vă spuneam mai sus despre cei patru). Tata vorbea de un oarecare Vasile. Dar eu prin cercetările mele la Arhivele Statului am constatat că acest Vasile, despre care spunea tata, nu este Vasile, fratele lui Constantin, al lui Dumitru și al lui Gheorghe, cei patru înobilizați la 1700, ci acest Vasile este un fiu al lui Constantin. Despre el se vorbește foarte puțin și foarte enigmatic. Când l-am descoperit am constatat că Vasile este fiul lui Constantin și noi ne legăm mai mult de Constantin decât de Vasile, boierul cel mare. Așadar, acest Vasile, descendent direct al lui Constantin, avea moșie la Hlina sau Hlinca, cea despre care vă spuneam, din Basarabia.

I. L.: Maestre, cât de des vă încearcă nostalgia atunci când vă gândiți la Bucovina? Amintirile pe care vi le-a depănat bunica vă podidesc vreodată? Vi-i dor de Bucovina, de locurile unde v-ați trezit copil?

C. F.: Asta este o provocare, dar este și o constatare. Adică, de câte ori vine vorba și chiar atunci când nu vine – lucrurile astea le purtăm cu noi, ca un fel de cruce – această nostalgie. Ca dovadă că această nostalgie a fost și fructuoasă o demonstrează faptul că am organizat vreo trei-patru expoziții cu Bucovina. La un moment dat am fost și eu, aici în Timișoara, membru al filialei Societății pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina. Am activat într-o vreme foarte intens în cadrul acestei Societăți. Dar de când s-a schimbat conducerea, de la un timp, a cam pierit, din păcate, activitatea Societății, adică a filialei din Timișoara. Spun acestea cu un sentiment de regret.

C. Flondor: Însemnări pentru o nostalgie, 1998.

**INSEMNARI PENTRU O NOSTALGIE
• BUCOVINA**

noiembrie 1918-1992

EXPOZIȚIE DE ARTA-DOCUMENTE
- FOTOGRAFII
GALERIA HELIOS • TIMIȘOARA

C. Flondor: *Însemnări pentru o nostalgie – Bucovina, 1992.*

Deci am făcut câteva expoziții interesante: *Însemnări pentru o nostalgie – Bucovina*. Vreo patru expoziții intitulate astfel. Și se numerotau 1, 2, 3, 4. Și au fost frumoase lucruri.

I. L.: Eu vă rog să spuneți câteva cuvinte despre unele din expozițiile Dumneavoastră, organizate chiar aici, în țară sau în străinătate, dacă le-ați avut. Bănuiesc că le-ați avut și nu numai una.

C. F.: E greu să le înșir, expoziții au fost destul de multe. Expozițiile la care țin eu mai mult au fost: *Studiu-1, Studiu-2*. Cele organizate de Societatea pentru Cultura și Literatura Română, cele cu nostalgia, cu Bucovina, pe care le-am organizat eu în cadrul SCLRB. Dar expoziții la care am participat au fost și cele ale d-lui Paul Gherasim – *Studiu-1, Studiu-2* despre care am mai amintit, expoziții ale *Prolog-ului*, multe din care au fost organizate și la București.

Sigur, sunt și expoziții personale, au fost destul de multe și acestea. Una chiar destul de amplă, care am organizat-o la Muzeul din Cluj, aproape cu 200 de lucrări. Alta am avut-o la Bistrița, acum vreo 2-3 ani în urmă. Cu vreo 10-15 ani în urmă am avut o expoziție la Sala Dalles din București. Aceasta a fost o expoziție destul de amplă și destul de importantă. E greu de spus la care din ele țin mai mult. E foarte greu. Fiecare expoziție e ceva puțin rupt din tine, ca și cum ar fi copilul tău. Nu știi la care să ții mai mult.

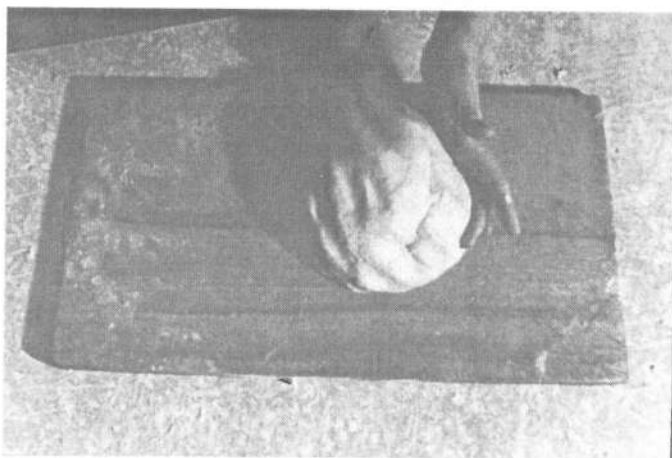
**Expoziția Constantin Flondor din Sala Dalles,
București, 1987.**

C. F.: De când cu întoarcerea la pictură, aplecarea mea a fost tocmai pe unele lucruri foarte simple, umile chiar, cum e *făina*, de exemplu. A fost o temă care m-a preocupat multă vreme și care purta o încărcătură de sensuri legate în același timp și de hrană, și de puritate. Ba chiar mai mult. Vorbeam la un moment dat că această temă este pentru mine un fel de emblemă a nordului, a spațiului

C. Flondor: *Relief făină II*, 1983 (fotografie autor).

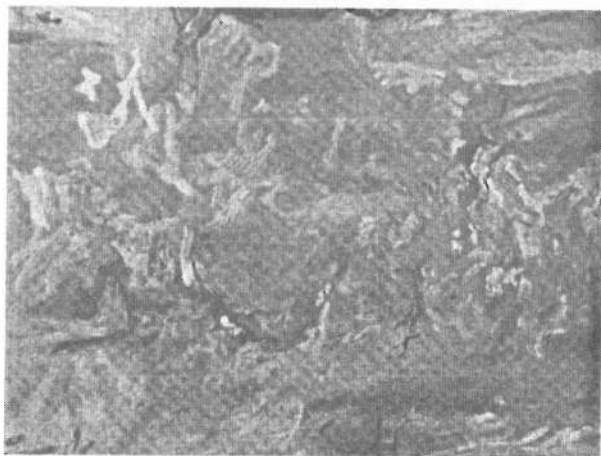
bucovinean, fiindcă ea conține albul acela imaculat, eu fiind născut chiar în decembrie. Iernile în Bucovina sunt mai lungi și mai puternice, mai aspre. Am folosit mult făina în arta mea, în felul de a gândi. Chiar am avut și un film, am lucrat mult la această temă în pastel și în ulei. Făina este, dacă vreți, și simbolul care ne amintește de pâinea cea de toate zilele, care, până la urmă, este trupul lui Dumnezeu, deci un simbol pur euharistic.

C. Flondor: *Ritualul pâinii – Plămădire*, 1983 (fotografie autor).

Așadar, pâine, nîngere, cernere... Făceam filmări cum cerneam făina și această zăpadă închipuită care cădea pe o planșetă în atelier îmi refăcea, îmi readucea în amintirea mea imaginea spațiului nordic bucovinean.

Pe urmă, sigur, *cerul*, ca o dimensiune uitată poate puțin. Încercam să reînnod pământul de cer. Ruperea asta între cer și pământ este tocmai criza spirituală

C. Flondor: *Cer*, 1993 (ulei pe pânză).

a timpului nostru. Pot să vă mărturisesc că cerul a fost o temă asupra căreia m-am aplecat destul de mult în arta mea.

Apoi *grădina*, care înseamnă și prima grădină a Paradisului. Pierderea acestui Paradis. Și Ghetsimani, desigur, și toate celelalte.

M-ați întrebat la un moment dat de simbol. Toate aceste teme sunt un simbol. Trăirea noastră se simte aici, în mijlocul naturii. Totul este o bucurie. De exemplu, în lucrarea pe care o vedeți, strugurii din grădină sunt tot un simbol. Toate sunt un simbol creștin. Lumina, aerul, toate plantele astea umile pe care le pune un gospodar în acest foșor. Aici grădina este văzută din interiorul unui foșor. Este grădina unei galerii din Timișoara, la care am expus destul de mult. Lucrarea se intitulează *Grădină*. Poate am putea-o intitula și *Grădina lui Ovidiu*. Așa-

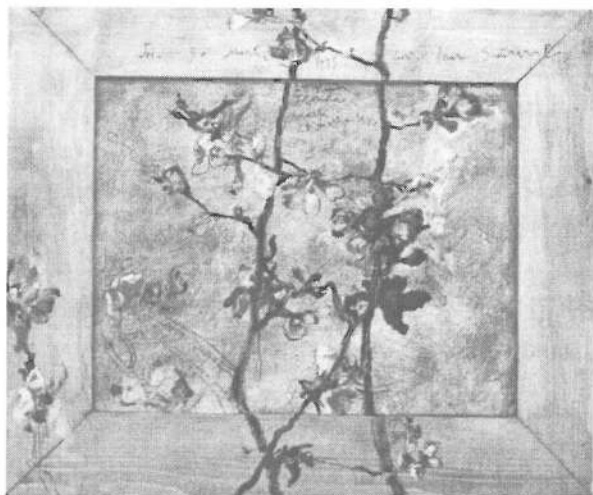

C. Flondor: *Grădină cu scară*, sâmbătă 29 aprilie/duminică 30 aprilie, 1995
(ulei pe pânză).

cheamă pe proprietar. Sau *Grădină* pur și simplu. Încă nu m-am hotărât pentru un titlu definitiv. Lucrarea n-a fost nici expusă încă. Eu mai continui să lucrez la ea, însă într-o altă variantă.

I. L.: Maestre, aveți o pânză extraordinară, lucrată în ulei și semnată: *Joi 30 martie (Cuviosul Ioan Scărarul)*. Personajul este cunoscut ca unul dintre cei mai mari dascăli ai pocăinței în Biserica răsăriteană. Or, după cum ne învață cuviosul Ioan Scărarul, Crucea a spart porțile iadului și ne-a deschis porțile Raiului. Crucea a învins întunericul și ne-a deschis ochii spre lumină.

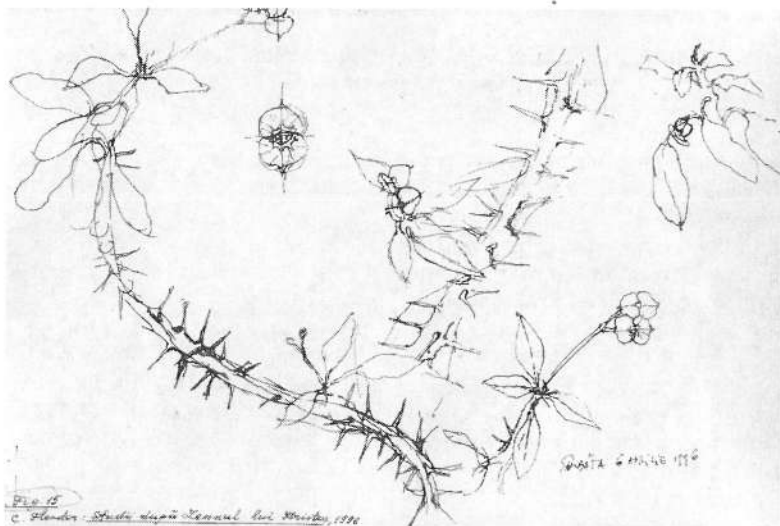
Aș zice că multe din lucrările Dumneavoastră au un mesaj euharistic. Vorbeați mai înainte despre *Grădina lui Ovidiu* și m-a fulgerat imediat gândul la o paralelă cu mitologia, cu toate că e greu să te pronunți, e foarte greu să depistezi o dominantă în arta D-voastră, e riscant să faci o apreciere pripită și categorică. Poate un specialist bine versat ar putea să se încumete. Dar să revenim la *Grădina lui Ovidiu*. Care este orientarea D-voastră referitor la simbolistica pe care o construți în lucrările ce vă aparțin? Aveți o predilecție pentru arta clasică romană sau sunteți angrenat în mitologia dacică?

C. Flondor: *Joi 30 martie (Cuviosul Ioan Scărarul)*, 1995 (ulei pe pânză, carton).

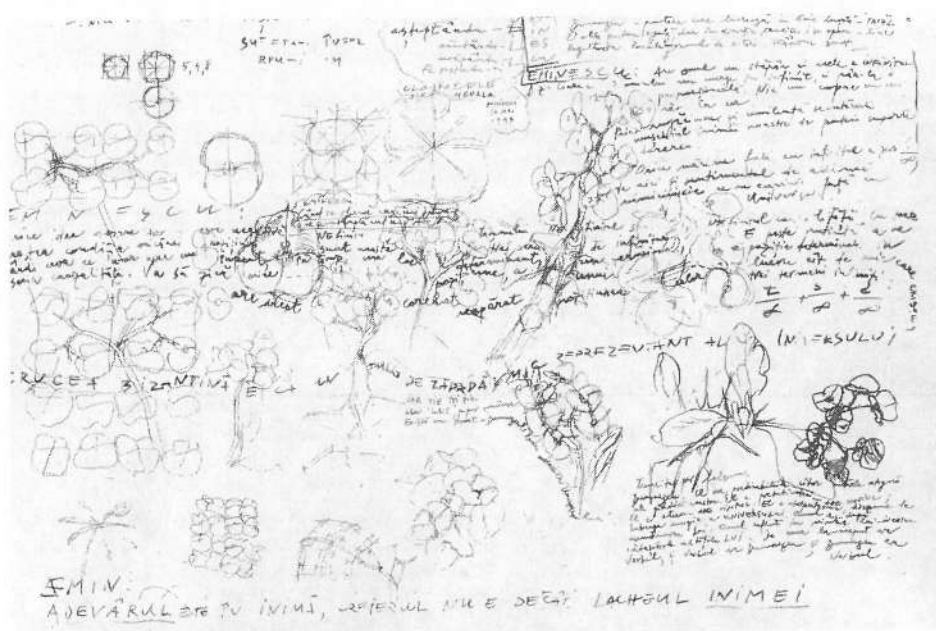
C. F.: Nu, nici una, nici alta. Nici dacic, nici roman, adică nu mă duc atât de departe. Mă leg de Bizanț mai curând, mă leg de Moldova, de frescele din Moldova. Mă leg de Andreescu, dar și de El Greco, Vélasquez, Rembrandt, Van Gogh. Adică suita e mare. Cum se filtrează și cum se combină astea în noi, în pictori, e iarăși o minune, o taină, o necunoscută.

Pe urmă mai e o temă, spuneam la început – *lemnul lui Hristos* – care a plecat de la un dar făcut mie de un om mai în vârstă. Această ofertă el o numea lemnul lui Hristos. Persoana respectivă mi-a vorbit mult despre acest arbore. Susținea

C. Flondor: *Studii după lemnul lui Hristos*, 1996.

chiar că acest lemn al lui Hristos ar fi cică asemănător chiar cu lemnul pe care Crist a fost răstignit. Cât de veridică sau nu este această afirmație, acum poate că nici nu mai are importanță. Important rămâne faptul că el deținea acest lemn, care are un soi de ghimpi pe el, face niște flori originale, de regulă mai des primăvara. Florile sunt ca niște picături de sânge. M-am apropiat de această plantă ani de zile și mai continui și acum să mă apropiez. Au rezultat destul de multe lucrări pe tema aceasta. Unele erau legate cu textele creștine din manuscrisele lui Eminescu, ceea ce ținea de credință la Eminescu. Printre altele, aveți și afișul pe care vi l-am oferit, e tot cu lemnul lui Hristos, completat cu cuvinte. Am încercat să dau imagine cuvântului. Ca să fie în spiritul poetului: *Emin – amin* – o combinație, cred eu, frumoasă.

C. Flondor: *Însemnări pentru Fragmentarium*, 1995 – Manuscrisele Eminescu.

Altă lucrare, intitulată *Aer*, suprapune mai multe probleme care m-au preocupat pe parcursul timpului, dintre care cele legate de cer, nori, studii de nori, picturi direct după cer, în care nu există pământ deloc, numai cerul ca suprafață. Aicea, după cum vedeți, e un fel de jur-împrejur, e ca un fel de cer privit din poziția când stai culcat și natura te înconjoară, vine și de sus în jos și de jos în sus, și din dreapta și din stânga. Se creează un vârtej al spațiului. Pomișii vin de pretutindeni. Partea centrală a tabloului e și ea o replică a niște manuscrise românești, în care apar cei patru apostoli, chipul lui Iisus Hristos, apar arhangheli, serafimi. De jur-împrejur sunt nori, se urmărește o deschidere spre înalt. Cam asta este intenția portretului. Iar flora de jur-împrejur, pomișii, este ceea ce am văzut eu, mai ales în călătoria pe care am făcut-o în Italia. Am fost și în Grecia, la Salonic, dar pentru foarte scurt timp. Vreau să vă spun însă că sunt multe lucruri pe care le-am regăsit și în frescele de la Voroneț.

Interesant că există încărcătura simbolică a acestor plante în pictura mea – măslinii, chiparoșii și alte plante care apar și în pictura lui Leonardo da Vinci, de exemplu, în *Bunavestirea* – dar într-o altfel de codificare, traduse în limbajul frescelor din nordul Moldovei. Eu sper ca această serie s-o mai continui, să mai am puterea să continui o serie pe care să o intitulez tot *Aer*.

I. L.: Stimată d-le Flondor, din cele spuse de D-voastră se desprinde o întreagă mitologie. E vorba de viziunea spațiului, de viziunea timpului. Un întreg sistem, bine pus la punct. E cumva concepția întregii școli despre care vorbești adineaori sau este o mitologie proprie care caracterizează doar opera Dumneavoastră în parte?

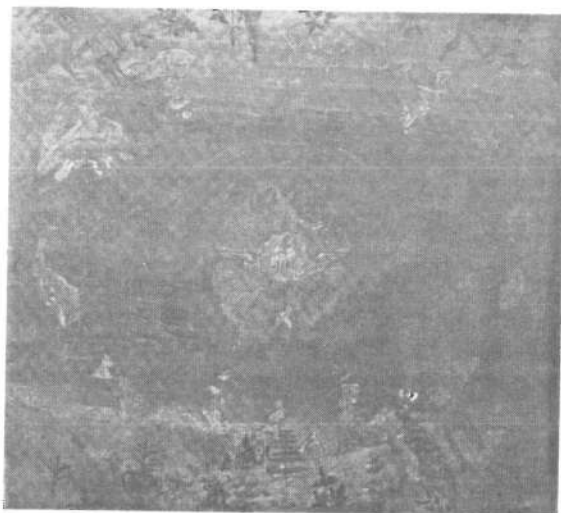
C. F.: Poate mitologie e prea mult spus, fiindcă mitologia mă duce cu gândul la greci, la romani, la zei, în general. Nu e neapărat o invenție a unor mitologii individuale, personale. E o mărturie personală, o mărturie a mea, în sensul acesta. Nu sunt un constructor de mitologii. Eu nu încerc decât să fiu un ascultător umil al culorii, a ceea ce văd și sunt un mărturisitor, depun o mărturie despre ceea ce simt, așa cum zice Luchian: „Privim cu ochii, dar pictăm cu sufletul”. În sensul acesta mărturisesc partea mea de suflet.

I. L.: Ceea ce aș dori să aflu în continuare constituie pentru mine și pentru cititorii revistei noastre un lucru esențial, și anume: care sunt procedeele, adică cu ce lucrați, care este tehnica pe care o aplicați în pictura Dumneavoastră? Care este tehnica predominantă pe care o aplicați în pictura dumneavoastră?

C. F.: Aș putea să fac la acest subiect o lecție întreagă de tehnologie, ceea ce ar fi prea mult și prea complicat.

Sigur, sunt culorile de ulei, în primul rând. De regulă, uleiul mă atrage cel mai mult. Acrilicul mi se pare mai rece, cu toate că e mai la modă. Acrilicul deja e considerat o tehnică mai modernă. Uleiul tocmai că e mai tradițional, are și o anumită căldură.

Cu studenții însă am mers mai departe. Pentru tempera am aplicat emulsie de ou. Tempera este o tehnică a icoanelor, care este foarte interesantă. Am încer-

C. Flondor: *Cer Ravenna*, 1995 (ulei pe pânză).

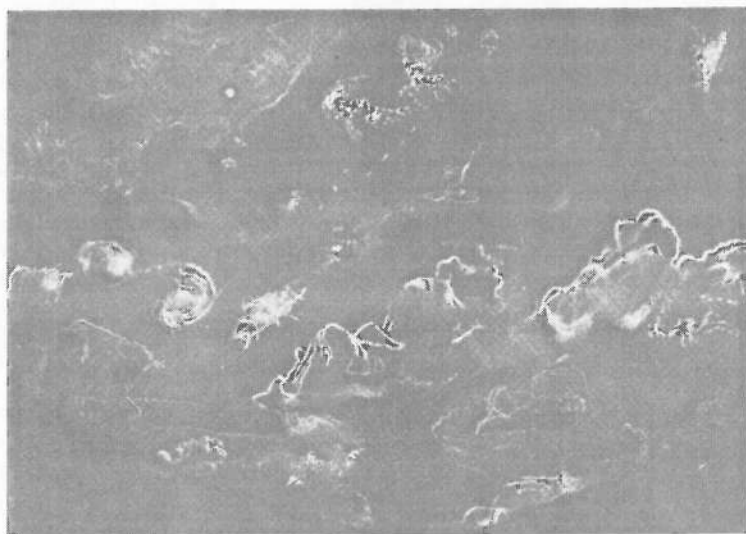
cat și eu, dar încă foarte puțin, poate voi dezvolta-o în continuare. Este o tehnică care vine din adâncul secolelor, din timpurile trecute.

Am aplicat și tehnica pastelului, și desenul, bineînțeles. Prin toate am trecut. Dar uleiul este centrul, ceea ce definește pictura în general și, desigur, ceea ce fac și eu. Aplicarea uleiului permite diferite moduri de abordare a picturii în general, fie cu mai multe straturi, fie *à la prima*, dintr-o dată. Depinde, de la caz la caz, depinde și de ziua respectivă, în ce măsură mă simt dornic să abordez o anumită tehnică. Aceasta-i interesant și uneori chiar incitant.

Pictura în general o simt ca pe o ființă, e ca un dar care l-am primit tot de la divinitate, ca și toate celelalte daruri și taine și față de care sau în raport cu care eu sunt deopotrivă și un cercetător și un descoperitor. Deci, eu nu inventez noi stiluri în pictură și nu fac decât doar niște descoperiri a ceva sau a cuiva pe care această ființă, imaginar întruchipată, care este *pictura*, le deține aproape virtual și aprioric. Și eu, în postura mea de pictor, doar din când în când le văd, le simt, le trăiesc, și deci, în ultimă instanță, nu mă simt nu știu ce om mare, care descoperă ceva, ci pur și simplu le găsesc acolo, în ființa picturii, pe toate.

I. L.: Și le intuieți?

C. F.: Nu știu, ele vin de la sine, în mod firesc. Au un mod firesc al lor de a se succeda aceste lucruri, chiar în felul cum se așază, cum vin.

C. Flondor: *Cer cu nori la Gurahonț, 1981 (pastel, creioane colorate pe hârtie neagră).*

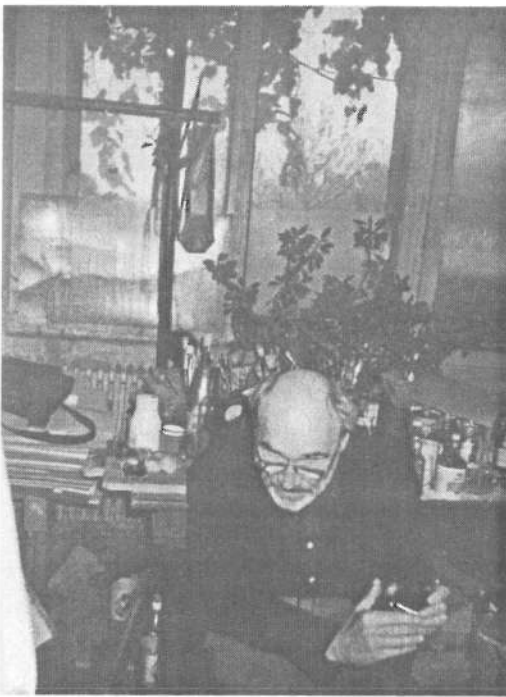
I. L.: Ce dorește să ne spună profesorul Constantin Flondor despre pictură și despre discipoli, or, sunt sigur că are continuatori fideli și demni de a-i urma experiența în arta penelului.

C. F.: Păi, ce să spună profesorul, or, profesorul este, de regulă, omul trecut prin toate. Ca dovadă, eu sunt trecut prin avangardă, sunt intrat acum într-o recuperare a unor lucruri care țin de tradiție. Când privește școala, facultatea, eu sunt profesor de pictură. Dețin o grupă de studenți din anul III-IV. Am și anul V – an de diplomă, care sunt tot la secția *pictură*. Astăzi însă pictura ca atare este o disciplină pe care mulți o pun într-o situație de criză. Mulți părăsesc această navă imagi-

nară, care este pictura, de exemplu: unii sunt la specializarea *pictură* și elaborează o lucrare de diplomă de altă natură, o instalație sau ceva în domeniul artei video.

N-am nimic împotriva și chiar e foarte bine. Numai că trebuie să fim clari: acest lucru este o părăsire a picturii. Și-atuncea mă gândesc și zic că e foarte bine să se încerce totul, să se abordeze tot ce se poate, mai ales la vârsta tinereții, ca dovadă ce-am făcut și noi. Însă trebuie să fii conștient, trebuie să dai prima dovadă în pictură – măsura cea dintâi – că acolo te-ai înscris, la specialitatea asta. În rest, foarte bine, poți să faci, ca fapt secundar, o instalație, un happening, o acțiune, altceva ce te pasionează. Deci în sensul ăsta.

În calitatea mea de profesor mă înțeleg bine cu studenții. Dar ce se întâmplă. Nu toți studenții sunt la fel. Există întotdeauna acel cinci la sută care sunt extraordinari și cinci la sută care n-au ce căuta la studii de specialitate.

Profesorul dominat de pictor (în atelierul maestrului – Timișoara, 19 octombrie 2001).

Eu sunt mulțumit când din zece studenți am unul sau doi care pricep lucrurile pe care încerc să le transmit și pe care aș dori să le continui cu mult mai bine decât o facem noi. Ați întrebat de discipoli. Pot să vă spun că în toamna asta am fost cu *Prolog*-ul, cu o mare parte a reprezentanților din grupul *Prolog* într-o comună – Jina – la poalele munților de lângă Piatra Craiului (Brașov). Lângă o cetate frumoasă. E un sat acolo de munte, foarte pitoresc și de o frumusețe uimitoare. Am mers și cu un student de-al meu pe care vrem cumva să-l preluăm în gruparea *Prolog*. Deci ar fi cel mai tânăr dintre noi. Și atunci *Prolog*-ul este ca și cum acoperit cu toate vârstele, începând cu 20–30 de ani, până dincolo de 70 de ani, vârsta domnului Paul Gherasim. Asta dovedește că acest așa-zis conflict de generații nu este tocmai ceva corect. În cadrul *Prolog*-ului problema conflictului, a crizei de generații este o problemă falsă. Lucrurile se pot transmite foarte bine și frumos de la o generație la

alta. Și tânărul, orice tânăr – cum de altfel și eu doresc uneori să mai am o dimensiune de tânăr – e bine să fie ascultător și să aibă un sfetnic mai în vârstă decât el. Că altfel ajungi să fii singur și trist. Poți să fii, în unele cazuri, cel mai deștept, mai talentat și în același timp cel mai trist.

I. L.: Adevăr vorbiți, domnule Flondor, aceasta este o stare tragică, pe care nimeni nu și-o dorește.

C. F.: Asta este și criza omului modern care a pierdut legătura cu cerul, cu divinitatea, omul se simte singur. El încearcă să construiască valori, frumuseți noi, când ele există de fapt. N-ai decât să le simți.

În dialog cu pictorul Constantin Flondor în atelierul său de la Timișoara (19 octombrie 2001).

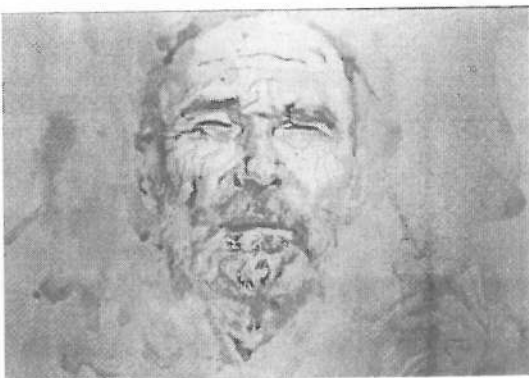
I. L.: Criza omului modern, care a intrat în mileniul trei, marele însingurat și înstrăinat. Trăind în același timp atât de dens, el este și marele singuratic – omul modern.

C. F.: Pierzându-și cu încetul toate sensurile, toate semnificațiile, el devine constructor de noi simboluri, chiar și de mitologii și atunci apare această criză. Omul modern își zice în sinea lui: „Eu fac simbolurile. Lumea, săraca, fără mine e nimica“. Așa crede el.

Din păcate, lucrurile stau invers. Și atunci eu, de-o vorbă, artistul modern, investesc cu sensuri această lume, care este mult mai frumoasă în forma ei originală, cum este lăsată de Dumnezeu și care aduce mai multă fericire. Deci, avem o situație inversă, în care tu ești mic și lumea-i mare. Natura îți oferă toată frumusețea și prin ea devii mai bogat. E de fapt o transparență. Și apoi, nu acolo se termină lucrurile, în natură, ci merg spre ceva care este mai sus de noi. Acest nivel de referință este divinitatea, cerul, cele ce sunt Sus și care constituie, de fapt, inspirația adevărată.

I. L.: Domnule profesor, încerc o senzație deosebită, ascultându-vă. Parcă nu aș mai vrea să vă opresc, vedeți că nici nu fac acest lucru. Vreau însă să menționez o notă lirică, foarte frumoasă, după părerea mea, în gândirea și opera Dumneavoastră.

Din lucrările pe care le-am admirat se desprinde un lirism aparte. În talentul D-voastră este

C. Flondor: Autoportret, 1995 (baț pe hârtie).

prezentă acea notă de noblete ce vă caracterizează și care își are originile în descendența familială. Vă mărturisesc acest lucru și încerc să și vi-l demonstrez.

C. F.: La ceea ce spuneți, am văzut undeva un studiu care demonstrează că dacă mergi nu știi câte generații înapoi, tot te întâlnești cumva, te ajungi. Toți ne înrudim, până la urmă. De la Adam și Eva. Adică, de la ei pomim. De la boierii noștri.

I. L.: Da, dar ca să continuăm gândul – dacă analizezi atent câteva lucrări din cele pe care ați avut bunăvoința să ni le prezentați, se întrevede imediat o paralelă. Și cred că se poate invoca o paralelă de sorginte lirică. Să ne amintim de o rudă pe linie paternă a Dumneavoastră. E vorba de compozitorul Tudor cavaler de Flondor, pe care lumea culturală îl califică la vremea sa ca fiind „un aristocrat al melodiei”.

C. F.: Da, apropo, **Sommoroase păsărele** de Eminescu. Muzica la această poezie îi aparține lui Tudor Flondor. E cunoscut, desigur, prin operele și operetele sale. Și la Timișoara este bine cunoscut.

I. L.: Din operete, **Moș Ciocârlan** e cea mai cunoscută, bineînțeles, după opereta **Craii noui** a lui Ciprian Porumbescu.

Invoc melodicitatea și aristocratismul lui Tudor Flondor, anume în muzica lui de cameră.

Aș încerca, după cum spuneam, să fac o paralelă între pictura Dumneavoastră, am în vedere lirismul care curge din pictura Dumneavoastră și lirismul care se desprinde din muzica de cameră a lui Tudor Flondor. Cred că s-ar putea demonstra un lucru, și anume, că sângele de viță nobilă nu se pierde, nu se preface în apă, chiar dacă vremurile au estompat pentru moment memoria și au acoperit originile primare cu nisipul timpului care se prelinge încet și uniform din clepsidra veșnică a existenței.

C. F.: O să-l vedeți și o să-i cunoașteți opera lui Paul Gherasim, care e fiu de țăran. O să vedeți cât e de boier el!

I. L.: E incitant ce spuneți, maestre. Rămânem să ne satisfacem curiozitatea cu prima ocazie.

Eu vă mulțumesc din suflet pentru dialogul nostru și vă doresc sănătate, putere de muncă, inspirație și multe-multe realizări pe viitor.

Să dea Dumnezeu să ne vedem cât se poate de des.

*
* *

Interviul cu maestrul Constantin Flondor a fost imprimat în toamna anului 2001, la Timișoara, în cadrul Salonului de carte de acolo. Exact peste un an, în toamna lui 2002, la un alt Salon de carte, tot atât de prestigios – de data aceasta cel de la Iași – l-am întâlnit pe tânărul Dorel Olteanu, unul din foștii elevi ai maestrului Constantin Flondor. Domnul Olteanu venise în capitala culturală a Moldovei pentru a-i însoți la Salonul de carte pe distinsa și inimoasa doamnă Augusta Anca, directorul Editurii „Augusta” și pe binecunoscutul istoric și critic literar, scriitorul Adrian Dinu Rachieru, consilier editorial al acestei edituri.

Beneficiind de această întâlnire, i-am solicitat câteva gânduri lui Dorel Olteanu, care cred că vor avea menirea să întregască imaginea artistului și profesorului Constantin Flondor. Publicăm aceste mărturisiri împreună cu interviul maestrului în numărul de față al revistei noastre, în speranța că lucrurile nu s-au schimbat cu mult în acest an și jumătate care s-a scurs de la întâlnirea noastră din

Timișoara. Ne cerem, totodată, și pe această cale, scuzele de rigoare de la maestrul Flondor pentru întârzierea apariției dialogului.

Între timp s-au mai sedimentat niște gânduri și au mai ancorat niște convingeri care întregesc adevărata valoare pe care o are creația lui Constantin Flondor pentru arta plastică românească. O bucurie în plus pentru noi este și faptul că artistul timișorean, care își are rădăcinile originilor împlântate adânc în pământul Bucovinei, a rămas prin simțire un mare visător și prin maniera de a fi – un adevărat cernăuțean de altădată. Se pare că nostalgia sa pentru Țara de Sus a Moldovei îi alimentează în continuare inspirația și îi dă puteri pentru a învinge în marele dialog cu existența.

*
* *

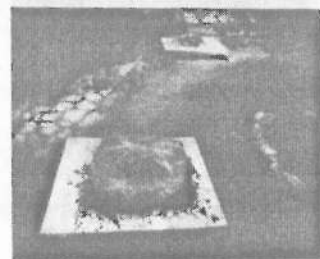
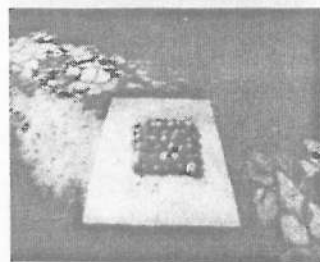
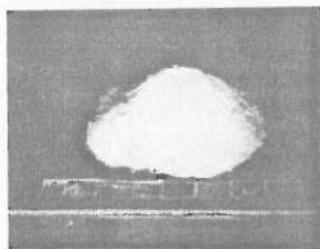
Ilie Luceac: Stimate domnule Dorel Olteanu, ne-am întâlnit la Iași și aș vrea să vorbim despre Țara de Sus a Moldovei, despre Bucovina. Și anume, despre unii bucovineni deosebiți, care, după cum ați menționat, au avut un rol important în instruirea Dumneavoastră ca artist plastic. Ați fost elevul maestrului Constantin Flondor. Vă rog să vă amintiți câte ceva despre anii Dumneavoastră de ucenicie.

Dorel Olteanu: Atunci când eram copil, interesat fiind de pictură și de artele plastice, uitându-mă într-un album de-al meu, la o anumită pagină, găseam întotdeauna: *Flondor Constantin Străinul*. Mă întrebam atunci de ce își zice și Străinul. La urmă am aflat că e din Bucovina. Nu știam atunci că străini pentru români sunt anume cei veniți din Bucovina. Pe urmă, după mulți ani de zile, am ajuns să fiu chiar elevul dânsului, studentul lui Constantin Flondor.

La Timișoara Constantin Flondor este unul dintre cei mai buni profesori de pictură, în rivalitate fiind – cum la București școala lui Corneliu Baba era în competiție cu cea a lui Alexandru Ciucurencu – cu alți profesori. La Timișoara Flondor e cu altcineva în competiție, și anume cu profesorul Nuțiu. Dar nu atât dânsii, cât studenții lor. Eu am fost mereu stăpânit de o neliniște pe parcursul a celor optsprezece ani cât am făcut artă plastică cu profesorii din Timișoara. În al optsprezecelea an de studiu am ajuns să fac și cu Constantin Flondor. Cei șase ani de dinainte i-am făcut cu maestrul Nuțiu. L-am întrebat odată pe maestrul Nuțiu: „Îmi permiteți să mă revendic de la D-voastră, când voi fi și eu artist?”. El mi-a răspuns: „Nu!”. „Atunci, zic, mă duc la Flondor, să-i fiu student și mă revendic de la el.” Cred că îmi convine acum, la Iași, să vă mărturisesc aceste lucruri.

I. L.: Spuneți, vă rog, numele integral al profesorului despre care vorbeați și cu care ați făcut la început studiul de pictură.

D. O.: Pe profesorul meu îl chema Nuțiu Romul. Am făcut cu el pictură șase ani. Iar cu

C. Flondor: Drum pentru o năzuință, 1983
(apă, mere, cerate, făină, casă și curte).

Constantin Flondor am făcut un an. Vreau să zic că de la profesorul Nuțiu am învățat, cum se zice: *de la profesor înveți, dar de la maestru te contaminezi*, adică de la maestrul Flondor m-am contaminat.

I. L.: Foarte bine, dacă vă mai amintiți ceva, vreun crâmpci din timpul studiilor, de exemplu, ar fi frumos și binevenit să ni-l povestiți.

D. O.: Am să vă mai zic un caz interesant. La o ședință de catedră a Facultății, eu fiind destul de discutat, făcând facultatea timp de zece ani la zi, la un moment dat ceilalți profesori l-au întrebat pe Constantin Flondor despre Olteanu, adică despre mine. Dânsul a zis așa: „E foarte serios neseriosul de Olteanu”. Adică avea în vedere neseriozitatea mea în ghilimele, înțeleg eu acum. Or, eu eram într-adevăr foarte serios și îmi plăcea ceea ce fac.

Ultimele amintiri de astă-toamnă sunt următoarele. După ce a venit din Elveția, vizitându-l la dânsul, la atelier, domnul Flondor mi-a spus că se pregătea să plece în Olanda și într-un periplu prin Ucraina, pe la Kiev etc., participând astfel la o tabără de pictură, împreună cu alți pictori români, membri ai grupului *Prolog* de la București.

I. L.: Bănuiesc că sunteți în cunoștință de cauză, ce face acum, cu ce suflă *Prolog*-ul de la București și dacă și-a mai înprospătat rândurile. Poate ne spuneți și câteva cuvinte referitor la maestrul Paul Gherasim, despre care mi-a vorbit atât de frumos domnul Constantin Flondor.

C. Flondor: *Însemnări pentru o nostalgie – Bucovina, 1993 (I).*

D. O.: Despre maestrul Paul Gherasim știu că este fondatorul grupului *Prolog*, împreună cu alți artiști. Acum grupul a rămas, din păcate, fără maestrul, artistul și teoreticianul Horia Bernea. Eu pot să zic că Flondor i-a luat locul în acest grup. Acuma grupul s-a întregit cu încă un coleg de-al meu, un fost student al lui Constantin Flondor, care actualmente este la *studii aprofundate*. Andrei Roseti îi zice. Împreună cu el am fost la o tabără de vară mai restrânsă, undeva la munte, la noi în țară.

I. L.: Este timișorean domnul Roseti, despre care vorbiți?

D. O.: Roseti Andrei este din Deva. A făcut o facultate la Timișoara, apoi a doua – de arte plastice – cu Constantin Flondor.

I. L.: De fapt, care sunt cursurile de bază ale maestrului Constantin Flondor și cum se intitulează instituția unde se studiază artele plastice la Timișoara?

D. O.: Instituția se numește Facultatea de Arte Plastice a Universității de Vest – Timișoara. Facultatea de stat și Universitatea la fel de stat. Iar cursurile de bază ale maestrului Flondor sunt următoarele: are *modiul*, în cadrul Catedrei de pictură și conduce o grupă de studenți de la *studii aprofundate*. Constantin Flondor a fost decan la Facultatea de Arte Plastice din Timișoara între anii 1996-2000.

Anul acesta numără trei promoții, adică trei generații au absolvit la această formă de învățământ care se cheamă *studii aprofundate*. Eu am fost primul absolvent al primei generații, acum doi ani în urmă, fiind totodată și cea mai bună generație, tot după vorbele maestrului.

I. L.: Nu vă supărați de ceea ce vă întreb și țineți cont de faptul că eu nu am făcut pictură, de aceea, vă rog frumos să explicați ce înseamnă *modiul*. E o manieră de creație sau este o tehnică aplicată?

D. O.: *Modiul* nu este nici manieră și nici tehnică, ci este o formă prin care studenții pot să-și aleagă profesorul. Merg la profesorul cutare, fac *modiul* cu el, că îmi convine ceea ce propune să facem în anul următor sau în următorii doi ani de studii. *Modiul* de la studiile aprofundate ale lui Constantin Flondor avea un generic și o orientare: *Între reprezentare și simbol*. În cadrul acestor cursuri aprofundate se menținea foarte bine legătura cu pictura așa-zis tradiționalistă.

I. L.: Din dialogul cu domnul Constantin Flondor putem deduce că el a revenit în pictura sa la tradiționalism prin felul de a gândi și prin aprofundare în esența lucrurilor. A revenit la tradiție, mai bine zis, prin aprofundarea în filozofia vieții. Sunt bucuros că ne-am întâlnit și astfel pot să aflu părerea unui urmaș al maestrului Flondor, al unui fost student al Domniei sale. Vă rog să mai adăugați câteva cuvinte despre metoda de lucru a lui Constantin Flondor, despre arta lui.

D. O.: Dânsul, ca de altfel și întreg grupul *Prolog* are o ideologie a menținerii picturii în cadrul unui tradiționalism cu un anumit specific românesc și chiar ortodox. Pentru asta din Elveția a mers la Odessa. Atunci, înainte de a pleca la Odessa, îmi spuneam: cu siguranță o să ne povestească mai mult, decât atunci când s-a întors din Elveția. Or, Odessa îi era mai aproape prin ortodoxie, prin spiritul ortodox.

I. L.: Frumoase lucrurile pe care le spuneți. Cât privește mama pictorului, spuneți că a decedat anul acesta. Exact acum un an, în octombrie 2001, a fost Salonul de carte de la Timișoara, despre care v-am vorbit. Dânsa mai trăia. Maestrul – după ce am stat de vorbă în atelierul său – îmi spunea: „Plec acum până la mama. E bătrână biata, bătrână de tot”, și când mi-ați spus adineauri că a murit, m-am întristat. Dumnezeu s-o ierte și s-o odihnească!

Despre familia lui, maestrul n-a prea vorbit. Mai are copii, frați, surori? Pe cine mai are din cei apropiați? Vă rog să spuneți câteva cuvinte, ele vor fi de un real interes pentru cititorii noștri.

C. Flondor: *Însemnări pentru o nostalgie – Bucovina, 1993 (II).*

D. O.: Da, într-adevăr, știu că domnul Constantin Flondor mai are un frate, despre care altceva nu mai știu nimic, decât doar că există, probabil în România. Și, de altfel, mai știam, auzindu-l de vreo câteva ori că merge la maică-sa, fiindcă e bolnavă, ceva de felul acesta. Dânsul, nefiind atât de tânăr, avea o mamă pentru care avea un cult deosebit. „Merg la mama să văd ce mai face”, zicea maestrul. De altfel, și maestrul Nuțiu avea o mamă foarte bătrână și zicea și el la fel: „Merg la maică-mea să văd ce mai face, că e foarte bătrână”. Știu și de faptul că profesorul Constantin Flondor are și o nepoțică. Are deci o fată, care la rândul ei are o fetiță. Este bunică acum.

I. I.: Știți că domnul Flondor descinde dintr-o familie foarte cunoscută în Bucovina – Flondoreni. O familie înnobilită, o familie excepțională. Erau cavaleri de Flondor. Apoi, cu siguranță că știți despre cântecul pe versurile lui Mihai Eminescu, **Sommoroase pășărele**, care aparține lui Tudor cavaler de Flondor, compozitor bucovinean, o rudă dintr-o generație mai înaintată a maestrului Constantin Flondor. Tudor cavaler de Flondor face parte din cohorta celor patru mari compozitori bucovineni care reprezintă muzica românească din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, alături de Ciprian Porumbescu, Eusebie Mandicevșchi, Isidor Vorobehevici și alții. În sfârșit, nu mai spunem de omul politic pe care îl cunoaște toată lumea – Iancu cavaler de Flondor, care a fost și ministru pentru Bucovina și care, de fapt, datorită lui, în mare parte, s-a realizat Unirea de la 1918 a Bucovinei cu țara.

- 1936 Născut la Cernăuți (Bucovina) în 16 decembrie
- 1938-1954 Liceul de Arte Plastice din Timișoara. Profesori : Iulius Podlipny, Simion Mărcuș, Francisc Ferch, Atila Zsigmond
- 1954-1960 Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” din București. Profesori : Rudolf Schweitzer-Cumpănă, Corina Lecca, Eugen Papa
- 1960-1969 Grupul „111”
- 1969-1974 Grupul „Sigma I” din 1962 Profesor la Liceul de Arte din Timișoara
- Participă începând cu anul 1962 la expozițiile de stat, festive și comemorative.

EXPOZIȚII PERSONALE

- 1960 Galeria de Artă din Timișoara
- 1965 Galeria de Artă „Pro Domo” din Lugoj : *Între cer și pământ. Încercări pentru o estetică*

EXPOZIȚII DE GRUP ȘI COLECTIVE

- 1968 Expoziția „5 artiști Timișoreni” – sala Kalinderu, București
- 1970 Expoziția trijuđejeană, sala Dalles, București
- 1973 Expoziția în cadrul festivalului „Cibinium”, Galeria „Sirius”, Sibiu
- 1974 Expoziția „Artă și energie”, „Galeria Nouă”, București
- Expoziția „Probleme actuale ale spațiului în arta plastică” din cadrul Săptămânii artelor plastice UNESCO. Galeria „Bastion”, Timișoara
- 1975 Expoziția „Arta și creația”, „Galeria Nouă”, București
- 1978 Expoziția „Fotografia folosită de artiștii plastici”, Casa „Fr. Schiller”, București
- Expoziția „Studiul”, galeriile „Bastion”, Timișoara
- 1979 Expoziția „Fotografia și filmul experimental”, galeria „Căminul Artei”, București
- 1980 Expoziția „Sciteea”, săliile Institutului de Arhitectură „Ion Mincu”, București

- 1981 Expoziția „Studiul 2”, Omul și natura, locul și lucrurile, galeriile „Bastion”, Timișoara
- Expoziția Tineretului „Medium”, Sfntu Gheorghe
- Expoziția-simpozion „Om-creație-natură”, galeriile de artă din Iași
- Expoziția „Spațiul”, săliile Institutului de Arhitectură „Ion Mincu”, București
- 1983 Expoziția „Loc – faptă și metaforă”, Muzeul Satului, București
- Expoziția taberei de artă din Teremia-Mare (I, II), galeria de artă din Teremia-Mare
- 1984 Expoziția de Mail-Art „Vieșea fără artă I”, galeriile „Pro Arte” Lugoj
- Expoziția „Ideea” din cadrul Atelierului 35, galeria „Atelier 35”, Timișoara
- Expoziția „VATRA, Loc, faptă și metaforă”, Muzeul Satului, București
- Expoziția taberei de pictură Teremia-Mare (III), galeria de artă Teremia-Mare
- Expoziția „Designul în lumea copilăriei”, galeria de artă din Oradea
- 1985 Expoziția reprezentativă a filialei din Timișoara, sala Dalles, București
- Expozițiile taberelor de pictură din Făget și Teremia Mare (IV), centrul cultural Făget, galeria de artă Teremia Mare
- Expoziția de Mail Art, galeriile de artă „Orizont”, București
- Expoziția „Prolog I”, galeria de artă „Căminul Artei”, București
- 1986 Expoziția „Spațiul-oglinză”, săliile Institutului de Arhitectură „Ion Mincu”, București
- Expoziția „Prolog II”, galeria de artă „Căminul Artei”, București

EXPOZIȚII DE ARTA ROMĂNEASCĂ ÎN STRĂINĂTATE

- 1969 Expoziția „26 de artiști plastici timișoreni”, Novi Sad, Belgrad

- 1971 Expoziția „Arta românească azi”, Richard Demarco Gallery, în cadrul Festivalului de la Edinburg – Anglia. Documentație fotografică, Grupul Sigma 1
- 1982 Expoziția cu artiști plastici ai filialei din Timișoara la „Galeria Neue Lobeda”, Jena – R.D. Germană
- 1986 Expoziția „Arta Contemporană din România”, Primăria orașului Viena – Austria

EXPOZIȚII INTERNAȚIONALE

- 1968 Trienala de arte decorative, Milano – Italia
- 1969 Bienala de artă constructivă „Elemente + principii”, Nürnberg
- Expoziția de artă constructivă, Galeria „Sonja Henje”, Oslo – Norvegia
- 1977 Expoziția „Fotografia conceptuală din Europa de Est”, Eindhoven – Olanda
- 1980 Bienala de Mail-Art, Cracovia – Polonia
- Expoziția de Mail-Art, Dresda – R.D. Germană

TABERE DE PICTURĂ

- 1983 Teremia Mare (ediciile I și II)
- 1984 Tescani – „Așezământul de cultură George Enescu” (I) Teremia Mare (III) Magdeburg – R.D. Germană, tabăra internațională „Stadt Pleinair”
- 1985 Tescani (II) Făget Teremia Mare (IV)

PRACTICI DE VARĂ ALE LICEULUI DE ARTĂ

- 1976 Făget : „Natura ca partener”
- 1977 Moldovița : „Timp : eveniment, transformare, mișcare”
- 1981 Gurahonj : „Iu, Cer, Pământ”

PREMII

- 1970 și 1978 : Premiul secției de critică a U.A.P. (premiu colectiv)

Pictor Constantin Flondor: Date biografice.

Domnule Dorel Olteanu, ce-ați mai putea adăuga despre arta lui Constantin Flondor? Există o temă amplă la el, în legătură cu religiozitatea. Cum se manifestă această temă în pictura lui Constantin Flondor? Și cât de repede finisează maestrul o lucrare de-a sa? E foarte important.

D. O.: Tema religiozității în pictura lui Constantin Flondor nu răzbate de la prima vedere. Ea trebuie intuită cumva. Uneori și fără să-l cunoști pe pictor, pe Constantin Flondor, ai putea ghici-o, dar neajutat fiind de imaginile pe care el le pictează este desigur mai greu.

Știu despre un înaintaș din familia Flondor, Iancu Flondor, al cărui nume îl poartă o stradă din Timișoara, dintr-un cartier din Timișoara – cartierul Bucovina. Acuma am înțeles că este vorba despre omul politic providențial pentru Bucovina, despre care ați amintit și D-voastră.

I. L.: Da, și o problemă nu prea tradițională desigur, netradițională zic, fiindcă trebuia să începem discuția cu aceasta. Vă rog să vă prezentați.

D. O.: Mă numesc Olteanu Dorel și am făcut școală timp de optsprezece ani în sistem școlarizat, adică la zi, cu aproape toți artiștii plastici din Timișoara: trei ani cu Leon Vreme, care este basarabean, trei ani cu soția dânsului – Xenia Vreme, șase ani cu Nuțiu Romul, trei ani cu Constantin Pălău, un an cu Flondor Constantin și alți câțiva ani cu alte personalități pe care nu le mai amintesc acum.

I. L.: Eu vă mulțumesc pentru informațiile pe care ni le-ați pus la dispoziție și v-aș mai ruga să spuneți doar vreo câteva cuvinte în legătură cu faptul la care am mai revenit pe parcursul convorbirii noastre. Și anume, vă întrebam despre faptul cum începe maestrul o lucrare, cam cât timp lucrează la ea. Este vorba de felul de a fi, de felul de a medita al artistului. Cât de ușor lucrează Constantin Flondor. Or, criticii de artă menționează, de exemplu, cât de ușor lucra un Mozart, un Van Gogh, un Schubert, pe când un Ceaikovski sau un Dostoievski lucrau nu atât de repede, revenind mereu la ceea ce scriau. Cu toate că și primii și cei din urmă au fost la fel de geniali.

D. O.: Constantin Flondor nu știu dacă lucrează ușor. Cel puțin așa pot părea lucrările la prima privire. Cred că pictează sub impulsul unei atmosfere locale, a unei anumite zile, ore chiar, pe care o și adnotează adeseori prin cifre și litere, prin cuvinte deci, alături undeva, pe pânză. Surprinde și literar uneori momentul, foarte sugestiv și succint, aproape în ghilimele, ora, momentul zilei, ce zi este a săptămâinii și, eventual, locul.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1969 Octavian Barboșă	Catalog Biennale Nürnberg. Konstruktive Kunst: Elemente-Prinzipien
1970 Otto Bihajci-Merin	L'Art de notre temps. Temps-Lumière-Mouvement, Ed. La Connaissance, Bruxelles.
1971 Eugen Schileru	Scrisoarea de dragoste, Ed. Meridiane
1971 Octavian Barboșă	Grupul Sigma, Rev. Arta, Nr. 10-11-12
1973 Michel Ragon	L'Art Abstrait, Ed. Maeght
1975 Octavian Barboșă	Dicționarul Artiștilor Români Contemporani
1977 Gerrit Jan de Rook	Introducere catalog. Oostropose Conceptuele Fotografie, Eindhoven
1978 Andrei Pleșu	De la palat la camera de luat vederi, Rev. Arta, Nr. 7
1979 Dan Hăulică	O instanță a cogitului (Studiul I – Timișoara), Rev. Secolul 20, Nr. 11-12
1982 Theodor Redlow	Om-Orap-Natură, Rev. Arta, Nr. 1
1982 Constantin Prut	Dicționar de Artă Modernă
1983 Andrei Pintilie	Tendințe Constructiviste dans l'Art Roumain Contemporain. Revue Roumaine d'Histoire de l'Art
1984 Mihai Drișcu	O mică porțiune din cea mai mare masă rotundă (răspuns la „Viața fără Artă I”) Rev. Arta, Nr. 4
1984 Marin Gherasim	Diracții în pictura românească contemporană, Rev. Arta Nr. 8
1984 Emil Satco	Arta în Bucovina, Suceava
1985 Ion Frunzetti	Igirea în lume (Exp. Timișoara – Dallas), Rev. Orizont, Nr. 15
1985 Dan Hăulică	Un test de civilizație (Exp. Timișoara – Dallas), Rev. România Literară, Nr. 15
1985 Coriolan Babeji	Însemnări pentru Constantin Flondor, Rev. Orizont, Nr. 46
1985 Paul Eugen Băncu	Tentația necuprinsului, Rev. Orizont Nr. 48
1986 Andrei Pleșu	Portret al artistului la 50 de ani, Rev. Arta, Nr. 11

Bibliografie selectivă referitoare la opera pictorului Constantin Flondor.

I. L.: Exact, am observat acest lucru în picturile lui. Sunt semnate ziua, ora, dimineața, miezul zilei sau sfârșitul zilei. Am avut marele noroc să fiu în atelierul maestrului, la Timișoara. Dezordinea care trona acolo denotă o ordine extraordinară în gândirea pictorului. M-am convins și eu, nu am atins această problemă în discuția cu dumnealui, dar este exact așa cum spuneți și mă bucur că nu am greșit.

Cred că finisează o lucrare începută într-un timp mai îndelungat, meditează foarte mult asupra mesajului ei. Cu alte cuvinte, o gândește, o gândește foarte profund. Eu vă mulțumesc și dacă mai așteți ceva de spus – cu plăcere vă ascultăm.

D. O.: Închei cu ce-am spus și mai înainte: de la profesor înveți și de la maestru te contaminezi. Mulțumesc.

I. L.: Același lucru s-a întâmplat, cred, și cu D-voastră.

D. O.: Da, de la profesorul Nuțiu și ceilalți profesori timp de optsprezece ani tot timpul am învățat și un an de zile mi-a fost destul să fac pictură cu Constantin Flondor, ca să mă contaminez pentru încă de acum încolo nenumărați ani. Mulțumesc și urez revistei „Glasul Bucovinei“ viață lungă și mulți cititori.

Din istoria neamului

MARI ISTORICI ȘI IDEEA NAȚIONALĂ : A. D. XENOPOL

Acad. Ștefan Ștefănescu

București

Istoricul A. D. Xenopol în tinerețe.

„Știința istorică va ști să arate – scria în 1920, la înmormântarea lui A. D. Xenopol, N. Iorga – cât de mare a fost rolul aceluia care, venit într-un moment când studiile din trecut se opreau la cercetarea migăloasă a unor amănunte înfățișate fără interpretare și când cugetarea asupra lor pornea fără metodă pe verzile plaiuri înflorite ale genialității romantice, a știut să introducă în orânduirea și tălmăcirea acelor locuri din trecut, care condiționează așa de mult prezentul, metoda științifică, obișnuită în alte domenii, mai puțin deschise ipotezei“¹.

Într-adevăr știința istorică românească și cea străină, aplicată cu interes asupra operei lui A. D. Xenopol și îmbogățită prin bogăția ideilor ei, avea să înscrie numele lui A. D. Xenopol în galeria marilor istorici, care depășesc prin valoarea creației lor granițele țării în care s-au născut și devin, prin produsul minții lor, valori universale.

Personalitate cu activitate științifică pluridisciplinară, A. D. Xenopol – autorul celei dintâi opere moderne de mari dimensiuni cu privire la istoria poporului român – s-a remarcat încă din anii liceali prin mintea sa pătrunzătoare și setea de cunoaș-

tere, prin gustul formei și preciziei, prin iubirea pentru știința istoriei, căreia „nu-i stă rău o haină frumoasă literară“.

La 22 aprilie 1866, ca președinte al *Societății studioase*, înființată de elevii clasei a 5-a de la *Academie* (astăzi Liceul „Mihail Sadoveanu“ din Iași), A. D. Xenopol a prezentat în această societate prima lui lucrare despre *importanța și utilitatea istoriei*² din punct de vedere moral, politic și științific. El afirma – urmându-l pe N. Bălcescu – că istoria e „învățătoarea vremilor de față“³. Numai istoria ar putea – se exprima viitorul mare istoric – „să scoată din studiul trecutului învățătura trebuitoare pentru a realiza... ideile libertății și ale egalității...“, „să ofere cunoștințe cu

de-amănuntul a tuturor faptelor ce le-au făcut domnii..." și să permită „cercetarea stării societății sub cutare sau cutare regim”⁴.

„În această întâia mea încercare de autor – avea să scrie mai târziu A. D. Xenopol – se văd însușirile care vor dezvolta pe acele de mai târziu, precumpănirea ideilor în expunerea trecutului și stilul meu limpede și colorat”⁵.

Remarcat de societatea *Junimea* – Gh. Panu avea să-i rețină peste ani aerul de „enfant terrible” – A. D. Xenopol a beneficiat de o bursă de 150 de galbeni pe an, dată de *Junimea*, la care s-au adăugat sprijinul primăriei Iași și ajutorul părinților, pentru a-și desăvârși studiile în Germania. Deși trimis să studieze științele juridice și filozofia, A. D. Xenopol și-a consacrat o parte din timp și studiilor istorice.

Contactul, la Berlin și Giessen, cu un mediu intelectual ce cunoștea mari valori l-au influențat pe A. D. Xenopol și i-a întărit hotărârea ca, întors în țară, să se consacre îmbunătățirii stărilor de lucruri existente aici.

La Berlin a ascultat cursurile de istorie ale lui Theodor Mommsen, Ernst Curtius, Leopold von Ranke, Georg Gottfried Gervinus și s-a accentuat interesul lui pentru înțelegerea rolului pe care-l pot avea științele umane în general și istoria în special în viața statelor. Aceasta, istoria, este în măsură să dezvăluie dinamica progresului, să dezlege „cum din trecut s-a dezvoltat prezentul, și care este direcțiunea ce aparține viitorului”⁶.

La 1 aprilie 1868, A. D. Xenopol îi scria lui Iacob Negruzzi că are înclinare spre studiile istorice și că timpul în care avea să studieze în capitala Germaniei dorea să-l consacre „nu atâta pentru studiul propriu al istoriei”, aceasta fiindu-i peste putință, ci doar pentru a cunoaște izvoarele „și mijloacele de a le cerceta”, urmând ca în țară să aplice ceea ce ar fi învățat și adunat „la istoria scumpei noastre țări”⁷.

În 1871 – anul în care A. D. Xenopol și-a trecut cele două doctorate, în filozofie și drept, cu *magna cum laude* –, la vestea că, la concursul anunțat pentru cea mai bună cuvântare ce urma să se țină la marea serbare populară prilejuită de împlinirea a 400 de ani de la zidirea mănăstirii Putna*, în Bucovina, se va prezenta și A. D. Xenopol, ceilalți înscriși la concurs s-au retras. Comisia, ce urma să judece lucrările, formată din M. Kogălniceanu, T. Maiorescu și V. Alecsandri, l-au desemnat pe tânărul doctor în drept și filozofie să dea expresie gândurilor tinerimii studioase din întreg spațiul românesc.

La Putna, la 15/27 august 1871, adresându-se unei mulțimi „nesfârșite de români”, A. D. Xenopol s-a referit la „năzuințele și speranțele poporului român într-un viitor mai bun, la granițele injust trasate, care îi despărțeau pe români, dar care începuseră „a cădea” – o dovadă fiind însăși prezența la mormântul lui Ștefan cel Mare a reprezentanților „din toate țările unde locuiesc români”.

Vorbitorul socotea că intelectualii au datoria de „a lumina partea pasivă a națiunii”, de a pune capăt neînțelegerilor, relelor materiale și morale. „Răul – observa A. D. Xenopol – nu este atâta în afară, cât înlăuntrul nostru... În dezbinarea dinlăuntru stă slăbiciunea tuturor”. Făcând un apel simțit la unirea tuturor românilor, el a spus: „Pe mormântul lui Ștefan cel Mare, pe astă amintire comună tuturor, venim noi deci astăzi cu credința în un viitor comun. Acest țel de care atârnă tot lanțul speranțelor noastre trebuie să avem și inima de a-l spune în fața lumii, fără sfială... cu deplină încredere în dreptate și adevăr...”⁸.

* Preconizată pentru 1869, serbarea a fost amânată din cauza războiului franco-prusac, pentru 1871.

Adunarea națională de la Putna, prefigurând actul ce avea să urmeze, a avut un larg ecou și i-a produs lui A. D. Xenopol o mare satisfacție.

În acea zi, de august 1871, și o altă stea și-a luat zborul odată cu A. D. Xenopol: Ciprian Porumbescu. „Deși nu avea decât 15 ani, Ciprian a cântat și el în fața aceleiași sublime mulțimi. Când ultimul acord al fermecătorului său arcuș s-a pierdut în pădurile Putnei, urmat de un ropot de aplauze, tânărul compozitor, cu ochii în lacrimi, s-a aruncat la pieptul tatălui său, strigând cu nespusă mândrie: *Tată, am cântat la întreaga Dacie*”⁹ (subl. n.).

Mai mulți ani, A. D. Xenopol a trebuit să facă altceva decât ceea ce constituia adevărata sa vocație. Din 1871 a intrat în magistratură, iar din 1878 a fost avocat. Cu o voință extraordinară a continuat să-și lărgască orizontul cunoașterii și să-și facă cunoscut numele în domeniul istoriei și al filozofiei istoriei.

Între anii 1870–1878 a publicat, mai întâi în „Convorbiri literare”, apoi în „Steaua României” – ziar tipărit la Iași de partizanii lui M. Kogălniceanu –, o serie de articole apărute în 1879 în volum, sub titlul *Studii economice*. O a doua ediție a fost publicată în 1882. A. D. Xenopol demonstra necesitatea creării unei industrii naționale pentru ca România să-și poată păstra și dezvolta independența și pentru ca poporul român să poată beneficia cu adevărat de binefacerile civilizației¹⁰. Se scotea în evidență legătura strânsă dintre factorul economic și cel spiritual. „Starea materială a unui popor – scria el – stă în cea mai strânsă legătură cu dezvoltarea sa intelectuală și dacă aceasta a fost așa în toate timpurile, apoi desigur că în timpurile noastre adevărul acestei idei este mai presus de orice îndoială”¹¹.

În anul 1880, A. D. Xenopol a publicat lucrarea *Războaiele dintre ruși și turci și înrâurirea lor asupra Țărilor Române*, în *Precuvântarea* căreia ținea să sublinieze utilitatea studiului istoriei. „Studiul faptelor trecute – afirma A. D. Xenopol – poate să slujească până la un punct de călăuză în cele de față și viitoare. Astfel, istoria poate să devină învățătoarea politicii și să conducă de la o îndeletnicire teoretică la rezultate practice. Dacă este de interes a se cunoaște întreaga istoria unui popor, nu este mai puțin adevărat că acele fapte vor fi mai cu înrâurire asupra vieții sale de față, care vor sta în o legătură mai strânsă cu dânsa, prin urmare, acele ce vor fi mai apropiate”¹².

Din anul 1881, A. D. Xenopol a început să colaboreze la „Revue Historique” de la Paris, revistă de prestigiu, al cărui director era Gabriel Monot, și care avea să-l numere, printre iluștrii ei colaboratori, și pe N. Iorga.

În anul 1883, A. D. Xenopol a fost numit profesor la Catedra de Istoria Românilor la Universitatea din Iași, fiind unul din marii profesori pe care i-a avut această Universitate. În lecția inaugurală, din 1 octombrie 1883, el arăta că „Istoriografia urmărește două scopuri care, deși în aparență cu totul deosebite, lovesc cu toate acestea în aceeași țintă. Cercetarea amănunțită a trecutului și precizarea pe cât se poate a faptelor acestuia, sinteza ideilor generale deduse din studiul acestui material pozitiv”¹³.

A. D. Xenopol preciza: „Dacă istoria în genere te face să iubești omenirea, istoria poporului din care faci parte va deschide inima ta către dânsul. Nu este ... putere care să învieze mai tare patriotismul decât istoria propriului tău popor”¹⁴. „Popoarele din care a dispărut patriotismul sunt moarte pentru istorie”¹⁵.

Lecția inaugurală definea modul în care A. D. Xenopol înțelegea să predea istoria ca disciplină de învățământ și scotea în evidență, totodată, înclinarea lui spre problemele de filozofie a istoriei: „Istoria tinde – considera el – a deveni o știință și lucrările, cărora dânsa le dă naștere, sunt așezate între producerile științifice, alături de acele ale economiei politice și filozofiei, adică ale științelor morale sau nep perfecte”¹⁶.

Primul curs expus de A. D. Xenopol în anul universitar 1883–1884 a avut ca obiect formarea poporului român și analiza critică a teoriei lui R. Rösler, expusă de acesta în lucrarea *Rumänische Studien. Untersuchungen zur ältern Geschichte Rumäniens* (Leipzig, 1871).

În 1884, A. D. Xenopol și-a publicat cursul sub titlul: **Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană**. În anul următor, 1885, lucrarea a fost tipărită la Paris cu titlul: **Une énigme historique: Les Roumains au Moyen – Âge**. Ea demonstrează calitățile autorului de polemist și de excelent arhitect în construcții științifice.

În condițiile creșterii ponderii germane în politica europeană și a tendinței de înlocuire a principiului dreptului cu cel al forței în relațiile dintre state, A. D. Xenopol ține să sublinieze în lucrarea lui **Teoria lui Rösler**: „Știm că nu dreptul hotărăște relațiile dintre popoare, ci puterea – și că deci nu de la demonstrațiuni istorice va atârna alcătuirea statelor; dar nu e mai puțin adevărat că dreptul tot rămâne un element de care se ține seama... Puterea este un fapt, și ca atare răpune deseori dreptul, care este o idee; dar ideea pentru aceasta bate fapta, că cea dintâi își are rădăcinile în conștiința omenească și deci nu poate fi smulsă și pieri niciodată, pe când fapta se sprijină numai cât în pervazul timpului și este pieritoare în ființa ei, ca și cadrul în care răsare”¹⁷. În replica la teza falsă a lui R. Rösler a unei imigrații târzii a românilor în ținuturile pe care le locuiesc, A. D. Xenopol a subliniat autohtonitatea românilor, aducând argumente de ordin istoric, lingvistic, toponimic.

Lucrarea lui A. D. Xenopol despre **Teoria lui Rösler** – aprecia unul din marii istorici ai antichității, Radu Vulpe – „a rămas până azi un exemplu de discuție științifică purtată la un nivel academic superior, cu o forță de convingere, cu atât mai viguroasă și mai eficace, cu cât era exprimată într-un stil senin și sobru. Nicăieri nu se pot constata mai splendid aplicate magistrarele însușiri științifice ale lui Xenopol ca în această operă prin care, arătând adevărul în sine, el apăra implicit drepturile istorice de temelie ale neamului său”¹⁸.

Începând cu anul 1888 – când s-a publicat primul volum din **Istoria românilor din Dacia Traiană** – și până în 1893, autorul lucrând, după propriile-i mărturisiri „câte opt-zece ore pe zi” –, cursul lui A. D. Xenopol s-a transformat într-o amplă sinteză de istorie națională, care cuprindea, în șase volume, „istoria deplină a poporului român”¹⁹ până la sfârșitul domniei lui Al. I. Cuza.

Primul volum, consacrat Daciei anteromane, Daciei romane și năvălirilor barbare, a fost prezentat Academiei Române pentru premiere. Răspunsul înaltei instituții, în urma recomandării lui G. Bariț, a fost acordarea, în 1889, a unuia din cele mai importante premii „Heliade Rădulescu” –, în valoare de 5 000 lei și alegerea lui A. D. Xenopol, în ședința din 1/13 aprilie 1889, prezidată de Mihail Kogălniceanu, ca membru corespondent al Academiei Române, la Secțiunea istorică.

Recomandarea lui G. Bariț pentru premierea lucrării lui A. D. Xenopol pune accentul pe faptul că autorul demonstrează „continuitatea locuinței poporului român în Dacia Traiană până la evidență, în contra tuturor încercărilor tendențioase ale unor scriitori moderni care, conduși de scopuri politice de subjugare, ca și de trufia lor națională, dacă nu mai pot nega romanitatea limbii noastre, încearcă în deșert a-i întuneca continuitatea existenței pe vastul teritoriu care fusese împoporat de colonii aduși aici de la 105 înainte”²⁰.

Volumele II, III, IV și V ale „operei naționale” – pe care o reprezenta **Istoria românilor din Dacia Traiană** – au fost recomandate și ele în 1893 Academiei Române pentru acordarea marelui premiu „Năsturel Herăscu”. În raportul întocmit

de Vincentiu Babeș, cu toate că le găsea unele lacune, îndeosebi cu privire la cunoașterea unor surse documentare, erau apreciate „a fi publicațiunea de căpetenie din cursul celor patru ani precedenți”²¹.

„Nevoia unei istorii a românilor – avea să scrie A. D. Xenopol în **Istoria ideilor mele** – era simțită de toată lumea și cartea mea venise la timp, tocmai în momentul când înălțarea prezentului trebuia să caute în trecut rădăcinile pe care crescuse”²².

Preocuparea lui A. D. Xenopol – evidentă în sinteza lui de mari proporții –, de explicare a faptelor istorice în conexiunea lor și în spirit critic, largirea investigației istorice cu aspecte ale vieții economice, sociale și culturale, lărgirea efortului lui printre tendințele avansate din acea vreme în scrierea istoriei. „Am căutat eu, cel dintâi – evoca istoricul –, a da un loc însemnat dezvoltării culturale și acelei a așezămintelor și a nu îneca întreaga istorie numai în fapte politice. Sunt cel dintâi care am cercetat în tot lungul istoriei românilor dezvoltarea boierimii, a producției și bogăției țărilor, starea țăranilor, așezămintele juridice și sociale ca breslele, modul ocârmuirii, starea financiară, moravurile și deprinderile, literatura lumească și bisericească, căutând întotdeauna a forma și legătura asemenea dezvoltării cu mersul obștesc al poporului”²³.

Reviste străine de specialitate, franceze, germane, italiene, au manifestat interes pentru creația științifică a lui A. D. Xenopol și i-au publicat unele lucrări; valori ale culturii românești intrau astfel în circuitul mondial²⁴.

În anul 1890, A. D. Xenopol a fost ales membru corespondent al Academiei de Științe Morale și Politice din Paris. „Prin această alegere – își amintea el – mă înălțai în proprii mei ochi și mă convinsei că natura pusese în creierii mei o putere de cugetare neobișnuită, dar bucuria mea cea mare, nesfârșită, provine din razele ce se răsfrângeau din această alegere asupra Universității din Iași, precum și asupra țării și poporului meu; căci eram singurul român ce puteam adăuga la titlurile mele și acel mult răsunător de *corespondent al Institutului din Franța*... În țară, această veste deșteptă o mișcare neobișnuită și secretarul general al Academiei, D. A. Sturdza, amintea în raportul său pe 1900 despre marea cinste ce se făceau Academiei și poporului român prin alegerea mea de corespondent al Institutului”²⁵.

În 1893, reputatul istoric ieșean ocupa la Academia Română fotoliul rămas vacant prin moartea marelui om de stat, istoric și scriitor – unul din ctitorii României moderne –, care a fost Mihail Kogălniceanu. La 17/29 martie 1895, în discursul de recepție ținut la Academia Română, în ședință solemnă, A. D. Xenopol făcea elogiul predecesorului său, apreciat ca „una din acele naturi alese ce greu încap în câte două alături în un veac, pentru care timpul cât l-a trăit a fost prea scurt și spațiul în care i-a fost învoit să se miște prea neîncăpător spre a dezvolta uriașa putere a concepțiilor, cugetărilor și năzuințelor lui”²⁶.

În 1896, apărea la Paris, cu o întinsă **Prefață** a lui Alfred Rambaud, un rezumat în două volume a sintezei lui A. D. Xenopol, sub titlul: **Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'a l'union des Principautés en 1859**, premiată de L'Academie des Sciences Morales et Politiques din Paris; trei ani mai târziu, în 1899, tot la Paris i s-a tipărit lucrarea **Les principes fondamentaux de l'histoire**, a cărei versiune românească a apărut la Iași în 1900.

Lucrările lui A. D. Xenopol de filozofie a istoriei, începând cu **Les principes fondamentaux de l'histoire** – o nouă ediție a lor a apărut în 1908, sub titlul **La théorie de l'histoire** – și continuate cu alte lucrări l-au situat printre spiritele cele mai alese ale vremii. Teoria lui despre „seriile istorice” a avut și continuă să aibă o largă circulație internațională. Istoricul român este socotit și azi unul dintre marii

doctrinari ai istoriei. În lucrarea *Les grandes doctrines de l'histoire de Confucius à Toynbée*, Alban G. Widgery acordă teoriei lui A. D. Xenopol un spațiu însemnat²⁷.

A. D. Xenopol a afirmat obiectivitatea cunoașterii științifice, faptul că știința, inclusiv știința istoriei, nu este o pură creație a spiritului nostru, ci produsul unei reflectări a realității. „Spațiul și timpul – în concepția gânditorului român – sunt cele două mari forme în care vin să se plaseze toate faptele universului; aceste forme reale și existente, percepute și abstrase din realitate prin inteligența noastră nu sunt numai categorii ale sensibilității noastre, cum voia Kant. Rațiunea noastră nu este într-adevăr decât reflexul rațiunii universale a lucrurilor. Spațiul se întinde în afară de noi și timpul curge independent de noi. Fără această concepție fundamentală, istoria nu ar fi decât o vastă fantasmagorie”²⁸.

A. D. Xenopol făcea distincție între fenomenele de repetiție sau de „coexistență” și fenomenele de succesiune. Faptele care s-au produs sau se produc în cele două cadre ale spațiului și timpului, fără a se lăsa influențate de forțele modificatoare, constituie domeniul faptelor de repetiție. Dimpotrivă, cele care sunt sau pot fi modificate prin acțiunea forțelor care lucrează în timp sunt faptele de succesiune. Xenopol recunoștea că succesiunea dintre aceste două categorii de fapte comportă un anumit grad de relativitate. În realitatea lucrurilor nu există repetiție absolut identică sau nu se poate vorbi de succesiune fără anumite elemente de repetiție.

Eminentul istoric și filozof deosebea, prin urmare, un prim aspect al realității lucrurilor: acela al faptelor de repetiție, fapte care atât în domeniul naturii materiale, cât și în acela al spiritului se reproduc în chip uniform sau relativ uniform, și faptele de succesiune, având caracterul unor evenimente unice ireversibile. Distincția dintre cele două categorii de fapte constituie fundamentul binecunoscutei clasificări a științelor în „științe teoretice” sau „științe de legi”, având ca obiect de studiu fenomenele de repetiție și „științele istorice”, referitoare la fenomenele de succesiune, indiferent de faptul dacă aceste fenomene au loc în domeniul material sau spiritual. Se desprinde astfel ideea originală, care ilustrează de fapt una din formele particulare, în care conceptul de evoluție s-a impus gândirii științifice din secolul al XIX-lea, idee conform căreia istoria este considerată nu ca o știință particulară, în felul biologiei, fizicii, chimiei etc., ci ca o modalitate fundamentală de cunoaștere în care se reflectă un fenomen universal. Ulterior însă, sensul istoriei s-a restrâns, aceasta fiind considerată de Xenopol ca disciplină ce are drept obiect studiul evenimentelor vieții umane social-istorice.

În domeniul istoriei fenomenele au un caracter unic, ireversibil, ele nu se mai repetă niciodată. Accentul pe care A. D. Xenopol îl va pune uneori pe rolul hazardului și al personalității în evoluția istorică vădește o vizibilă orientare a spiritului său spre concret, spre singular, orientare explicabilă prin formația sa științifică de istoric²⁹.

A. D. Xenopol a surprins existența legăturii dintre general și individual, necesar și întâmplător, abstract și concret. Latura universului este prezentă în concepția sa și ea intervenind parțial prin intermediul noțiunii de „serie”, echivalent istoric al noțiunii de lege³⁰.

A. D. Xenopol a conceput istoria poporului român ca o înmănunchere de serii istorice, care se țin una de alta, se prefac una în alta, se înrăuresc mutual, se combat sau se sprijină între ele³¹.

În concepția xenopoliană, istoricului, demn de acest nume, îi este proprie o formație științifică largă, cunoașterea temeinică a istoriei universale, viziunea de ansamblu singură permițând studierea detaliilor într-o formă satisfăcătoare.

Ca și reprezentanții curentului pașoptist, N. Bălcescu și M. Kogălniceanu, creatorul școlii istorice ieșene vedea în cunoașterea profundă a istoriei patriei, a

virtuților strămoșești unul din cele mai importante izvoare ale patriotismului și optimismului istoric, un mijloc de fundamentare a efortului de consolidare a României moderne și de întărire a credinței în apropierea momentului desăvârșirii unității de stat. „Poporul român – arată el – nu poate năbuși o speranță ce încolțește în el, de câte ori își aruncă ochii spre toate acele părți unde răsună graiul românesc, anume că din păturile adânci ale unui viitor oricât de îndepărtat, va răsări odată frumosul arbore al unirii tuturor românilor; ... oricât ar fi să așteptăm, mărimea țelului să ne deie puterea de a răbda și întreaga noastră strădănuire, întreaga noastră muncă să fie îndreptată numai și numai spre acest scop sfânt și măreț. Fericit e poporul ce poate avea în această lume un ideal de realizat; al nostru este viu înaintea ochilor și noi să nu-l vedem”³².

A. D. Xenopol era convins că știința istoriei are un rol însemnat în educarea poporului, în lupta pentru triumful ideilor înaintate. El a înțeles istoria în sensul ei educativ, utilitar. „Înșușirile cele mari ale unui popor nu se desăvârșesc decât prin studiul desfășurării trecutului său”³³.

Pentru țară, la al cărei prestigiu în lume a contribuit, A. D. Xenopol era plin de încredere că ea va cunoaște o evoluție către bunăstare, știință și vrednicie omenească.

În încheierea cuvântării festive rostită la serbarea națională pe mormântul lui Ștefan cel Mare, istoricul declara: „Să avem speranță în viitorul nostru și să lucrăm întru împlinirea lui. Să lucrăm împreună la unirea spiritului și a inimii tuturor celor de același neam, la îndepărtarea relelor ce se sfâșie înlăuntrul nostru. Să fim cu iubire pentru dreptate și adevăr, să avem puterea de a le aduce la împlinire și să luptăm fără-ncetare contra răului și a minciunii; să fim neatârnați în cugetul și spiritul nostru și să nu ne mândrim de rezultatele dobândite, ci să tindem necontenit a le mări și a le întinde...”³⁴.

Azi, la împlinirea a 132 de ani de la Congresul studențimii române, ținut la Putna (15/27 august 1871), cuvintele lui A. D. Xenopol, care avea să devină „unul din cei mai mari cugetători ai omenirii” (Rodrigue de Nozera), își păstrează actualitatea și îndemnul la reflexie.

Cu A. D. Xenopol și apoi prin discipolul său, N. Iorga – care s-a născut în anul în care istoricul ieșean își anunța forța creației științifice – istoriografia românească s-a ridicat la nivelul celor mai de seamă școli istorice europene.

NOTE

1 N. Iorga, *A. D. Xenopol. Rolul său din viața politică*, în N. Iorga, *Oameni cari au fost*, ediție îngrijită și note de Ion Rotaru, vol. II, București, 1967, p. 175.

2 Lucrarea a fost reprodusă în „Arhiva” din Iași, XII, 1901, p. 424.

3 A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în A. D. Xenopol, *Scriseri sociale și filozofice*. Ediție, studiu introductiv, comentarii și note de N. Gogoneață și Z. Ornea, București, 1967, p. 367.

4 *Ibidem*, p. 367–368.

5 *Ibidem*, p. 368.

6 A. D. Xenopol, *Istoria civilizațiunii*, în A. D. Xenopol, *Scriseri sociale și filozofice*, p. 164.

7 I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, p. 10.

8 A. D. Xenopol, *Cuvântare festivă rostită la serbarea națională pe mormântul lui Ștefan cel Mare* în 15/27 august 1871, în A. D. Xenopol, *Scriseri sociale și filozofice*, p. 206.

- 9 Vasile Netea, *Desăvârșirea unității politice a poporului în opera lui A. D. Xenopol*, în A. D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și opera sa*. Coordonatorii volumului: L. Boicu și Al. Zub, București, 1973, p. 89.
- 10 A. D. Xenopol, *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 255–256.
- 11 *Ibidem*, p. 1.
- 12 A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*. Prefață de Apostol Stan. Îngrijire de ediție și note de Elisabeta Simion, București, 1997, p. 3.
- 13 *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească (1843–1943)*. Antologie, comentarii și note de Ion Agrigoroaiei, Vasile Cristian, Ion Toderășcu, Iași, 1993, p. 52.
- 14 *Ibidem*, p. 53.
- 15 *Ibidem*.
- 16 *Ibidem*, p. 49.
- 17 A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*.
- 18 Radu Vulpe, *Istoria veche a României în opera lui A. D. Xenopol*, în A. D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și la opera sa*, p. 38.
- 19 A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, p. 382.
- 20 Dr. Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române în date (1866–1996)*, București, 1997, p. 92.
- 21 Dan Berindei, *Cultura națională română modernă*, București, 1986, p. 319–320.
- 22 A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, p. 386.
- 23 *Ibidem*, p. 385.
- 24 Al. Constantin, *A. D. Xenopol peste botare. Note bibliografice*, în A. D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și opera sa*, p. 429–443.
- 25 A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, p. 398–399.
- 26 Dr. Doina N. Rusu, *op. cit.*, p. 111.
- 27 Alban G. Widgery, *Les grandes doctrines de l'histoire de Confucius à Toynbée*, Paris. Editions Gallimard, 1965, p. 351–352. Aflându-mă cu o bursă de studii la Paris, am avut bucuria de a asista la ședința de la Academie des Sciences Morales et Politiques, din 18 octombrie 1965, când acad. Athanase Joja – la acea dată vicepreședinte al Consiliului executiv UNESCO –, a prezentat comunicarea *La philosophie de l'histoire en Roumanie*. Au fost aduse în discuție numele lui D. Cantemir, A. D. Xenopol, N. Iorga, Vasile Pârvan. S-a insistat asupra filosofiei europene a istoriei la A. D. Xenopol. Cei care au luat cuvântul, Pierre Mesnard, René Poirier, Gabriel Le Bras ș.a., au ținut să sublinieze că A. D. Xenopol a fost un savant european care – după D. Cantemir – a fost cel de al doilea istoric și filosof român ce a marcat „intrarea României în Europa intelectuală” (Pierre Mesnard) (cf. „Revue des Travaux de l'Academie des Sciences Morales et Politiques et Comptes Rendus de ses Séances”, 11 année, 4e série, année 1965 (2e semestre), Paris, p. 44–56).
- 28 A. D. Xenopol, *La théorie de l'histoire*, Paris, 1908, p. 90; Ernest Stere, *A. D. Xenopol – filosof al istoriei*, în A. D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și opera sa*, p. 125.
- 29 Ernest Stere, *op. cit.*, p. 126.
- 30 *Ibidem*, p. 127.
- 31 Valeriu Bulgaru, *A. D. Xenopol și o modelare a istoriei prin „teoria seriilor”*, în A. D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și opera sa*, p. 197.
- 32 A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a. Text stabilit, note, comentarii, postfață și indice de V. Mihăilescu-Bârliba. Prefață și studiu introductiv de Al. Zub, București, 1985, p. 46.
- 33 *Ibidem*, p. 42.
- 34 A. D. Xenopol, *Scrieri sociale și filosofice*, p. 316.

SUMMARY

A personality with multi-disciplinary scientific activity, A. D. Xenopol is the author of the first monumental modern work on the Romanian people's history.

In 1871, A. D. Xenopol took two Ph Ds in Philosophy and Law. While still in school he distinguished himself as a remarkable student, with an astute mind and a tireless thirst for knowledge, a taste for precision and form, and a great love for history.

His monumental work is a proof of all these. He explained the historical facts in a critical spirit, pointing out the links between facts and extending his analyses with elements of the economical, social and cultural life. Thus, his efforts were considered among the most advanced tendencies of the time in writing history.

The outstanding historian and philosopher made a clear distinction between repetitive facts and successive facts, the later being unique, irreversible. This distinction represents the basis of the well known classification of sciences as "theoretical" or "law" sciences, studying the phenomena of repetition, and "historical" sciences, referring to the phenomena of succession, regardless whether these phenomena take place in the material or the spiritual sphere.

Through the force of his scientific work, A. D. Xenopol, along with Nicolae Iorga, placed Romanian historiography on the same level with the most remarkable European history schools.

Bucovina – procese istorice și sociale

POPULAȚIA BUCOVINEI ÎNTRE ANII 1880–1910

Constantin Ungureanu

Chișinău

Creșterea numerică a populației. Populația Bucovinei a continuat să se mărească semnificativ și în perioada autonomiei provinciale, atât datorită sporului natural înalt, dar și din cauza numărului mare de imigranți, mai ales din Galiția, care continuau să se stabilească cu traiul în Bucovina. În perioada 1850–1880 sporul real de creștere al populației a fost mult mai mare decât sporul natural, fapt ce se explică prin numărul mare de imigranți, sosiți din afara teritoriului Bucovinei. În această perioadă au avut loc și câteva epidemii catastrofale, mai ales cele din 1866 și 1877–1878, care au secerat mii de vieți omenești.

Recensământul din 1880 a înregistrat 571 671 de persoane prezente în Bucovina la momentul efectuării catagrafiei, dintre care 568 453 erau considerați ca indigeni (einheimisch) și numai 3 218 din alte țări, dar și din landurile ungare, erau considerați străini. De fapt la recensământ se făcea distincție între persoanele cu cetățenie austriacă și cu cetățenie străină, astfel că cetățenii care își aveau domiciliul sau erau originari din alte landuri austriece nu erau trecuți la rubrica „străini”. Numărul acestora era în Bucovina la 1880 de 26 901 persoane, dintre care 24 315 originari din Galiția¹. Astfel numărul străinilor din Bucovina era la 1880 de 30 119 de persoane, dintre care 24 315 din Galiția și 3 218 din alte țări. Pentru comparație, în 1850 erau doar 6 310 de locuitori străini (inclusiv 6 217 din alte provincii austriece) în Bucovina², iar în 1857 – 14 633 de persoane originare din alte landuri austriece sau din alte țări, dintre care 13 617 de persoane originare din Galiția³.

În următoarele trei decenii Bucovina nu a mai suferit atât de mult din cauza epidemiilor și a holerei, iar creșterea populației s-a datorat mai mult sporului natural. Totodată s-a consemnat o tendință tot mai accelerată de emigrare a populației din Bucovina. Potrivit lui H. Rauchberg populația Bucovinei s-a mărit în perioada 1881–1890 cu 74 920 de persoane, dar în acest interval sporul natural a fost cu 784 de persoane mai mare decât mărirea efectivă a populației, adică în perioada respectivă au plecat cu 784 de persoane mai mult decât au venit în Bucovina. Procesele migraționiste însă nu au fost omogene la nivelul întregii provincii. Cea mai mare diferență s-a constatat la Cernăuți, unde populația s-a mărit cu 8 571 de persoane timp de zece ani, dintre care pe seama imigrărilor cu 5 190 de persoane. Prin imigrări s-a mărit semnificativ și populația districtelor Câmpulung (+2 001) și Vijița (+1 124). În schimb în patru districte soldul emigrației a fost negativ, cea mai semnificativă diminuare producându-se în districtele Siret (-3 407 pers.) și Suceava (-3 385 pers.)⁴.

Emigrarea populației din Bucovina s-a accentuat în deceniile următoare, când sporul natural al populației a fost constant mai mare decât creșterea efectivă a populației. Între anii 1891–1900 au emigrat din Bucovina cu 13 644 de persoane mai mult, iar în perioada 1901–1910 cu 35 194 de persoane mai mult decât s-au așezat în Bucovina⁵. În intervalul 1901–1910 numărul calculat al pierderii de populație din

cauza emigrărilor a constituit 4,82% din totalul populației Bucovinei. Remarcăm însă că concomitent cu emigrarea populației din Bucovina nu au încetat să se stabilească noi străini, în special din Galiția, în Bucovina. Numărul străinilor s-a mărit cu peste 10 mii de persoane în intervalul 1881–1890 și a ajuns în 1910 la 51 129 de persoane, dintre care 38 889 erau din Galiția, iar 8 001 din alte țări (vezi tabelul nr. 13). În Cernăuți numărul străinilor era în 1910 de 19 921 de persoane, dintre care 15 081 din Galiția, 2 008 din alte landuri austriece și 2 832 din alte țări⁶.

Procesul de emigrare a populației căpătase la sfârșitul sec. al XIX-lea un caracter generalizat la nivelul întregii monarhii habsburgice. Cele mai masive emigrări s-au produs din provinciile din estul monarhiei (Galiția, Boemia, Moravia, Silezia și Bucovina), precum și din Dalmația și Craina⁷, provincii în care populația germană era minoritară. Din întreaga Austro-Ungarie au emigrat între anii 1901–1910 peste ocean 2 145 977 persoane, dintre care 398 347 polonezi, 345 519 sârbi, croați și sloveni, 329 682 slovaci, 314 780 maghiari, 254 152 germani, 152 811 evrei, 141 459 ruteni, 93 031 cehi, 76 551 români, 17 284 italieni și 22 361 persoane de alte etnii⁸.

Emigrarea românilor din Austro-Ungaria a început relativ mai târziu și nu a fost atât de masivă comparativ cu alte naționalități din imperiu. Astfel, în 1900 au emigrat din Austro-Ungaria 114 847 de persoane, dintre care numai 175 de români, iar în anii 1904–1905 din cei 7 261 de români emigrați numai 94 erau din provinciile subordonate direct Vienei⁹. Majoritatea românilor care au plecat peste ocean erau din Transilvania, Banat și Ungaria.

Deși există diverse date statistice despre emigrările din Austro-Ungaria peste ocean, nu dispunem de informații concrete despre naționalitățile emigranților din Bucovina. Totuși se cunoaște că din Bucovina au emigrat în principal ucraineni, germani și evrei, numărul românilor emigrați fiind mai puțin numeros. În baza unui raport al comandamentului de jandarmie provincială din 23 august 1913 se constata că potrivit unei statistici din 15 mai 1913 au emigrat din Bucovina în total 31 690 de persoane¹⁰. Autorul studiului H. Chmelar însă pune sub semnul întrebării veridicitatea acestei statistici, fiindcă se indica că cca 22 000 pers. erau plecate în Canada și numai 585 în SUA, ceea ce nu corespundea realității (potrivit unor date statistice în intervalul 1903–1911 au emigrat din Bucovina în Canada 11 730 de persoane)¹¹. Funcționarii austrieци au înregistrat, că din cei plecați 22 458 erau bărbați, 3 337 femei și 5 901 copii. Cei mai mulți emigranți erau din districtele Zastavna (4 935), Cernăuți (4 526), Coțmani (3 283) și Siret (2 820)¹². Emigranții proveneau din trei grupe etnice principale: șvabi din coloniile întemeiate la începutul administrației galițiene; ruteni și evrei.

Potrivit altei date statistice din 15.09.1913 se constata, că din 1880 până în 1913 au emigrat 33 369 de bucovineni, dintre care peste 90% peste ocean în SUA și Canada. Numai din Cernăuți au emigrat pe parcursul a trei decenii 4 891 de persoane¹³. În aceste informații statistice se indica numărul de bărbați, femei și copii, precum și faptul dacă au emigrat cu pașapoarte, cu documente de serviciu sau fără documente. Cifra de 4 230 de persoane emigrate ilegal e considerată ca fiind minimizată¹⁴.

Cauza principală a emigrărilor era starea de sărăcie a țăranilor din cauza lipsei de pământ, în condițiile când provincia era slab industrializată. 75% din proprietari aveau mai puțin de 2 ha de pământ, iar 15% aveau între 2 și 5 ha. În același timp mai puțin de 0,5% din proprietari aveau moșii mai mari de 100 ha și cuprindeau peste 60% din suprafața provinciei¹⁵. S-a constatat că în districtul Gura Humorului, de unde s-a produs o emigrare importantă, din 17 700 de proprietari 14 000 aveau mai puțin de 2 ha, iar în districtul Câmpulung, de unde emigrarea a

fost mult mai mică, din 13 300 de proprietari numai 7 100 aveau mai puțin de 2 ha¹⁶.

Așadar, populația Bucovinei a continuat să crească la sfârșitul sec. al XIX-lea atât datorită nivelului înalt de natalitate, dar și din cauza proceselor migraționiste. După anul 1880 au continuat să se stabilească în Bucovina noi emigranți mai ales din Galiția, dar totodată s-a produs o emigrare tot mai accentuată a populației peste ocean în SUA și Canada, mai ales la începutul sec. al XX-lea. În timp de trei decenii populația Bucovinei s-a mărit cu cca 40% (în cifre absolute de la 571 671 în 1880 la 800 098 în 1910). Totodată numărul locuitorilor de religie romano-catolică s-a mărit cu 55%, al evreilor – cu 53%, al luteranilor – cu 51%, al greco-catolicilor – cu 49%, al ortodocșilor – cu 35%, al lipovenilor – cu 15%, iar numărul armenilor de ambele confesiuni și al protestanților calvini chiar s-a diminuat semnificativ în cifre absolute (vezi tabelul nr.2). În același interval numărul străinilor din Bucovina, care erau originari sau domiciliați în alte provincii austriece sau în alte țări, s-a mărit de la 30 119 în 1880 la 51 129 în 1910, inclusiv a celor din Galiția – de la 24 315 în 1880 la 38 889 în 1910¹⁷.

Populația urbană. Și mai rapid s-a mărit în această perioadă populația localităților urbane din Bucovina. Modernizarea și diversificarea economiei, dezvoltarea industriei și a comerțului, a căilor de comunicații, în special a căilor ferate, au contribuit la creșterea rapidă a populației orașelor și târgurilor din Bucovina. Localitățile urbane au devenit centre de atracție pentru o parte din populația rurală a Bucovinei, dar mai ales pentru emigranții evrei, poloni, ruteni și germani din afara Bucovinei. Totodată, s-a mărit și numărul localităților, care pe parcurs au obținut statutul de orașe sau târguri.

În 1900 erau în Bucovina 8 orașe (Cernăuți, Rădăuți, Suceava, Siret, Storojineț, Câmpulung, Gura Humorului și Vijnița) și 5 târguri (Sadagura, Boian, Coțmani, Vașcăuți și Vatra Dornei)¹⁸. Din totalul populației 75,95% locuiau atunci la sate, 20,25% în orașe și târguri și 3,8% pe domenii¹⁹. La sate predominau ucrainenii cu 48,33% și românii cu 35,42%, în schimb ei erau mult mai puțini în localitățile urbane și pe domenii. Ponderea românilor era mai mare în orașe și târguri, în schimb rutenii constituiau aproape un sfert din populația domeniilor. Germanii, evreii și polonii erau mult mai puțini la sate, în schimb ponderea lor era mai mare în orașe și pe domenii. Germanii constituiau aproape 1/3 din populația domeniilor (datorită și faptului că multe colonii erau considerate drept domenii), în schimb evreii constituiau peste 1/3 din populația urbană a Bucovinei²⁰. Evreii preferau activitățile comerciale și modul de viață urban, în timp ce germanii preferau să lucreze la fabrici sau pe domenii cu caracter industrial și minier, precum și să se ocupe cu agricultura și creșterea vitelor pe suprafețe mai mari decât gospodăriile individuale țărănești.

În 1910 locuiau în cele 10 orașe și 6 târguri din Bucovina peste 190 de mii de locuitori, care constituiau cca 24% din totalul populației. Din cei 190 234 de locuitori ai localităților urbane (fără locuitorii din alte țări) 90 681 (47,7%) se foloseau în conversație de limba germană, 43 637 (22,9%) de limba română, 34 159 (17,9%) de limba ucraineană și 21 050 (11,1%) de limba polonă (vezi tabelul nr.5). Din totalul populației urbane de 193 612 persoane 64 828 (33,5%) erau ortodocși, 62 282 (32,2%) evrei, 44 911 (23,2%) romano-catolici, 14 713 (7,6%) greco-catolici, 5 785 (3%) luterani etc. (vezi tabelul nr.6). Cele mai urbanizate națiuni erau evreii, polonii și etnicii germani: 60,5% dintre evrei, 58,1% dintre poloni și 41,9% dintre etnicii germani locuiau în orașe și târguri. La români și ucrainenii această pondere

era de 16,0% și, respectiv, 11,2%, iar 99,1% dintre maghiari și 92,5% dintre lipoveni locuiau la sate (vezi tabelul nr.14).

În perioada 1880–1910 cel mai rapid a crescut populația orașelor Cernăuți, Storojinet, Rădăuți și Gura Humorului. Dimpotrivă orașele Vijnița, Siret și Suceava s-au dezvoltat mult mai lent, sporul de populație fiind sub nivelul de creștere generală a populației provinciei. La fel și târgurile au cunoscut o creștere de populație comparabilă cu creșterea totală a populației Bucovinei (vezi tabelul nr.12). Localitățile Vijnița, Sadagura și Siret s-au dezvoltat atât de lent, fiindcă încă la mijlocul sec. al XIX-lea erau suprapopulate de evrei, ceea ce a provocat chiar plecarea unei părți a evreilor. Așezarea geografică nefavorabilă a Vijniței și Siretului chiar la hotarele Bucovinei a constituit, de asemenea, un factor neatractiv pentru imigranți, iar Sadagura nu putea să concureze cu condițiile de manifestare mult mai mari, pe care le oferea emigranților Cernăuțiul. La fel așezarea geografică nefavorabilă a Sucevei chiar la hotarul cu Vechiul Regat a constituit un obstacol pentru dezvoltarea urbană a orașului, populația căruia în această perioadă practic a stagnat. Așezarea geografică într-o zonă muntoasă, precum și decăderea mineritului au fost, probabil, factorii principali care nu i-au permis să se dezvolte mai repede orașului Câmpulung. În schimb s-au dezvoltat mult mai repede orașele învecinate Gura Humorului și Vatra Dornei, ultimul devenind la sfârșitul stăpânirii austriece o stațiune balnearo-climaterică renumită, care atrăgea mulți turiști. Alte centre urbane din nordul Bucovinei, precum Coțmani, Vașcăuți, Zastavna și Boian, nu aveau mari perspective de dezvoltare, fiindcă erau așezate într-o zonă cu caracter preponderent agrar și dens populată, unde lipsa de pământ devenise o mare problemă pentru țărani. Emigranții preferau să se stabilească cu traiul în capitala Bucovinei sau în orașele în plină dezvoltare ca Rădăuți și Storojinet, care le ofereau mult mai multe variante de manifestare și de obținere a unor profituri mari.

Populația orașului Cernăuți s-a mărit pe parcursul a trei decenii cu 91% (de la 45 600 de persoane în 1880 la 87 128 de persoane în 1910) – vezi tabelul nr.12. Cernăuțiul a devenit principalul centru de atracție mai ales pentru emigranții evrei, poloni și ruteni din Galiția, transformându-se treptat într-o urbă multiethnică și multi-confesională. În 1910 locuiau la Cernăuți 32,8% evrei, 26,9% romano-catolici, 23,7% ortodocși, 11% greco-catolici și 4,9% luterani, iar după limba de conversație 48,4% vorbeau germana, 17,8% ucraineana, 17,4% polona și 15,7% româna (vezi tabelele nr.5 și 6). În interiorul orașului din totalul de 58 462 de locuitori 31 838 erau vorbitori de germană (dintre care cca 26 mii erau evrei), 11 360 de poloni, 10 247 ruteni și numai 4 660 români. Cea mai mare suburbie, Roșă, cu o populație de 8 271 persoane, era populată în proporție de 46,6% de români și 45,9% de coloniști germani. La Clocucica din 6 861 persoane 1 816 vorbeau în română, 1 779 în ucraineană, 1 748 în germană (inclusiv 817 evrei) și 1 478 în polonă; la Mănăsteriște din 4 946 persoane 2 439 erau germani, 924 ruteni, 920 români și 646 poloni; la Caliceanca din 3 060 persoane 980 erau poloni, 801 ruteni, 716 vorbitori de limba germană și 554 români. Numai la Horecea (urbană) românii constituiau majoritatea absolută, anume 75,8% – 728 din totalul de 960 de locuitori²¹.

Ponderea străinilor la Cernăuți era mult mai mare comparativ cu restul provinciei. Numărul cetățenilor din Cernăuți, originari din alte provincii austriece sau din alte țări, s-a mărit de la 16 288 de persoane în 1900 la aproape 20 de mii în 1910, dintre care cei de proveniență galițiană constituiau 12 090 și respectiv 15 081 de persoane. Dintre locuitorii Cernăuțiului originari din Galiția aproape jumătate erau evrei, cca 1/3 poloni și cca 20% ruteni²².

Un ritm de creștere a populației și mai mare a avut-o în această perioadă orașul Storojinet, care s-a mărit cu 114% (de la 4 830 în 1880 la 10 353 în 1910).

Storojinețul, care la mijlocul sec. al XIX-lea era o simplă localitate rurală cu o populație preponderent românească, a ajuns la sfârșitul stăpânirii austriece să aibă o populație aproape ca a orașului Suceava (vezi tabelul nr.12). Creșterea spectaculoasă a Storojinețului s-a datorat numărului mare de emigranți, care s-au stabilit aici și au modificat radical structura etnică și confesională a localității. În 1910, dintre cei 10 266 de cetățeni austrieци ai Storojinețului 4 203 (40,9%) erau vorbitori de limba germană, dintre care cca 3 400 de evrei, 3 039 (29,6%) români, 1 905 (18,5%) ucraineni și 1 116 (10,9%) poloni²³.

Structura socială și profesională a populației. Modernizarea economiei Bucovinei și creșterea ponderii populației urbane a contribuit la modificarea structurii sociale a populației și a îndeletnicirilor locuitorilor. Odată cu dezvoltarea industriei și comerțului avea loc o diminuare treptată a ponderii populației, care lucra în agricultură și silvicultură. Potrivit datelor statistice din 1890 dintre cei 350 960 de locuitori care munceau, 291 339 sau 83% din total lucrau în agricultură și silvicultură, 25 943 de persoane (7,4%) lucrau în industrie, 15 457 pers. (4,4%) se ocupau cu comerțul sau lucrau în transport și 18 167 pers. (5,2%) activau în diferite servicii sau erau liberi profesioniști. Cel mai agrar district era Coțmani cu 93% din muncitori ocupați în agricultură și silvicultură, în districtul Câmpulung acest procent era de numai 78,2, iar în restul districtelor ponderea muncitorilor din acest sector varia între 85,5% la Suceava și 89,2% la Storojineț. În orașul Cernăuți din cele 23 767 de persoane angajate în lucru 21,2% se ocupau cu agricultura și silvicultura, 31% lucrau în industrie, 16,5% – în comerț și transport, iar 31,3% – în diferite servicii și profesii libere²⁴. Până în 1910 ponderea lucrătorilor din agricultură și silvicultură s-a redus la 71%, în schimb 10% lucrau în industrie și meșteșugărit, 10% – în comerț și transport, iar 9% – în servicii oficiale sau profesii libere²⁵.

Structura profesională a diferitelor etnii din Bucovina era foarte diferită, fiind direct proporțională cu nivelul de urbanizare a acestora. Majoritatea românilor și ucrainenilor lucrau în agricultură, în timp ce celelalte etnii alogene își desfășurau activitatea în alte ramuri ale economiei. Astfel 89% din români lucrau în agricultură, 3% în industrie și meșteșugărit, 2% în comerț și transport și 6% în diferite servicii. Activitatea profesională a ucrainenilor era similară cu a românilor și constituia, respectiv, 88, 4, 3 și 5%. În schimb numai 24% dintre evrei și etnicii germani lucrau în agricultură și silvicultură, 27% – în industrie și meșteșugărit, 30% – în comerț și transport și 19% – în servicii oficiale sau profesii libere. Aproximativ aceeași structură profesională o aveau și polonii – 31, 33, 16 și 20%, iar la alte populații (maghiari, lipoveni, cehi, slovaci), această pondere constituia respectiv 65, 14, 9 și 12%²⁶.

Majoritatea absolută a meseriașilor, negustorilor și a patronilor diferitelor firme erau evrei. Astfel, din cei 9 322 de meseriași, existenți în Bucovina în 1910, 5 091 erau evrei, 737 români și 3 494 de alte etnii; din cei 10 312 negustori ai Bucovinei 8 642 erau evrei, 444 români și 1 226 de alte etnii; dintr-un total de 5 076 de patroni 4 226 erau evrei, 591 de diverse alte etnii și doar 259 români²⁷. Situația era similară și în sistemul bancar al Bucovinei. Astfel, la Banca Țării din Cernăuți din cei 61 de funcționari, numai 7 erau români, 21 evrei și 33 de alte etnii, iar în întregul sistem de credit, finanțe și bănci din Bucovina lucrau în 1910 un număr de 58 de funcționari români, la care se adăugau 70 de evrei și 349 de diverse alte etnii²⁸.

Etnicii germani preferau lucrul în industrie, silvicultură și agricultură, precum și în serviciile oficiale. Din totalul de 37 781 de etnici germani, angajați în 1910 în câmpul muncii, 14 371 pers. (38,1%) lucrau în agricultură și silvicultură, 13 029 (34,5%) – în industrie și diferite meșteșuguri, 6 699 (17,7%) – în servicii oficiale sau

erau liber profesioniști și numai 2 305 (6,1%) se ocupau cu comerțul sau lucrau în transport²⁹.

Structura etnică a populației. Către anul 1880, după mai bine de 100 de ani de stăpânire austriacă, Bucovina deja fusese transformată într-o provincie multi-etnică, populată de reprezentanți ai aproape tuturor etniilor principale din monarhia austro-ungară. La recensământul din 31 decembrie 1869, efectuat după criteriul etnic al populației, au fost înregistrați în Bucovina 511 964 de locuitori, dintre care 209 116 (40,8%) români, 191 195 (37,3%) ucraineni, 47 754 (9,5%) evrei, 41 065 (8%) germani, 8 586 (1,7%) maghiari, 6 719 polonezi, 3 043 lipoveni, 2 650 cehi și slovaci, 1 710 armeni și 126 de alte etnii³⁰. În următoarele decenii a continuat să se diminueze ponderea populației românești în favoarea principalelor minorități etnice din Bucovina. Începând cu anul 1880 recensămintele austriece au început să înregistreze populația după criteriul limbii de conversație. În rezultatul acestor recensăminte, în Bucovina, s-a constatat o modificare substanțială a ponderii principalelor naționalități, în special al românilor și ucrainenilor, față de recensămintele și evaluările statistice din anii 1850, 1857 și 1869, când naționalitatea locuitorilor a fost evaluată după criteriul etnic. În ceea ce urmează vă prezentăm evoluția numerică a diferitelor etnii din Bucovina în perioada 1880–1910.

Germanii. Până la revoluția din 1848, germanii, ca reprezentanți ai etniei dominante din Imperiul Habsburgic, au constituit principalul grup etnic care a fost colonizat în Bucovina. În a doua jumătate a sec. al XIX-lea au mai fost întemeiate doar câteva colonii germane în Bucovina, dar numai pe unele moșii private din centrul provinciei.

În ultimele decenii de stăpânire austriacă numărul populației germane din Bucovina nu s-a modificat în mod semnificativ, creșterea populației datorându-se în principal sporului natural. Lipsa de pământ constituia principala problemă cu care se confruntau mai ales țăranii din coloniile șvabe. Din această cauză mulți etnici germani din Bucovina au emigrat la sfârșitul stăpânirii austriece în SUA în speranța de a găsi un loc mai bun de viață. În perioada 1880–1910 populația coloniilor șvabe (Molodia, Mitocul Dragomirnei, Iliești, Frătăuți, Satul Mare, Arbore, Badeuți, Milișeuți, Ițcanii Noi, Sf. Onufrie și Tereblecea) s-a mărit de la 8 365 la 10 356 de persoane. În același interval coloniile cu germani din Boemia (Huta Nouă, Huta Veche, Karlsberg, Fürstenthal, Schwarzthal, Lichtenberg, Clit și Poiana Micului) s-a mărit de la 4 269 la 6 479 persoane, iar cele cu coloniști din Zips (Iacobenii, Eisenau, Freudenthal, Louisenthal și localitățile învecinate) – de la 3 756 la 5 243 de persoane³¹.

Începând cu anul 1880 recensămintele oficiale austriece au început să înregistreze populația după criteriul limbii de conversație. Deoarece practic toți evreii din Bucovina erau considerați vorbitori de limbă germană, este mai dificil de stabilit cu exactitate numărul etnicilor germani din această perioadă. În 1900 din 159 486 de vorbitori de limba germană 91 907 erau evrei, 47 113 catolici, 18 000 evanghelici, 2 334 ortodocși și 132 de alte confesiuni³², iar în 1910 din 168 779 vorbitori de limbă germană 95 706 erau evrei, iar restul de 73 673 erau etnici germani³³. În 1910 jumătate din romano-catolici (50 009 de persoane) și aproape toți evanghelicii (19 475 din totalul de 20 517) erau etnici germani³⁴.

Norbert Zimmer a publicat o statistică detaliată despre numărul etnicilor germani din fiecare localitate a Bucovinei în anul 1900. Potrivit acestei statistici atunci locuiau în Bucovina 69 916 etnici germani, dintre care numai 5 131 (7,3% din total) în districtele juridice din nord-vestul Bucovinei (Zastavna, Coțmani,

Sadagura, Putila, Vijnîța, Vașcăuți și Stăneștii de Jos)³⁵, care erau populate compact de ucrainenii. În 1900 germanii constituiau în 12 colonii peste 90%, iar în alte 10 colonii – peste 50% din populație. În localitățile urbane din sudul Bucovinei ponderea populației germane varia între 16,1% la Câmpulung și 44,2% la Gura Humorului. În Cernăuți etnicii germani erau mai numeroși în suburbiile Roșă (42,5%), Mănăsterește (38,9%) și Caliceanca (27,5%) – vezi tabelul nr.7.

Populația germană era mai numeroasă în partea centrală și de sud a Bucovinei, unde românii constituiau majoritatea populației. În zonele populate compact de către ucrainenii minoritatea germană era neînsemnată. Astfel, în conformitate cu ultimul recensământ austriac din 1910, în districtele politice Coțmani, Zastavna, Vașcăuți și Vijnîța locuiau 193 962 de persoane, dintre care 162 578 erau ucrainenii (cca 83,8%), 23 862 evrei (12,3%), 5 316 poloni (2,7%), 1 481 germani (0,7%) și 517 români (0,3%)³⁶.

Germanii au jucat un rol important în viața economico-socială, politică și culturală a Bucovinei, constituind un factor stabilizator în această provincie multi-etnică. Prin locul și rolul lor în administrația Ducatului, coloniștii germani au reușit să transforme parțial, mai ales localitățile urbane, în „insule de cultură și civilizație occidentală”. Limba germană devenise dominantă în Bucovina, un argument grăitor în această privință constituindu-l faptul că aproape toți evreii de aici se considerau vorbitori de limbă germană.

Evreii. În perioada autonomiei provinciale, cea mai spectaculoasă creștere de populație s-a înregistrat la evreii din Bucovina. Cea mai bruscă creștere s-a produs în perioada 1850–1880, când în timp de numai trei decenii ponderea populației evreiești s-a mărit de la 3,85% la 11,8%, iar în cifre absolute de la 14 618 persoane în 1850 la 67 418 pers. în 1880³⁷. În acest timp populația totală s-a mărit cu 50%, iar numărul evreilor s-a mărit cu 360%.

Ulterior, ritmul de creștere al numărului evreilor s-a mai încetinit. În perioada 1880–1900 numărul evreilor a crescut cu 42,62%, în timp ce creșterea medie a populației Bucovinei se cifra la numai 27,73%. În deceniul 1880–1890 creșterea izraeliților a fost de 22,69% față de media de 13,1%, iar în decada următoare această proporție a fost de 16,24% și respectiv 12,93%³⁸. Creșterea însemnată a numărului evreilor se datora atât sporului natural înalt, dar mai ales imigrărilor continue din teritoriile limitrofe, în special din Galiția.

Evreii se așezau de regulă în orașe și târguri, în zonele mai industrializate și în centrele comerciale mai însemnate, precum și de-a lungul căilor de comunicație, în speță a căilor ferate, care au cunoscut în această perioadă o dezvoltare rapidă. Dimpotrivă zonele suprapopulate cu evrei, cum erau localitățile Vijnîța, Sadagura, Siret, Vașcăuți pe Ceremuș, au cunoscut în această perioadă o ușoară diminuare a proporției acestei naționalități. Această evoluție a contribuit la o repartizare mai omogenă a evreilor la nivelul întregii Bucovine³⁹. Astfel, dacă la mijlocul sec. al XIX-lea evreii erau concentrați mai ales în nordul Bucovinei, în 1910 proporția evreilor oscila între 18,8% în districtul Vijnîța și 6,1% în districtul Gura Humorului. În districtele Rădăuți, Câmpulung și Suceava din sudul Bucovinei cca 10% din populație erau evrei, în timp ce la Zastavna și Coțmani aceștia constituiau numai 8,2% și respectiv 8,5%⁴⁰.

În 1910 evreii constituiau peste 1/3 din populație în orașele Vijnîța, Sadagura, Siret, Gura Humorului, Suceava, Rădăuți, Storojineț și Cernăuți, precum și în localitățile vamale de cale ferată de la Novoselița și Ițcani-gară. Și în alte centre urbane, precum Vatra Dornei, Câmpulung, Vașcăuți și Boian, evreii consti-

țuiau între 15 și 20%, și numai la Zastavna, Coțmani și Solca ponderea acestora era de cca 12% (vezi tabelele nr.6 și 10).

Au fost câteva cauze importante, care au contribuit la creșterea atât de rapidă a numărului evreilor din Bucovina. Prosperitatea economică a Bucovinei din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, atmosfera de toleranță și înțelegere între diferite etnii și confesiuni, egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor, posibilitățile diverse de manifestare în cultură și educație au fost factori foarte atractivi pentru evreii din afara hotarelor Bucovinei. În perioada 1849–1914 evreii din Bucovina nu au avut de suferit din cauza pogromurilor sau a mișcărilor antisemite, comparativ cu situația evreilor din alte țări din estul Europei.

O altă cauză a creșterii rapide a evreilor din Bucovina din această perioadă a fost presiunea demografică, care s-a exercitat din partea Galiției. În 1851, locuiau în Galiția 312 962 de evrei sau 6,87% din totalul populației față de numai 11 581 (3,12%) din Bucovina⁴¹. În 1900, deja proporția populației evreiești din Bucovina de 13,2% o depășea pe cea din Galiția de 11,1%⁴². Astfel presiunea demografică din această direcție s-a redus simțitor, iar Bucovina servea acum mai mult ca un teritoriu de tranziție al evreilor din Galiția și Rusia în special spre Vechiul Regat și spre Transilvania. Prin aceasta se explică că în deceniul 1900–1910 rata anuală de creștere a populației evreiești a fost mai mică decât rata anuală de creștere a populației totale, iar ponderea evreilor s-a redus de la 13,2% în 1900 la 12,8% în 1910. În anul 1886 s-a produs o criză a exporturilor, urmată de o recesiune generală a economiei Bucovinei și de o mărire a taxelor vamale în relațiile comerciale cu Rusia și România. Aceasta i-a afectat în primul rând pe evrei și din această cauză câteva mii de evrei au emigrat peste ocean în speranța unei vieți mai bune⁴³.

După anul 1880 recensămintele austriece au înregistrat populația după criteriul limbii de conversație, iar toți evreii din Bucovina au fost trecuți la limba germană de comunicare. Evreii din Austro-Ungaria nu au fost recunoscuți ca etnie separată, iar limba idiș nu era recunoscută de funcționari ca limbă națională. Încă de la mijlocul sec. al XIX-lea limba germană a început să câștige teren în toate domeniile vieții publice evreiești din Bucovina. Evreii au jucat un rol important în transformarea centrelor urbane în adevărate oaze de limbă și cultură germană. Dar, deși evreii au constituit un factor central al germanizării, ei se identificau nu cu naționalitatea austro-germană, ci mai degrabă cu cultura germană de valoare occidentală și chiar universală.

În primul deceniu al sec. XX s-a constatat însă și o tendință de diminuare a ponderii evreilor din Bucovina, care considerau germana drept limbă de conversație. Proporția evreilor vorbitori de limbă germană s-a redus de la 96,5% în 1900 la 93% în 1910, în schimb s-a mărit simțitor numărul evreilor care considerau limbile ucraineană, poloneză și română drept limbi de comunicare. Era o tendință de acceptare de către evrei a limbii populației majoritare din localitatea unde erau domiciliați. Această tendință nu era specifică numai pentru Bucovina. În Galiția, de exemplu, numărul vorbitorilor de limbă germană s-a redus de la 324 336 (5,46% din total) în 1880 la numai 90 114 persoane (1,13%) în 1910. Această cifră era chiar mai mică decât numărul etnicilor germani din Galiția din anul 1851, când ei erau 93 387 de persoane și constituiau 2,05% din totalul populației. În schimb ponderea polonilor sau a vorbitorilor de limbă polonă din Galiția s-a mărit de la 40,92% în 1851 la 58,55% în 1910, iar ponderea rutenilor sau a vorbitorilor de limbă ruteană s-a redus în aceeași perioadă de la 50,09% la 40,2%⁴⁴. Aceasta ne demonstrează că în Galiția nu numai evreii au acceptat polona drept limbă de conversație, dar și un număr mare de ucraineni și coloniști germani treptat s-au polonizat.

Evreii au jucat un rol foarte mare în viața economică a Bucovinei. Majoritatea negustorilor, meseriașilor, bancherilor, patronilor erau evrei. Treptat ei s-au infiltrat și în funcțiile cele mai mari ale administrației sau au devenit mari proprietari de pământ. În Cernăuți aproape toate hotelurile principale (Hotel Central, Bristol, Palast-hotel, hotelul „Zum schwarzen Adler“) se aflau în mâinile evreilor. Ei constituiau o pondere însemnată în profesiile libere, ca avocați sau medici privați. Mulți bancheri și directori ai instituțiilor de credit erau evrei. În 1886 erau în Cernăuți 446 meseriași creștini și 307, evrei, iar în 1910 din totalul de 2 140 meseriași și 1 402 comercianți din oraș 1 481 și respectiv 1 269 erau evrei. Din 562 de firme cu diferite afaceri din Cernăuți 525 aparțineau evreilor⁴⁵.

Polonezii. La sfârșitul stăpânirii austriece s-a mărit foarte mult și numărul polonilor sau a vorbitorilor de limba polonă din Bucovina. Dacă în anul 1850 erau numai 4 008 poloni, atunci la recensământul din 1880 s-au identificat cu limba polonă peste 18 mii de persoane, iar în următoarele trei decenii numărul vorbitorilor de limba polonă s-a dublat, ajungând, în 1910, la 36 217 persoane (vezi tabelul nr.1). Din aceștia peste 10 mii erau străini, dintre care 9 524 originari din Galiția (vezi tabelul nr.13).

Majoritatea polonilor locuiau dispersat în diferite localități ale Bucovinei. Numai în fostele colonii slovace Pleș, Solonețul Nou, Poiana Micului și la Cacia ei constituiau peste 35% din populație. Ponderea polonilor era mai însemnată în zona Sadagurei cu satele Jucica Nouă, Jucica Veche, Rohozna, Rarancea, Cernauca, Șerăuți și în zona orașului Storojineț cu satele Banila Moldovenească, Huta Veche, Cireș, Panca, Davideni, Jadova, Pătrăuți. La Cernăuți locuiau, în 1910, 14 893 sau 41% din totalul polonilor din Bucovina, ei având o pondere mai însemnată în suburbiile Caliceanca (32%) și Clocucica (21,5%) – vezi tabelul nr.9.

Limba polonă a jucat un rol important mai ales până la mijlocul sec. al XIX-lea, chiar în unele colonii germane preoții erau de origine poloneză. Crearea administrației Ducatului, care se subordona acum direct Vienei și utiliza limba germană ca limbă oficială, a însemnat sfârșitul dominației limbii polone în administrație. În administrația publică locală s-a remarcat ca un bun funcționar polonezul Anton Kochanowski, care timp de 27 de ani (1866–1874 și 1887–1907) s-a aflat în fruntea primăriei orașului Cernăuți. Mulți poloni din Bucovina și mai ales din Cernăuți se ocupau cu diferite meșteșuguri și cu comerțul, cei mai bogați devenind și mari proprietari de pământ.

Armenii. Armenii din Bucovina de ambele confesiuni, deși constituiau un procent neînsemnat din populație, s-au remarcat ca buni comercianți, dar mai ales ca mari proprietari de pământ. Până la mijlocul sec. al XIX-lea au venit mai ales mulți armeni catolici bogați din Galiția, care s-au stabilit cu traiul în principal la Cernăuți și Siret. Mulți dintre ei au arendat moșiile boierilor moldoveni și ale mânăstirilor, devenind ulterior proprietarii acestor moșii. Armenii din Bucovina au jucat un rol însemnat și în viața social-economică și politică a provinciei, mulți ajungând deputați în Dieta Bucovinei și în Parlamentul imperial. În anul 1875 de exemplu, din cei 114 mari proprietari din Bucovina, care aveau dreptul să aleagă deputați în Dietă, 42 erau români, 38 armeni catolici și poloni, 14 evrei, 12 armeni gregoriani, 4 germani, un maghiar și un italian⁴⁶.

Numărul armenilor de ambele confesiuni a atins cifra maximă la mijlocul sec. al XIX-lea, iar ulterior s-a redus simțitor, ajungând în 1910 la numai 998 de persoane (657 catolici și 341 orientali) – vezi tabelul nr.2. Cei mai mulți armeni catolici locuiau la Cernăuți, iar la Suceava erau concentrați majoritatea armenilor

gregorieni. În 1910 cei mai mulți armeni catolici locuiau la Cernăuți (311), Banila Rusească (80), Suceava (31), Vașcăuți pe Ceremuș (22), Vaslăuți (12), câte 11 la Coțmani, Oșehlib, Ispas și Verenceanca, 10 la Jucica Veche etc. În același an cei mai mulți armeni gregorieni au fost înregistrați la Suceava (201), Cernăuți (31), Gura Humorului (23), Rădăuți (14), Solca (10)...⁴⁷. Armenii catolici din nordul Bucovinei se identificau încă la mijlocul sec. al XIX-lea cu limba și cultura polonă, fiind treptat polonizați. Armenii gregorieni din sud se identificau cu religia ortodoxă și cu cultura populației majoritare românești, fiind în mare parte românizați.

Maghiarii și lipovenii. Coloniștii maghiari și lipoveni din Bucovina s-au caracterizat ca cele mai izolate comunități etnice din Bucovina, ei nu s-au încadrat activ în viața social-politică și culturală a provinciei. Maghiarii și lipovenii locuiau aproape exclusiv în coloniile de origine și numai foarte puțini s-au stabilit cu traiul în alte sate sau în unele centre urbane mai importante (vezi tabelul nr.8). Numărul maghiarilor și lipovenilor s-a mărit în această perioadă exclusiv pe cale naturală, înregistrându-se chiar unele intervale de diminuare a numărului lor. În anii 1880–1910, numărul maghiarilor s-a mărit cu numai 502 persoane (de la 9 887 la 10 389), iar al lipovenilor cu numai 15% (de la 2 801 la 3 232 de persoane) – vezi tabelele nr.1 și 2. Începând cu anul 1880 lipovenii, deși vorbeau în rusă, au fost înregistrați ca vorbitori de limba ucraineană.

Marea problemă cu care s-au confruntat coloniștii maghiari și lipoveni era lipsa acută de pământ. Din această cauză au existat perioade când un număr mare de maghiari și lipoveni au emigrat în țările lor de origine – Ungaria și Rusia. Astfel, în anul 1883 cca 3 460 de maghiari din toate cele 5 colonii au emigrat în Ungaria⁴⁸. Deși, ulterior, cca 400 de familii s-au reîntors, totuși numărul lor din anii 1890 și 1900 era inferior celui din 1880. Aceste emigrări au diminuat ponderea maghiarilor din cele 5 colonii, astfel că în 1910 numai în 3 localități ei constituiau peste 90%, iar la Joseffalva ceva mai mult de 50%. În schimb la Fogodisten mai erau în 1910 numai 21,8% de maghiari, restul locuitorilor fiind români (vezi tabelul nr.8). Maghiarii din Bucovina erau aproape exclusiv de confesiune romano-catolică, și numai la Andreasfalva erau, în 1910, și 347 de maghiari protestanți calviniști⁴⁹.

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea lipovenii din Bucovina locuiau în cinci colonii: Fântâna Albă, Climăuți, Lipoveni, Mihodra și Cosovanca. Ultimele două colonii nu s-au constituit în localități separate, astfel că în 1910 lipovenii din Lucavăț constituiau numai 6,8%. Din cauza lipsei de pământ, în anul 1908 cca 200 de lipoveni din Fântâna Albă au emigrat în Rusia. Ulterior, în anii 1910 și 1913, o parte dintre ei s-au întors înapoi în sat, dar populația satului continua să se reducă, astfel că în 1919 erau la Fântâna Albă numai 658 persoane⁵⁰. Coloniștii maghiari și lipoveni din Bucovina s-au remarcat mai ales ca fiind buni agricultori, ei specializându-se mai ales cu legumicultura și pomicultura.

Cebo-slovacii. În 1910 au fost înregistrați în Bucovina și 1 005 vorbitori de limba boemo-moravo-slovacă, adică cehi, dintre care la Cernăuți (411), Lujeni (119), Rădăuți (68), Jucica Veche (42), Novoselița (23), Hliboca (21), Berhomet pe Siret (16), Coțmani (13) etc.⁵¹. Aceștia însă nu erau urmașii coloniștilor slovaci, care se polonizase, ci în majoritate comercianți, meseriași, funcționari, care recent sosise în Bucovina. Din 1 005 vorbitori de limba cehă numai 259 erau originari din Bucovina, restul proveneau din alte provincii, în principal din Boemia și Moravia (vezi tabelul nr.13).

Țigani. Țigani din Bucovina formau unicul grup etnic, care nu pot fi determinați nici după criteriul limbii de comunicare, nici după criteriul apartenenței la o anumită confesiune. Dispunem de numai două date statistice despre țiganii din Bucovina, valabile pentru anii 1878 și 1889. În vara anului 1878, la propunerea comisiei centrale de statistică de la Viena, ministerul de interne a dat ordin să se constate numărul țiganilor și ocupațiile lor din diferite provincii ale monarhiei. Această conscripție a populației oferă date concrete despre numărul țiganilor pe localități, fiind totodată indicat numărul bărbaților, al femeilor și al copiilor. Potrivit acestor date, în 1878, locuiau în Bucovina 5 295 de țigani, care erau repartizați pe districte juridice astfel: Rădăuți (846), Storojineț (824), Gura Humorului (793), Suceava (773), Solca (410), Câmpulung (382), Siret (308), Vijnița (256), Cernăuți-rural (253), Stăneștii de Jos (218), Sadagura (85), Vatra Dornei (78), Putila (53) și 16 în orașul Cernăuți⁵².

În anul 1889 erau 3 694 de țigani în Bucovina (inclusiv 29 nomazi), la care se mai adăugau 303 fără un domiciliu fix din 9 localități ale districtului Suceava. Atunci cei mai mulți țigani locuiau la Frătăuții Noi (226), Valea Seacă (207), Căjvana (114), Poieni (114), Stăneștii de Jos (112), Voitinel (103) etc⁵³. După aprecierile lui A. Ficker, în 1878, cca 3 900 din totalul țiganilor locuiau în satele cu populație majoritară românească, cca 740 în satele ucrainesti și cca 600 în satele mixte, restul revenind coloniilor maghiare și orașului Cernăuți⁵⁴. Remarcăm faptul că țiganii se considerau vorbitori de limba română chiar și în unele localități populate compact de ucraineni. Astfel, în cătunul Cereșenca de pe domeniul Berhomet pe Siret, care se preciza că era colonie de țigani, în 1900 din 103 locuitori 101 erau vorbitori de limba română⁵⁵.

În Bucovina, ca și în alte provincii austriece, autoritățile nu au reușit să le impună țiganilor să se ocupe cu agricultura sau creșterea vitelor. Majoritatea lucrau cu ziua la lucrările de câmp sau ca argați, sau posedau o meserie, care de regulă era transmisă din tată în fiu. Astfel de meșteșuguri ca lingurari sau fierari erau considerate specifice pentru țigani. Drept lingurari erau considerați o bună parte din țiganii din așezările Broscăuți, Camena, Storojineț, Cereșenca, Lucavăț și din mai multe localități din zona Rădăuțului, iar la Hlinița și Dorna mulți țigani erau fierari⁵⁶. De asemenea, majoritatea muzicanților sau lăutarilor erau țigani.

Așadar, în anii 1880–1910, s-a produs o creștere însemnată a numărului alozenilor din Bucovina, dar această mărire a fost diferențiată pentru diferite etnii. Cea mai spectaculoasă creștere s-a produs la evrei și la vorbitorii de limba poloneză, care constituiau, în 1910, 12,8% și respectiv 4,5% din totalul populației. Numărul vorbitorilor de limba germană s-a mărit în această perioadă cu 55%, creșterea numerică la maghiari și lipoveni a fost nesemnificativă, iar numărul armenilor s-a redus simțitor în cifre absolute (vezi tabelele nr.1 și 2).

Românii și ucrainenii. Începând cu anul 1880 recensămintele austriece s-au efectuat pe baza așa-numitei legi Taaffe din 24 martie 1869, adică repartitia pe confesiuni se efectua pentru toată populația recenzată, iar repartitia locuitorilor după limba de conversație (Umgangssprache) se referea pentru toți cetățenii austrieci, inclusiv pentru străinii cu domiciliul permanent în alte landuri austriece. La rubrica „străini“ erau incluși cetățenii din alte țări, dar și din landurile Coroanei ungare.

Criteriul aprecierii etniei populației după limba de conversație (nu a limbii materne) nu era varianta cea mai obiectivă, fiindcă un minoritar dintr-o localitate cu populație mixtă risca să fie trecut în recensământ drept vorbitor al etniei majoritare din localitatea respectivă. În cadastrele recensămintelor erau indicate drept limbi de conversație: germana, ceho-slovaca, polona, ruteana, slovena,

sârbo-croata, italiana, româna și maghiara, adică limbile principalelor etnii din Austro-Ungaria. Astfel, minoritățile naționale cum erau evreii, armenii, lipovenii, țigani erau nevoiți să indice drept limbă de comunicare una din limbile menționate mai sus. Numărul evreilor, al armenilor și lipovenilor putea fi ușor de apreciat după criteriul confesiunii religioase, dar numărul populației după confesiuni nu coincidea cu numărul populației după limba de comunicare din cauza diferenței populației străine.

În Bucovina marea majoritate a evreilor, indiferent dacă erau cetățeni austrieci sau străini, erau considerați drept vorbitori de limbă germană; toți lipovenii, deși vorbeau rusește, erau trecuți la limba de conversație rusească; armenii catolici în marea lor majoritate se considerau vorbitori de limbă polonă, iar armenii orientali, care locuiau cu preponderență în sudul Bucovinei, se înscriau la limba de conversație română. De asemenea, țărani slovaci din coloniile Pleș, Solonețul Nou, Poiana Micului și din alte localități erau trecuți la limba de conversație polonă. În ceea ce îi privește pe țigani, ei acceptau limba de conversație a etniei majoritare din localitatea respectivă, dar erau și cazuri când țigani din unele sate din zona populată compact de ruteni se considerau vorbitori de limbă română. Aceasta se explică prin faptul că ei erau originari din sudul Bucovinei sau chiar din Moldova, se stabilise relativ recent în localitatea respectivă și încă nu cunoșteau suficient de bine ucraineana.

În rezultatul recensământului din 1880 au fost înregistrați în Bucovina 239 690 (42,1%) vorbitori de limbă rusească, 190 005 (33,4%) – de română, 108 820 (19,1%) – de germană, 18 251 (3,2%) – de polonă, 9 887 (1,7%) – de maghiară și 1 800 – de alte limbi. La următoarele două recensăminte, din anii 1890 și 1900, nu s-au înregistrat mari schimbări în privința repartiției procentuale a principalelor naționalități din Bucovina (vezi tabelul nr.1). Recensământul din 1880 a constatat o modificare bruscă mai ales la românii și rutenii din Bucovina. Sate întregi, mai ales din apropierea Cernăuțului, Storojinețului și Siretului, care încă la 1869 erau considerate ca fiind populate în majoritate de români, în 1880 au fost apreciate drept sate ucrainene.

Preotul Dimitrie Țopa, originar din satul Nepolocăuți, își amintea cum s-a desfășurat recensământul din 1880 în satul natal. Populația satului s-a adunat în iulie la primărie pentru ca să fie trecută în listele recensământului. Primarul satului, mazilul Vasile Tăutul, i-a adunat pe răzeșii satului (cca 50 capi de familie) și le-a explicat că deși vorbesc cu oamenii din sat, iar unii chiar și în familie în limba rusească, ei nu trebuie să se înscrie în listă ca ruteni, fiindcă sunt români. Răzeșii l-au susținut pe primar și cca 200 de persoane din sat s-au înscris ca români. Prefectura din Coțmani însă a înapoiat peste câteva săptămâni înapoi listele recensământului și a dat ordin ca răzeșii să fie trecuți ca ruteni, fiindcă limba lor de conversație este rusească. Listele au fost modificate, deși cel puțin 10 familii din sat încă întrebunțau limba română în conversație⁵⁷. Oficial, în anul 1880, au fost înregistrați la Nepolocăuți 80 de vorbitori de limbă română⁵⁸, dar la următoarele recensăminte și acest număr a dispărut. Sigur că astfel de cazuri au existat și în multe alte sate din nordul Bucovinei, dar aceasta nu înseamnă că autoritățile austriece au urmărit scopul de a micșora artificial ponderea populației românești. Era un proces firesc și inevitabil de asimilare a minorităților din zonele populate de alte etnii. De altfel, un astfel de proces a avut loc și în unele sate mixte mai ales din zona Sucevei, unde treptat s-a diminuat ponderea populației rutene.

Potrivit aprecierilor lui Radu Grigorovici, care a efectuat o analiză minuțioasă a recensământului din 1880, populația autohtonă a Bucovinei se cifra atunci undeva între 554 055 și 551 651 de persoane, iar numărul vorbitorilor de

limbă română și ruteană, raportat la populația autohtonă, prezentă și absentă, era de 191 184 de persoane (34,5%) și respectiv 223 471 (40,3%)⁵⁹. Desigur, aceste evaluări nu modifică esențial proporția vorbitorilor de limbă română și ruteană, dar ele demonstrează că în Bucovina continuau să se stabilească cu traiul noi emigranți, în speță din Galiția.

La începutul sec. XX a fost modificată legea electorală privind alegerile pentru Dietă și pentru Parlamentul de la Viena. S-a introdus votul direct și secret și au fost înființate curii electorale pe principii etnice. Aceasta a făcut să crească importanța politică a structurii etnice a provinciei, fiindcă de rezultatele recensămintelor depindea dacă o anumită localitate va fi atribuită unei curii electorale românești sau ucrainene. Elitele politice și culturale românești au conștientizat acest lucru și au efectuat în preajma recensământului din 1910 o amplă campanie de explicare în zona rurală, pentru ai convinge pe țărani români din satele cu populație mixtă să se înscrie drept vorbitori de limbă română, deși mulți dintre ei cunoșteau bine și limba ucraineană și se foloseau frecvent de această limbă în conversație cu ucrainenii. În timpul acestei campanii explicative s-au remarcat mai ales Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina și Societatea Mazililor și Răzeșilor din Bucovina, iar rezultatele nu s-au lăsat mult așteptate. În multe sate din nordul Bucovinei, unde se părea că procesul de asimilare etnică devenise ireversibil, s-a produs o adevărată redeșteptare națională. În mai multe astfel de sate au fost deschise școli particulare românești, iar mulți români s-au înscris la recensământ ca vorbitori de limbă română.

Astfel, la recensământul din 1910 au fost înregistrați 273 216 (34,4%) vorbitori de limbă română față de 305 222 (38,4%) vorbitori de limbă ruteană. Comparativ cu recensământul anterior sporul absolut al populației românești a fost de 44 198 de persoane față de numai 7 424 al populației ucrainene (vezi tabelul nr.1). Creșterea absolută atât de mică a populației ucrainene s-ar putea explica și prin faptul că la începutul sec. XX un număr mare de ucraineni au emigrat peste ocean, dar totuși explicația principală a acestui fenomen constă în faptul că un număr mare de români, care în 1900 s-au înscris la limba de conversație ucraineană, acum s-au înscris ca români.

În rezultatul recensământului din 1910 cea mai însemnată modificare a raportului dintre români și ucraineni s-a produs în districtele politice Cernăuți (rural), Siret, Storojineț și Suceava (vezi tabelul nr.3). Cele mai senzaționale modificări comparativ cu anul 1900 s-au produs în satele Cuciurul Mare, Mihalcea, Ceahor, Corovia, Molodia, Chicera (districtul Cernăuți-rural); Banila Moldovenească, Broscăuții Noi, Broscăuții Vechi, Corcești, Davideni, Panca (districtul Storojineț); Tărășeni, Stârcea, Hliboca, Chindești (districtul Siret); Călinești Cuparencu, Călinești Ienachi, Danila, Hatna, Iacobești, Ipotești, Mărăței, Mitocul Dragomirnei, Pătrăuți (districtul Suceava); Milișeuții de Sus (districtul Rădăuți) etc. Numai în unele sate ca Rogojești, Sinăuții de Jos, Volcineț etc. s-a înregistrat, în 1910, o ușoară diminuare a populației românești (vezi tabelul nr.4).

Totuși, chiar potrivit recensământului din 1910, populația românească din multe sate din nordul Bucovinei era mai mică comparativ cu anul 1880. Astfel, în timp de trei decenii, ponderea populației românești s-a diminuat de la 55,0% la 32,3% în Banila Moldovenească; de la 25% la 3,9% în Cabești; de la 44,2% la 5,1% în Comarești; de la 82,9% la 48,2% în Corcești; de la 69,6% la 47,4% în Davideni; de la 39% la 10,3% în Huta Nouă; de la 27% la 2% în Jadova; de la 23,3% la 4,5% în Panca; de la 39,4% la 29,6% în orașul Storojineț; de la 34,3% la 8,7% în Tărășeni; de la 51,9% la 17,1% în Volcineț etc. În toate aceste localități a crescut rapid, în perioada respectivă, ponderea populației ucrainene (vezi tabelul nr.11). Majoritatea

acestor sate se aflau în vecinătatea orașului Storojineț, care prin creșterea sa numerică rapidă de la sfârșitul stăpânirii austriece a atras mulți emigranți și în satele apropiate.

Istoricii ucraineni consideră că recensământul din 1910 a fost falsificat în favoarea populației românești și astfel nu s-a oglindit obiectiv structura etnică a populației Bucovinei la sfârșitul stăpânirii austriece⁶⁰. Există însă și alte modalități de apreciere indirectă a ponderii românilor și ucrainenilor din Bucovina la începutul sec. XX. Un astfel de criteriu ar putea fi evaluarea numărului elevilor de la școlile primare din Bucovina după limba de predare. În ultimii ani de stăpânire austriacă societățile culturale românești au reușit să deschidă mai multe școli particulare românești în sate cu populație mixtă, s-a mărit rapid și numărul școlilor primare oficiale cu limba română de predare. În anul școlar 1912/1913 funcționau în Bucovina 564 de școli primare oficiale, dintre care 219 ucrainești, 190 românești, 97 germane, 15 polone, 4 maghiare și 39 mixte. Creșterea numărului școlilor particulare românești s-a reflectat și asupra contingentului de elevi români. Începând cu anul 1911 s-a înregistrat un număr mai mare de elevi în școlile românești decât în școlile ucrainene. Astfel, în 1913, în școlile primare din Bucovina învățau 117 316 de elevi, dintre care 44 288 – în școlile românești, 40 608 – în cele ucrainene, 19 141 – în cele germane, 1 709 – în cele maghiare, 1 470 – în cele polone și 10 100 – în școlile mixte. Probabil că și în școlile mixte numărul elevilor români era mai mare decât al celor ucraineni, fiindcă din 39 de școli mixte în 24 se studia și în limba română față de 17, în care se studia și în limba ucraineană⁶¹. În unele sate ca Carapciu pe Ceremuș, Costești, Comarești, numărul elevilor de la școlile particulare românești era, în 1913, mai mare decât numărul de români înregistrați în aceste sate la recensământul din 1910. Așadar, statisticile oficiale austriece privind școlarizarea elevilor au înregistrat în ultimii ani de stăpânire austriacă în Bucovina cu aproape 4 mii de elevi mai mulți în școlile primare românești decât în cele ucrainene. Dintre cei 117 316 de copii școlarizați în 1913, în școlile primare românești învățau 37,75% din total, în cele ucrainene – 34,6%, în cele germane – 16,3%, în cele maghiare – 1,45%, în cele polone – 1,25%, iar 8,6% din elevi studiau în școlile mixte.

Rezultatele ultimelor alegeri parlamentare din Bucovina, desfășurate pe baza împărțirii alegătorilor în curii electorale naționale, pot servi, de asemenea, pentru o evaluare mai obiectivă a structurii etnice a populației Bucovinei de atunci. Prin legea electorală din 26 ianuarie 1907 au fost create curii electorale naționale, iar numărul deputaților din Parlamentul de la Viena a fost mărit de la 425 la 516. După noua lege electorală Bucovina a fost împărțită în 14 circumscripții electorale, dintre care două în Cernăuți, una cuprindea orașele Rădăuți, Suceava și Siret, una cuprindea coloniile germane, 5 erau ucrainene și 5 românești. La fel alegerile pentru Dietă s-au desfășurat în curii electorale, create pe principii etnice. Atunci s-a introdus votul universal, direct și secret, la care aveau dreptul să participe bărbații, care au împlinit 24 de ani. Pentru completarea listelor alegătorilor, locuitorii trebuiau să se decidă din care curie națională vor face parte: germană, română, ucraineană sau polonă. Evreii au fost înscrși în listele alegătorilor germani, maghiarii – în curiile românești, iar lipovenii – în circumscripțiile ucrainene.

La 23 octombrie 1910 au fost publicate în ziarul „Czernowitzer Zeitung” listele complete ale alegătorilor din toate localitățile pentru preconizatele alegeri locale și parlamentare. Au fost înregistrați în total 180 414 alegători, dintre care 66 569 (36,9%) în listele românești, 64 673 (35,8%) în cele ucrainene, 39 492 (21,9%) în cele germane și 9 680 (5,4%) în listele polone⁶². Așadar, numărul alegătorilor români și ucrainenii era, în 1910, aproximativ egal, dacă ținem cont că în listele românești au fost înscrși și cca 2 000 de alegători maghiari. Comparativ cu rezultatele recensământului din 1910, cele mai mari deosebiri s-au înregistrat în districtele juridice

Cernăuți (rural), Siret, Stănești și Vașcăuți. În ultimele două districte chiar au fost înregistrați mai mulți alegători români, decât vorbitori de limba română la recensământul oficial. În districtul juridic Cernăuți (rural), recensământul din 1910 a înregistrat 18 060 (40,9%) vorbitori de limbă română față de 22 351 (50,6%) vorbitori de ucraineană, iar în listele cetățenilor cu drept de vot s-au înscris 7 061 (64,3%) români față de numai 3 133 (28,5%) ucraineni⁶³. Cele mai spectaculoase deosebiri s-au înregistrat în satele cu populație mixtă din apropierea Cernăuțiului: Camena, Cuciurul Mare, Mihalcea, Chicera, Cotul Bainschi, Lucavița, Liudii Horecea, Ceahor, Molodia, Broscăuții Noi, Broscăuții Vechi, Căbești, Costești, Voloca pe Ceremuș, Carapciu pe Ceremuș etc.⁶⁴.

Desigur, poate fi contestată exactitatea listelor întocmite ale cetățenilor cu drept de vot, dar rezultatele alegerilor parlamentare confirmă veridicitatea distribuției alegătorilor pe criterii etnice. Astfel, la alegerile parlamentare din 1907, în Bucovina au fost exprimate 15 654 de voturi pentru partidele sau candidații germani, 55 957 de voturi pentru candidații partidelor românești (20 258 pentru naționali, 13 653 pentru democrați, 10 626 pentru conservatori, 6 534 pentru candidații independenți și 4 886 pentru social-democrați) și 43 974 de voturi pentru candidații partidelor ucrainene (33 834 pentru național-democrați și 10 140 pentru rutenii bătrâni)⁶⁵. O situație interesantă s-a consemnat în cercul electoral nr.6 Cernăuți – Storjineț – Siret, care cuprindea localitățile cu populație majoritară ucraineană, Mămăieștii Vechi, Mămăieștii Noi, Camena, Chicera, Cuciurul Mare, Mihalcea, Revna, Strilețkii Cut (districtul Cernăuți-rural); Bobești, Comarești, Slobozia Comarești, Corcești, Broscăuții Noi, Jadova, Panca (districtul Storjineț); Tărășeni, Mihuceni, Hliboca, Camenca, Volcineț, Slobozia Berlinți, Stârcea, Cerepcăuți, Vașcăuți, Climăuți și Fântâna Albă (districtul Siret)⁶⁶. Recensământul din 1910 a înregistrat în aceste localități 60 812 persoane, dintre care 44 609 (73,3%) vorbitori de limbă ucraineană și 9 246 (15,2%) vorbitori de limbă română⁶⁷. În același an, în listele cetățenilor cu drept de vot au fost înscrise 14 102 persoane din aceste sate, dintre care 7 894 (56%) de ucraineni față de 4 828 (34,2%) de români⁶⁸. La alegerile parlamentare din 13 iunie 1911 în acest cerc electoral a fost ales deputat ucraineanul Spenuț cu 5 398 de voturi (63,3% din total) față de 3 133 de voturi (36,7%) acordate contracandidatului său, românului Mintencu⁶⁹. Rezultatele alegerilor din acest cerc electoral cu populație mixtă demonstrează, foarte clar, că listele cetățenilor cu drept de vot, întocmite pe criterii etnice, oglindeau mult mai obiectiv structura etnică a populației Bucovinei la sfârșitul stăpânirii austriece.

Așadar, recensămintele austriece din anii 1880–1910, efectuate după criteriul limbii de conversație, nu au reușit să oglindească obiectiv situația etnică din Bucovina și mai ales raportul dintre cele două etnii principale ale provinciei. Mulți români din localitățile cu populație mixtă, care cunoșteau deopotrivă limba maternă și limba ucraineană, au fost înregistrați drept vorbitori de limba ucraineană. Ultimul recensământ austriac din 1910, deși a evaluat mai obiectiv realitatea etno-demografică din Bucovina, totuși i-a înregistrat pe mulți români la limba de conversație ucraineană. Informațiile statistice austriece despre numărul elevilor școlarizați, listele alegătorilor, întocmite pe principii etnice și rezultatele ultimelor alegeri parlamentare din Bucovina ne demonstrează că recensămintele austriece erau inexacte, iar românii din Bucovina erau la sfârșitul stăpânirii austriece numeric cel puțin tot atât de mulți ca și ucrainenii. Chiar dacă o parte dintre românii din localitățile cu populație mixtă nu mai cunoșteau suficient de bine limba maternă și se foloseau în conversație mai mult de limba ucraineană, totuși ei încă erau conștienți de trecutul lor românesc, iar rezultatele alegerilor parlamentare și preferințele părinților de a da copiii la învățătură în școli românești au demonstrat foarte clar acest lucru.

NOTE

- 1 Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei*, în „Analele Bucovinei”, an I, 2/1994, p.353.
- 2 Joseph Hain, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1852, vol.I., p.278.
- 3 *Bevölkerung und Viehstand von der Bukowina nach der Zählung vom 31 October 1857*, Wien 1859, p.6.
- 4 Heinrich Rauchberg, *Dichtigkeit, Zunahme, natürliche und Wanderbewegung der Bevölkerung Österreichs in der Periode 1881–1890*, în *Statistische Monatsschrift* (în continuare – SM), 18 Jg., Wien 1892, p.245.
- 5 Dr.Karl R.Englisch, *Die österreichische Auswanderungsstatistik*, în SM, ed.nouă, vol.18, Brünn 1913, p.154.
- 6 Wilhelm Hecke, *Die Bevölkerung der Bukowina nach der Umgangssprache in Verbindung mit der Umgangssprache des Geburtsbezirkes*, în SM, 40 Jg., p.718.
- 7 Karl R. Englisch, *op.cit.*, p.154
- 8 *Ibidem*, p.93.
- 9 Richard Pflügel, *Die überseeische österreichische Wanderung...*, în SM, ed.nouă, vol. 10, p.351; vol.11, p.574.
- 10 Hans Chmelar, *Höhepunkte der österreichischen Auswanderung*, Wien 1974, p.104.
- 11 Karl R. Englisch, *op.cit.*, p.106.
- 12 Hans Chmelar, *op.cit.*, p.104.
- 13 Kurt Rein, *Bukowiner Auswanderung nach Amerika*, în „Kaindl Archiv”, nr.12, p.151.
- 14 *Ibidem*, p.151.
- 15 Hans Chmelar, *op.cit.*, p.105.
- 16 *ibidem*.
- 17 Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului din 1880...*, p.353; Wilhelm Hecke, *op.cit.*, p.718.
- 18 Radu Grigorovici, *Trei lumi paralele*, în „Analele Bucovinei”, an III, 1/1996, p.88.
- 19 *Ibidem*, p.92.
- 20 *ibidem*, p.92–94.
- 21 *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina*, în *Mitteilungen des Statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina* (în continuare – MSLHB), vol. XVII, Czernowitz 1913, p.56–57.
- 22 *Die binnenländische Wanderung und ihre Rückwirkung auf die Umgangssprache*, în SM, 28 Jg., p.719; Wilhelm Hecke, *op. cit.*, p.718.
- 23 *Die Ergebnisse der Volkszählung...*, p.80–81.
- 24 *Die Bevölkerung der Bukowina nach dem Berufe*, în MSLHB, vol.3, 1896, p.9.
- 25 Буковина. Історичний нарис. Чернівці, 1998, p.84.
- 26 *Ibidem*, p.84.
- 27 Ilie Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 302, 393; Mihai Iacobescu, *Aspecte ale sistemului bancar din Bucovina în ajunul primului război mondial*, în „Glasul Bucovinei”, 4/1999, p.26.
- 28 Ilie Torouțiu, *Românii și clasa intelectuală din Bucovina*, Cernăuți, 1911, p.20, 25; Mihai Iacobescu, *Aspecte ale sistemului bancar...*, p.25.
- 29 *Buchenland. 150 Jahre Deutschum in der Bukowina*, Ed. de Franz Lang, München, 1961, p.82.
- 30 *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode 1862–1871*, Lemberg, 1872, p.65–67.
- 31 Herbert Mayer, *Lebenslinie und Lebenskraft der deutschen Stammsiedlungen im Buchenland*, Leipzig, 1940, p.9, 31, 45.
- 32 A. Zachar, *Die Ergebnisse der Volks – und Viehzählung vom 31.Dezember 1900...*, în MSLHB, vol.11, 1907, p. 76–77.
- 33 *Buchenland. 150 Jahre...*, p.78.
- 34 Wilhelm Hecke, *Die Bevölkerung der Bukowina nach der Umgangssprache...*, p.716.

- 35 Norbert Zimmer, *Die Deutschen Siedlungen im Buchenland*, Plauen im Vogtland, 1930, p.29–32.
- 36 Ilie Torouțiu, *Poporația și clasele sociale...*, p.82.
- 37 Arhiva de Stat a regiunii Cernăuți, fond 3, inv.1, dosar 68; A.Zachar, *op.cit.*, p.LXVI.
- 38 Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880...*, III. *Bucovina, teritoriul de trecere a evreilor galicieni spre România între 1880 și 1900*, în „Analele Bucovinei”, an.II, 2/1995, p.340.
- 39 Constantin Ungureanu, *Evreii în Bucovina (date statistice)*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, Suceava 1997–1998, nr. 3–4, p.110–111.
- 40 *Die Ergebnisse der Volkszählung...*, în *MSLHB*, vol.17, p.54–55.
- 41 *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Bd. III/1. *Die Völker des Reiches*, Wien, 1980, p.38.
- 42 Radu Grigorovici, *Studiu critic ...*, p.354.
- 43 David Sha'ari, *Die jüdische Gemeinde von Czernowitz*, în *Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt*, p.106.
- 44 *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 ...*, p.38.
- 45 David Sha'ari, *Die jüdische Gemeinde ...*, p.105–106.
- 46 Hermann Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischen Verwaltung 1775–1875*, Lemberg, 1876, p.48.
- 47 *Die Ergebnisse der Volkszählung ...*, p.56, 60, 62, 64, 70, 72, 84, 86, 88, 94.
- 48 Raimund Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich...*, Innsbruck, 1902, p. 274.
- 49 *Die Ergebnisse der Volkszählung ...*, p.72.
- 50 Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. Київ. 1968, p.193.
- 51 *Die Ergebnisse der Volkszählung ...*, p.57, 61, 71, 73, 77, 89.
- 52 Adolf Ficker, *Die Zigeuner in der Bukowina*, în *SM*, 5/1879, p.251–255.
- 53 *Die Zigeuner in der Bukowina und Galizien*, în *SM*, 17 Jg., p.771–674.
- 54 Adolf Ficker, *Die Zigeuner in der Bukowina...*, p.257.
- 55 *Spezial- Ortsrepertorien der im österreichischen Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*, Bd. XIII, *Bukowina*, Wien, 1894, p.41; *Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*, Bd. XIII, *Bukowina*, Wien, 1907, p.96.
- 56 Adolf Ficker, *Die Zigeuner ...*, p.259.
- 57 Dimitrie Țopa, *Românismul în regiunea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovina*, în „Țara Fagilor”, 1996, p.83.
- 58 *Spezial Orts-Repertorien der im österreichischen Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*, Bd. XIII, *Bukowina*, Wien 1885, p.8.
- 59 Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului ...*, în *AB*, 2/1994, p.357.
- 60 Олександр Дображанський. Національний рух українців Буковини другої половини XIX-початку XX ст.. Чернівці 1999, p.75.
- 61 *Oesterreichische Statistik*, ed. nouă, vol.14, Wien, 1918, p.329, 336–337.
- 62 Arhivele Naționale București, fond Iancu Flondor, inv.945, dosar 2, f.150–156.
- 63 *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910...*, p.54–55; Arhivele Naționale București, fond Iancu Flondor, inv.945, dosar 2, f.150–156
- 64 Ibidem.
- 65 Fritz Freund, *Das österreichische Abgeordnetenhaus. Ein biographisch – statistisches Handbuch 1907–1913*, Wien, p.16–19.
- 66 *Namen – Verzeichnis der Mitglieder des Abgeordnetenhauses XVIII Session*, 13 Juli 1907, Wien, 1907, p.225–227.
- 67 *Die Ergebnisse der Volkszählung ...*, în *MSLHB*, XVII Heft, p.59, 77, 79, 81.
- 68 Arhivele Naționale București, fond Iancu Flondor, inv.945, dosar 2, f.150–151, 153–154.
- 69 „Gazeta mazărilor și răzeșilor bucovineni”, Cernăuți, an. I, nr.14, 7 iulie 1911, p.152.

Anexe

Tabelul nr.1. Populația Bucovinei după limba de comunicare în perioada 1880-1910.

Anul	Limba de comunicare							Total
	română	ucraineană	germană	polonă	maghiară	cehă	alte	
1880	190 005 33,4%	239 690 42,1%	108 820 19,1%	18 251 3,2%	9 887 1,7%	1 738 0,31%	62	568 453 100
1890	208 217 32,4%	268 371 41,8%	133 565 20,8%	23 604 3,7%	8 139 1,3%	536 0,08%	47	642 479 100
1900	229 018 31,6%	297 798 41,1%	159 486 22,0%	26 857 3,7%	9 516 1,3%	596 0,08%	233	723 504 100
1910	273 216 34,4%	305 222 38,4%	168 779 21,2%	36 217 4,5%	10 389 1,3%	1 005 0,12%	117	794 945 100
1880-1910	+83 211 +44%	+65 532 +27%	+59 958 +55%	+17 966 +98%	+502 +5%	-733 -42%		+226 492 +40%

Sursa: 1880 – *Spezial Orts-Repertorium der Bukowina*, XIII Bd., Wien, 1885, p.1-26;

1890 – *Spezial- Ortsrepertorien der im österreichischen Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder...*, Bd.13 Bukowina, Wien, 1894, p.1-42;

1900 – *Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder...*, Bd.13 Bukowina, Wien, 1907, p.2-101;

1910 – *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina*, în *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina*, XVII Heft, Czernowitz, 1913, p.54-95;

1880-1910 – L.Waber, *Die zahlenmäßige Entwicklung der Volker Österreichs 1846-1910*, în *SM*, 41 Jg., p.706-707.

Tabelul nr.2. Evoluția structurii confesionale a populației Bucovinei în perioada 1880-1910.

Anul	catolici			ortodocși		protestanți		mozaici	lipoveni	total
	romano-catolici	greco-catolici	armeni catolici	ortodocși	armeni ortodocși	luterani	calvini			
1880	63 691 11,1%	17 589 3,1%	756 0,1%	404 450 70,7%	686 0,1%	13 265 2,3%	934 0,16%	67 418 11,8%	2 801 0,5%	571 671 100%
1890	72 389 11,2%	19 810 2,7%	747 0,1%	450 773 69,7%	546 0,08%	15 868 2,4%	476 0,07%	82 717 12,8%	3 213 0,5%	646 591 100%
1900	86 656 11,9%	23 388 3,2%	439 0,06%	500 262 68,5%	381 0,05%	18 383 2,5%	889 0,12%	96 150 13,2%	3 544 0,5%	730 195 100%
1910	98 565 12,3%	26 182 3,4%	657 0,08%	547 603 68,4%	341 0,04%	20 029 2,5%	484 0,06%	102 919 12,8%	3 232 0,4%	800 098 100%
1880-1910	+34 874 +55%	+8 593 +49%	-99 -13%	+143 153 +35%	-345 -50%	+6 764 +51%	-450 -48%	+35 501 +53%	+431 +15%	+228 427 +40%

Sursa: 1880 – A.Zachar, *Die Ergebnisse der Volks- und Viebzählung vom 31 Dezember 1900 im Vergleich mit denen der Volks und Viebzählung vom 31 Dezember 1880 und 1890 im Herzogtume Bukowina*, în *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina*, Bd.XI, Czernowitz 1907, p.LXVI;

1890 – *Die summarische Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina*, în *SM*, XVII Jg., p.468;

1900 – *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina*, în *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina*, XVII Heft, Czernowitz, 1913, p.54-55;

1910 – *Ibidem*, p.54-55.

Tabelul nr.3. Populația Bucovinei după limba de comunicare în 1900 și 1910, repartizată pe districte judecătorești (conform împărțirii administrative din 1910).

Districtul judecătoreșc	Total	Limba de comunicare					
		germană	română	ucraineană	polonă	maghiară	alte
Cernăuți (oraș)	65 767	34 441	9 400	13 030	8 601	37	258
	85 458	41 360	13 440	15 254	14 893	57	454
Boian	15 001	2 371	8 764	2 797	1 063	1	5
	16 418	2 291	10 192	2 840	1 065		30
Cernăuți (rural)	42 844	3 812	13 253	25 476	297		6
	44 130	3 419	18 060	22 351	281		19
Sadagura	40 437	7 212	1 167	30 105	1 941	1	11
	42 758	7 214	1 311	31 945	2 219		69
Gura-Humorului	30 363	8 344	20 170	78	1 053	702	16
	33 721	9 758	22 102	122	1 121	607	11
Solca	25 129	3 850	18 257	1 394	1 612		16
	27 521	3 948	20 582	1 165	1 814		12
Vatra-Dornei				446	225		94
Câmpulung	134 651 478	522 059 129	748 082 171	541	103		8
	131 863 346	160 922 224	605 018 952	5 734	716		195
Stulpicani	2 085 259 963	632 833	46 755 922	6 011	396	8	33
				1 162	218		7
Coțmani	43 096	4 285	74	37 997	709		31
	45 107	4 049	120	39 432	1 373		133
Rădăuți	73 372	19 530	47 786	2 993	750	2 223	90
	80 740	21 376	54 710	1 225	806	2 501	122
Seletin	8 230	1 963	133	5 871	257	3	3
	9 895	2 446	52	7 308	39	1	49
Siret	60 499	10 012	16 171	26 155	1 754	6 396	11
	65 347	9 956	19 199	26 819	2 274	7 050	49
Storojineț	59 996	124 60	27 943	17 309	2 262		22
	69 147	13 819	33 469	17 845	3 997		17
Suceava	61 940	11 549	37 252	11 269	1 702	145	23
	66 408	11 723	46 529	6 327	1 636	169	24
Stănești	19 231	2 704	83	16 303	131		10
	18 989	2 380	160	16 212	233		4
Vașcăuți	22 105	3 533	59	17 352	1 161		
	23 263	3 245	82	18 458	1 467		11
Usti-Putila	13 605	1 854	4	11 682	65		
	14 628	1 806	5	12 744	64		9
Vijnița	36 608	9 841	242	25 223	1 292		10
	40 834	9 553	85	30 035	1 121		40
Zastavna	51 428	4 882	55	45 422	1 048		21
	51 201	2 541	65	47 466	1 118		11
Total 1900	723 504	159 486	229 018	297 798	26 857	9 516	829
1910	794 929	168 851	273 254	305 101	36 210	10 391	1 122

Sursa: 1900 – *Gemeindelexikon der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder...*, Bd.13 Bukowina, Wien, 1907, p.2-101;

1910 – *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogthum Bukowina*, în *Mittheilungen des statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina*, XVII Heft, Czernowitz 1913, p.54-55.

Tabelul nr.4. Localitățile cu cele mai mari deosebiri ale populației românești și ucrainene, conform recensămintelor din 1900 și 1910.

Denumirea Localităților	1900			1910		
	Limba de comunicare			Limba de comunicare		
	româna	ucraïneana	alte	româna	ucraïneana	alte
Ceahor	1 100	1 089	168	1 540	786	170
Chicera	1	730	46	50	726	33
Corovia	1 138	472	49	1 510	23	132
Cutul Bainschi	46	364	20	91	334	12
Cuciurul Mare	1 574	7 274	681	3 781	5 339	648
Liudi Horecea	403	235	41	528	168	53
Lucavița	21	1 546	64	52	1 410	60
Mihalcea	603	2 140	173	911	1 977	127
Molodia	2 140	1 301	1 848	2 676	815	1 728
Banila Moldovenească	1 407	2 226	1 498	1 960	2 267	1 833
Bobesti	18	2 126	97	148	2 041	155
Broscauții Noi	194	1 253	156	547	914	148
Broscauții Vechi	1 661	753	222	2 110	679	258
Camenca	658	3 156	206	1 404	2 552	219
Corcești	153	1 095	71	705	687	70
Davideni	1 282	894	455	1 731	1 107	815
Hliboca	231	3 361	1 156	601	3 400	1 548
Huta Veche	52	49	1 124	85	1	1 259
Pauca	8	1 992	221	105	1 680	554
Stârcea	-	611	131	64	726	157
Tărășeni	47	848	438	117	906	328
Botușenița	371	158	26	447	110	34
Călinești Cuparencu	80	1 112	82	244	1 040	91
Călinești Ienachi	-	579	32	109	585	28
Chindești	21	663	25	138	651	17
Danila	290	541	62	866	1	6
Hatna	42	2180	128	302	2 133	161
Iacobesti	330	169	204	558	-	200
Ipotesti	51	1 552	25	1 637	143	8
Ițcani-gară	46	117	1 148	157	120	1 397
Măreței	6	1 504	127	1 217	447	93
Milșeuții de Sus	168	2 246	309	2 096	457	285
Mitocul Dragomirnei	1 608	641	756	2 255	-	752
Pătrăuți pe Suceava	2 262	530	164	3 043	8	110
Stroiești	1 962	179	108	2 200	6	114
Suceava	2 780	598	7 238	3 667	435	7 212
Cacica	476	669	688	552	576	901
Clit	117	500	605	351	336	612
Frasin	581	284	697	787	271	776
Frumos	1 215	190	359	1 609	22	295
Ostra	33	424	208	230	335	258
Rogojești	303	820	63	202	1 035	46
Sinăuții de Jos	242	746	148	164	936	128
Volcineț	545	1 785	113	474	2 133	155

Sursa: 1900 – *Gemeindelexikon* ..., p.2-101; 1910 – *Die Ergebnisse der Volkszählung* ..., p.54-95.

Tabelul nr.5. Populația orașelor și târgurilor din Bucovina în 1910 după limba de comunicare.

Denumirea Localității	Limba de comunicare					Total
	germană	română	ucraineană	poloneză	alte	
Cernăuți	41 360	13 440	15 254	14 893	511	85 458
Rădăuți	11 196	4 455	492	354	107	16 604
Suceava	6 449	3 667	435	749	14	11 314
Storojineț	4 203	3 039	1 905	1 116	3	10 266
Câmpulung	2 879	5 574	155	105	13	8 726
Siret	4 676	715	2 070	345	9	7 815
Vatra Dornei	2 118	3 059	166	87	1	5 431
Coțmani	801	9	4 299	455	13	5 577
Gura Humor	4 252	708	50	244	3	5 257
Vijnița	4 386	10	573	238	9	5 216
Total orașe	82 320	34 676	25 399	18 586	683	161 664
Boian	1 086	5 125	382		1	7 340
Vășcăuți	1 026	9	3 752	952	10	5 749
Zastavna	574	-	3 837	209	2	4 622
Sadagura	3 345	14	704	370	6	4 439
Solca	1 286	1 819	16	127	5	3 253
Ciudei	1 044	1 994	69	60	-	3 167
Total târguri	8 361	8 961	8 760	2 464	24	28 570
Total urban	90 681	43 637	34 159	21 050	707	190 234

Sursa: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina, p.54-95.

Tabelul nr.6. Populația orașelor și târgurilor din Bucovina în 1910 după confesiuni.

Denumirea localității	Confesiunea							total
	romano-catolici	greco-catolici	ortodocși	luterani	mozaici	lipoveni	alții	
Cernăuți	23 474	9 588	20 615	4 294	28 613	84	460	87 128
Rădăuți	5 088	385	4 763	497	5 940	48	19	16 740
Suceava	2 812	424	367	182	4 200	45	237	11 575
Storojineț	1 805	949	3 898	216	3 453	23	9	10 353
Câmpulung	1 385	208	5 558	130	1 577	13	6	8 877
Siret	1 833	597	2 238	99	3 178	5	4	7 954
Vatra Dornei	981	135	3 372	166	1 201	-	10	5 865
Coțmani	699	388	3 798	9	666	-	25	5 585
Gura Humor	2 319	57	734	116	2 050	17	27	5 320
Vijnița	315	243	349	20	4 317	-	11	5 255
Total orașe	40 711	12 974	49 000	5 729	55 195	235	808	164 652
Boian	797	1 011	4 469	9	1 181	-	1	7 468
Vășcăuți	1 004	209	3 556	6	961	-	23	5 759
Zastavna	374	314	3 420	13	563	-	3	4 687
Sadagura	464	164	546	4	3 410	-	4	4 592
Solca	1 038	25	1 803	19	387	-	10	3 282
Ciudei	523	16	2 034	5	585	9	-	3 172
Total târguri	4 200	1 739	15 828	56	7 087	9	41	28 960
Total urban	44 911	14 713	64 828	5 785	62 282	244	849	193 612

Sursa: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina, p.54-95.

Tabelul nr.7. Localități din Bucovina populate compact de etnici germani în 1900.

Denumirea localității	Populația totală	Inclusiv germani		Denumirea localității	Populația totală	Inclusiv germani	
		absolut	%			absolut	%
Cernăuți total	65 622	13	20,4	Îțcani-gară	1 396	495	35,4
Inclusiv:		408		Pojorâta	2 513	816	32,5
Roșă	7 453		42,5	Rădăuți	14 403	4 640	32,2
Mănăsteriște	3 654	3 166	38,9	Baiuț	881	281	31,9
Caliceanca	2 465	1 422	27,5	Bucșoia	944	300	31,8
Cernăuți (oraș)	45 575	679	15,9	Solca	3 010	890	29,6
Clocucica	5 542	7 256	15,1	Cârlibaba	843	246	29,2
Horecea	933	839	4,9	Franztal	146	41	28,1
Freudental	219	219	100	Molodia	5 526	1 540	27,9
Bori	298	297	99,7	Corlata	781	212	27,1
Lichtenberg	485	481	99,2	Ostra	665	168	25,3
Eisenau	999	973	97,4	Păltinoasa	1 501	378	25,2
Alexanderdorf	116	112	96,5	Vatra Moldoviței	1 451	362	24,9
Karlsberg	1 219	1 174	96,3	Frasin	1 609	378	23,5
Fürstental	1 152	1 104	95,8	Putna	2 632	609	23,1
Katharinendorf	239	227	95,0	Mitocul Dragomir	2 948	674	22,9
Badeuți german	372	352	94,6	Siret	7 614	1 643	21,6
Satul Mare gem.	1 221	1 141	93,4	Cacica	1 836	390	21,2
Frătăuți V.gem.	1 321	1 229	93,0	Tărășeni	1 242	263	21,2
Luisental	693	628	90,6	Suceava	10 793	2 136	19,8
Schwarzal	546	491	89,9	St.Onufrie	1 248	233	18,7
Augustendorf	550	493	89,6	Vatra Dornei	5 159	902	17,5
Tereblecea gem.	1 312	1 130	86,1	Brașca	547	93	17,0
Huta Veche	1 216	908	74,7	Vama	3 931	652	16,6
Nikolausdor	328	233	71,0	Lopușna	1 482	245	16,5
Iacobeni	3 495	2 465	70,5	Câmpulung	8 028	1 297	16,1
Huta Nouă	641	432	67,4	Stulpicani	1 904	301	15,8
Jadova Nouă	1 061	707	66,6	Negrileasa	777	114	14,7
Îțcanii Noi	656	401	61,1	Crasna Ilschi	2 473	358	14,5
Poiana Micului	1 181	619	52,4	Gemeni	792	105	13,2
Clit	1 216	600	49,3	Măzănăești	797	103	12,9
Ilieșți	4 099	1 897	46,3	Arbore Panca	5 657	695	12,3
Gura Humor	4 393	1 944	44,2	Ciudei	2 221	270	12,2
Izvor	556	243	43,7	Cernohuz	2 594	308	11,9
Valea Putnei	929	369	39,7		1 578	186	11,8
				Total Bucovina	723 504	69 916	9,7

Sursa: Norbert Zimmer, *Die deutschen Siedlungen im Buchenland (Bukowina)*, Plauen im Vagland 1930, p.29-32.

Tabelul nr.8. Localitățile populate de maghiari și lipoveni la sfârșitul stăpânirii austriece (1910).

Denumirea localității	maghiari			lipoveni			
	Populația totală	Inclusiv maghiari		Denumirea localității	Populația totală	Inclusiv lipoveni	
		absolut	%			absolut	%
Istensegits	2 981	2 835	95,1	Fântâna Albă	872	865	99,2
Andreasfalva	2 425	2 247	92,7	Lipoveni	518	506	97,7
Hadikfalva	4 636	4 213	90,9	Climăuți	1 410	1 217	86,3
Joseffalva	1 129	605	53,6	Lucavăț	5 150	353	6,8
Fogodisten	758	165	21,8	Cernăuți	85 458	84	0,1
Satul Mare rom.	1 649	135	8,2	Rădăuți	16 604	48	0,3
Frătăuții V.rom.	4 060	82	2,0	Suceava	11 314	45	0,4
Total Bucovina	794 929	10 391	1,3	Total Bucovina	800 098	3 232	0,4

Sursa: *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina*, p.54-95.

Tabelul nr.9. Localitățile din Bucovina cu populație însemnată de limbă poloneză în 1910.

Denumirea localității	Populația totală	Limba polonă		Denumirea localității	Populația totală	Limba polonă	
		absolut	%			absolut	%
Cernăuți total	85 458	14 893	17,4	Ițcani-gară	1 674	215	12,8
Inclusiv:				Rohozna	4 207	496	11,8
Caliceanca	3 060	980	32,0	Tereblecea român.	3 176	370	11,6
Clocucica	6 861	1 478	21,5	Hliboca	5 549	641	11,5
Cernăuți (oraș)	58 462	11 360	19,4	Storojineț	10 266	1 116	10,9
Mănăstiriște	4 946	646	13,1	Boian	7 340	746	10,2
Horecea	960	80	8,3	Davideni	3 653	346	9,5
Roșa	8271	193	2,3	Sadagura	4 439	370	8,3
Pleș	254	254	100	Oprîșeni	1 844	152	8,2
Solonețul Nou	1041	813	78,1	Coțmani	5 577	455	8,1
Poiana Micului	1333	574	43,1	Mihoveni	1 407	112	7,9
Cacica	2029	762	37,5	Lujeni	3 363	263	7,8
Lehăcenii Tăutului	947	157	16,6	Jadova	5 123	369	7,2
Vascauți pe Ceremuș	5749	952	16,5	Suceava	11 314	749	6,6
Jucica Nouă	2961	480	16,2	Cernaucă	2 506	166	6,6
Huta Veche	1345	207	15,4	Frasin	1 834	115	6,3
Cireș	1254	175	13,9	Rușii Moldovitei	3 297	200	6,1
Panca	2339	319	13,6	Laschiuca	1 710	102	6,0
Banila Moldovenească	6060	797	13,1	Total Bucovina	794 929	36 210	4,5

Sursa: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina, p.54-95.

Tabelul nr.10. Localitățile Bucovinei cu o pondere importantă de evrei în 1910.

Denumirea localității	Populația totală	Inclusiv evrei		Denumirea localității	Populația totală	Inclusiv evrei	
		absolut	%			absolut	%
Vijnița	5 255	4 317	82,1	Vasileu	1 686	291	17,2
Sadagura	4 592	3 410	74,2	Vascauți pe Ceremuș	5 759	961	16,7
Novoselița	2 176	962	44,2	Mihova	3 495	580	16,6
Ițcani-gară	1 707	683	40,0	Banila Rusească	5 023	800	15,9
Siret	7 954	3 178	39,9	Boian	7 468	1 181	15,8
Gura Humor	5 320	2 050	38,5	Șipot pe Siret	913	144	15,8
Suceava	11 575	4 200	36,3	Cărlibaba	970	146	15,0
Rădăuți	16 740	5 940	35,5	Lucavăț	5 150	735	14,3
Storojineț	10 353	3 453	33,3	Rușii Moldovitei	3 323	470	14,1
Cernăuți total	87 128	28 613	32,8	Jadova	5 133	713	13,9
Fără suburbii	60 031	26 465	44,1	Vilauceca	3 762	522	13,9
Vijenca	2 003	593	29,6	Costești	2 540	353	13,9
Rohozna	4 332	1 279	29,5	Berhomet pe Siret	7 315	1 010	13,8
Slobozia Banila	1 004	258	25,7	Cireș	1 255	173	13,8
Putila	2 027	509	25,1	Lujeni	3 374	452	13,4
Nepolocăuți	1 480	349	23,6	Banila Mold.	6 067	784	12,9
Stăneștii de Jos	3 611	794	22,0	Frasin	1 846	239	12,9
Zvenciacin	1 363	287	21,1	Milie	2 567	327	12,7
Vatra Dornei	5 865	1 201	20,5	Ciornohuz	1 621	200	12,3
Seletin	6 118	1 247	20,4	Serghie	2 320	282	12,1
Gura Putilei	932	190	20,4	Zastavna	4 687	563	12,0
Ciudei	3 172	585	18,4	Crasna Putna	1 759	212	12,0
Căbești	1 042	188	18,0	Coțmani	5 585	666	11,9
Câmpulung	8 877	1 577	17,8	Solca	3 282	387	11,8
Jucica Nouă	3 035	539	17,8	Vama	5 387	618	11,5
Lencăuți Cameral	960	165	17,2	Total Bucovina	800 098	102 919	12,8

Sursa: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina, p.54-95.

Tabelul nr.11. *Diminuarea ponderii populației românești în unele localități din nordul Bucovinei în perioada 1880–1910.*

Denumirea localității	1880					1910				
	total	l. română		l. ucraineană		total	l. română		l. ucraineană	
		Abs.	%	Abs.	%		Abs.	%	Abs.	%
Banila Mold.	3 345	1 839	55,0	562	16,8	6 060	1 960	32,3	2 267	37,4
Cabești	910	228	25,0	496	54,5	1 035	40	3,9	814	78,6
Cernaucă	1 985	188	9,5	1 475	74,3	2 506	4	0,15	2 131	85,0
Comarești	1 227	542	44,2	446	36,3	1 705	87	5,1	1 444	84,7
Corcești	973	807	82,9	138	14,2	1 462	705	48,2	687	47,0
Costești	2 231	218	9,8	1 700	76,2	2 540	11	0,4	2 171	85,5
Davideni	1 472	1 024	69,6	272	18,5	3 653	1 731	47,4	1 107	30,3
Hlinața	1 910	172	9,0	1 531	80,1	2 200	17	0,8	1 896	86,2
Huta Nouă	567	221	39,0	13	2,3	676	70	10,3	130	19,2
Jadova	2 619	707	27,0	1 534	58,6	5 123	102	2,0	3 336	65,1
Nepolocăuți	1 200	80	6,6	720	60,0	1 479	11	0,7	1 047	70,8
Panca	1 883	440	23,3	1 212	64,4	2 339	105	4,5	1 680	71,8
Pidicăuți	954	120	12,6	672	70,4	1 231	47	3,8	984	79,9
Storojineț	5 115	2 014	39,4	790	15,4	10 266	3 039	29,6	1 905	18,5
Tărășeni	894	307	34,3	341	38,1	1 351	117	8,7	906	67,1
Verbăuți	910	134	14,7	693	76,1	1 043	–	–	969	92,9
Volcineț	1 847	959	51,9	812	44,0	2 762	474	17,1	2 133	77,2

Sursa: 1880 – *Special Orts-Repertorium der Bukowina*, 13 Bd., Wien 1885, p.1–26; 1910 – *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina*, p.54–95.

Tabelul nr.12. *Dinamica măririi numărului populației orașelor și târgurilor din Bucovina în perioada 1880–1910.*

Denumirea Localității	1880	1890	1900	1910	Diferența	
					absolut	%
Cernăuți	45 600	54 171	67 622	87 128	+41 528	+91%
Rădăuți	11 160	12 895	14 403	16 740	+5 580	+50%
Suceava	10 104	10 221	10 955	11 575	+1 471	+15%
Storojineț	4 830	5 674	6 673	10 353	+5 523	+114%
Câmpulung	6 552	6 402	8 028	8 877	+2 325	+35%
Siret	7 425	7 159	7 614	7 954	+529	+7%
Vatra Dornei	3 982	4 309	5 159	5 865	+1 883	+47%
Coțmani	4 152	4 496	4 782	5 585	+1 433	+35%
Gura Humor	2 946	3 502	4 063	5 320	+2 374	+81%
Vijnița	4 472	4 730	4 490	5 255	+783	+17%
Boian	5 492	6 194	6 695	7 468	+1 976	+36%
Vășcăuți	4 426	4 787	5 047	5 759	+1 333	+30%
Zastavna	3 566	3 939	4 162	4 687	+1 121	+31%
Sadagura	4 873	4 816	4 510	4 592	-281	-6%
Solca	1 919	2 312	2 884	3 282	+1 363	+71%
Ciudei	1 814	2 331	2 594	3 172	+1 358	+75%

Sursa: 1880 – *Bevölkerung der Gemeinden mit mehr als 2000 Einwohnern (31.XII.1880)*, în *SM*, VII Jg., p.43–45;

1890 – *Vollständiges Ortschaften-Verzeichnis der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder...*, Wien, 1892, p.446–453;

1900 – *Allgemeines Ortschaften-Verzeichnis der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder*, Wien, 1902, p.446–452;

1910 – *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina*, în *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina*, XVII Heft, Czernowitz, 1913, p.54–95.

Tabelul nr.13. Populația Bucovinei după locul de naștere și limba de comunicare în 1910.

Locul de naștere	Limba de comunicare						Total cetățeni austrieci	cetățeni străini	Total
	germană	română	ucraïneană	polonă	cehă	maghiară			
Bucovina	144 480 19,3%	272 020 36,3%	294 153 39,3%	25 940 3,5%	259 0,03%	10 318 1,4%	747 190	1 808 0,2%	748 998
Galiția	18 131 46,6%	461 1,2%	10 556 27,1%	9 524 24,5%	42	7	38 723	166 0,4%	38 889
Alte prov. austriece	2 896 68,3%	88 2,0%	162 3,8%	281 6,6%	670 15,8%	1	4 190	49	4 239
De peste hotare	3 272 40,9%	647 8,1%	351 4,4%	472 5,9%	32 0,4%	63 0,8%	4 842	3159 39,5%	8 001
În total	168 779 21,1%	273 216 34,1%	305 222 38,1%	36 217 4,5%	1 005 0,1%	10 389 1,3%	794 945*	5 182 0,6%	800 127

Sursa: Wilhelm Hecke, *Die Bevölkerung der Bukowina nach der Umgangssprache in Verbindung mit der Umgangssprache des Geburtsbezirkes*, în SM, 40 Jg., p.718.

Tabelul nr.14. Populația Bucovinei după locul de trai în 1910.

Populația după limba de comunicare și confesiune	În orașe		În târguri		Total urban		Total rural		Total	
	absolut	%	absolut	%	absolut	%	absolut	%		
Germană	82 320	48,7	8 361	4,9	90 681	53,7	78 170	46,3	168 851	
Română	34 676	12,7	8 961	3,3	43 637	16,0	229 617	84,0	273 254	
Ucraineană	25 399	8,3	8 760	2,9	34 159	11,2	270 942	88,8	305 101	
Polonă	18 586	51,3	2 464	6,8	21 050	58,1	15 160	41,9	36 210	
Maghiară	97	0,9	–	–	97	0,9	10 294	99,1	10 391	
Evrei	55 195	53,6	7 087	6,9	62 282	60,5	40 637	39,5	102 919	
incl. etnici germani	27 125	39,8	1 434	2,1	28 559	41,9	39 660	58,1	68 219	
Lipoveni	235	7,3	9	0,3	244	7,5	2 988	92,5	3 232	
total	Populația efectivă	164 652	20,6	28 960	3,6	193 612	24,2	606 486	75,8	800 098
	Populația indigenă	161 664	20,3	28 570	3,6	190 234	23,9	604 695	76,1	794 929
	Străini	2 988		390		3 378		1 791		5 169

Sursa: calculat din *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina*, p.54–95. Informațiile despre numărul etnicilor germani din Ilie Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p.61–82.

* Inclusiv 117 de alte etnii.

SUMMARY

Between 1880-1910 Bukovina's population increased by around 40 percent due mainly to the high natality rate, but also to the significant number of Galician immigrants settling in Bukovina. At the same time, Bukovineans emigrated to the U.S.A. and Canada. The Austrian censuses made between 1880-1910 according to the language spoken in public failed to reflect objectively the ethnical situation in Bukovina, especially concerning the Romanians-Ukrainians ratio. According to the 1910 census, 239,690 (42.1%) Ukrainian speakers lived in Bukovina, along with 190,000 (33.4%) Romanian speakers, 108,820 (19.1%) German speakers (including Jews), 18,251 (3.2%) Polish speakers, 9,887 (1.7%) Hungarian speakers and 1,800 speakers of other languages. On the other hand, the Austrian statistical information regarding the number of enrolled pupils, lists of electors drawn up upon ethnical criteria, and the latest results of the parliamentary elections in Bukovina demonstrate that those Austrian censuses were inaccurate, as at the end of the Austrian rule Romanians living in Bukovina equalled in number the Ukrainians.

ORIZONT ISTORIOGRAFIC

Harieta Mareci

Suceava

Supuși unei administrații străine, dornice să modifice structuri și mentalități și să dizolve tradiții, românii din Bucovina au căutat în limbă și în istorie mărturii și argumente folositoare la conservarea valorilor naționale și la recuperarea demnității colective. Ca un reflex al militantismului național propriu sfârșitului de secol XIX, o întreagă pleiadă de cărturari a fost cuprinsă în procesul de forjare a conștiinței românești, împrejurările specifice făcând ca învățători, preoți sau juriști să manifeste un interes aparte pentru trecutul provinciei lor. Lui Eudoxiu Hurmuzaki – a cărui operă se cuvine apreciată nu numai sub unghi științific, dar și pentru „suflarea neînvinsă de entuziasm“ care o străbate – i s-au alăturat Silvestru Morariu Andrievici, Iraclie Porumbescu, Ion G. Sbiera, Constantin Morariu, Dimitrie Dan, Simeon Florea Marian, Teodor V. Stefanelli. Scrierile lor, atâtea câte s-au editat, au constituit un îndemn permanent la luptă și o promisiune simbolică de biruință. Așa au apărut acele *Părți alese din istoria românilor bucovineni*¹, *Privire istorică asupra trecutului politico-social și național al Bucovinei*², *Documente privitoare la istoria românilor din Bucovina*³ sau *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*⁴.

Desigur, producția istoriografică în limba română din Bucovina imperială n-a fost deosebit de bogată, comparativ cu cea din Moldova sau Transilvania. Nici tot ce s-a reușit sub raport cantitativ nu s-a putut echilibra și sub unghiul calității. Incertitudinile, agitațiile și convulsiile vremurilor au făcut ca textele de referință și contribuțiile serioase să coabiteze, adesea, cu improvizațiile velleitare și cu sondajele superficiale. Dar dincolo de valoarea construcțiilor, de întinderea lor, importantă rămânea atitudinea autorului față de provocările timpului și motivația demersului său. Astfel, orice lucrare scrisă de un român era chemată să restabilească adevărul, să umple lacunele impuse de o ignorare conștientă. O atare credință, în stare să solidarizeze mai multe generații, se putea întemeia doar pe istorie; cunoașterea istoriei însemna, prin urmare, situarea în durată, în raport cu propria devenire și cu devenirea colectivității aparținente. Și nu întâmplător, decenii de-a rândul, bucovinenii au privit cu nădejde spre Iași și București, fiindcă, așa cum aprecia, în 1862, Gheorghe Hurmuzachi, de acolo răsărea „acel soare“ care singurul putea oferi românilor din părțile detrunchiate ale țării „multă lumină și căldură“⁵.

Zorii noului secol, al XX-lea, i-a găsit pe mulți dintre intelectualii bucovineni angajați în sfera investigației trecutului, iar marele act din decembrie 1918 le-a întărit convingerea că eforturile lor n-au fost zadarnice. Și pentru că o desprindere bruscă de vechea tradiție cărturărescă militantă nu era posibilă, nici interesul față de istorie nu s-a limitat la numărul restrâns al inițiatorilor. Învățătorii, profesorii și

preoții – pentru care istoria nu era doar o pasiune efemeră, ci o „dulce osteneală” în folosul generațiilor viitoare – au continuat să „răscolească” arhivele locale, să strângă mărturiile și să le publice, nu atât în lucrări de sine stătătoare, cât mai ales în publicații periodice de felul „Junimii literare” sau al *Calendarelor*. De fapt, „istorismul civic” a caracterizat perioada interbelică, în întreg spațiul locuit de români.

Dar printre cei chemați să sprijine eforturile societății în încercarea ei de redefinire, istoricii au avut rezervat un loc al lor. Istoriografia însăși înregistrase progrese semnificative prin orizonturile deschise de către Dimitre Onciul și Ion I. Nistor. Un nou contingent de tineri formați în mediul academic occidental era chemat să înlocuiască diletantismul și improvizarea cu analiza metodică și disciplina muncii. Dar pentru aceasta mai era nevoie de instituții prin care generația Unirii (sau a *Vârstei de argint*, cum și-o imaginase Frederik Kellogg⁶) să se poată rosti⁷. E drept că posibilitățile de afirmare au fost, la Cernăuți, mai puțin propice decât la București, acolo unde marile nume precum Nicolae Iorga sau Vasile Pârvan desfășurau nu numai o remarcabilă activitate de cercetare, ci și un rodnic efort de organizare în domeniu. Cernăuțiul, însă, oferea o viață mai liniștită, mai îndepărtată de pasiunile vieții politice ale capitalei, încurajând documentările minuțioase și tihnitele meditații. „Câmp de cercetare era destul”, iar Universitatea, reorganizată, după 1919, pe „temelii naționale” (asemenea celei de la Cluj), urma să reprezinte „un focar de cultură și civilizație românească, menit să răspândească razele sale de lumină asupra întregii regiuni septentrionale a iubitei noastre patrii”⁸.

Iată de ce, declinand propunerile – generoase, de altfel – venite din partea conducerii Facultății de Litere și Filosofie din Iași, Ion I. Nistor a optat pentru „difuziunea” și apoi „aclimatizarea” spiritului istoric în provincia natală. La propunerea sa și în urma eforturilor depuse în această direcție, în 12 septembrie 1919, lua ființă, în cadrul Facultății de Filosofie, Catedra de istoria românilor. La scurt timp după aceea avea să se deschidă Seminarul academic de pe lângă amintita catedră, iar în aprilie 1920, își începea activitatea Fundațiunea „Regele Ferdinand”, al cărei scop mărturisit era acela de a „promova studiile istorice, arheologice și lingvistice din domeniul trecutului românesc”⁹.

Istoria și limba trebuiau să meargă împreună, căci se completaseră armonios, se lămuriseră una pe alta și participaseră la modelarea „sufletului colectiv”, în afara căruia amândouă și-ar fi pierdut înțelesul¹⁰. Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru Philippide ori Sextil Pușcariu au fost, deopotrivă, filologi și istorici, iar personalități precum Alexandru D. Xenopol sau Nicolae Iorga au manifestat un interes aparte pentru mărturiile extrase din sfera lingvisticii. În același sens, în 1920, la Cluj se înființaseră și un Institut de Istorie Națională și un Muzeu al Limbii Române. „Îndeletnicirile cu studiul istoriei și al limbii naționale – scria, în 1924, Ion I. Nistor – se impun îndeosebi în provinciile dezrobite, unde până la unire stăpânea o altă cultură, alte tendințe, alte idealuri”¹¹. Pentru că așezămintele academice, ca lăcașe „de înaltă învățătură” aveau, pe lângă „menirea lor didactică, [...] chemarea de a cultiva știința în toate ramificațiile ei și de a contribui la aprofundarea problemelor științifice și la îmbogățirea cunoștințelor”¹², era firească dorința universitarilor cernăuțeni de a întemeia, în Bucovina, în Bucovina, un Institut de studii istorice și lingvistice. Deși proiectul a fost elaborat în decembrie 1922, iar în noiembrie 1923 decanatul Facultății de Litere și Filosofie a primit de la inițiatori actul de constituire și statutul, Ministerul Instrucțiunii a emis dispoziția favorabilă abia la 5 februarie 1924¹³.

În aproape 18 ani de activitate, Institutul de Istorie și Limbă de pe lângă Universitatea din Cernăuți i-a avut ca membri și colaboratori pe Ion I. Nistor, Vasile

Greco, Nicolae Grămadă, Theofil Sauciuc-Săveanu, Ilie Corfus, Simeon Reli, Teodor Balan, Alexandru Bocănețu, Dimitrie Marmeliuc, Leca Morariu, Constantin Loghin, Grigore Nandriș, Romulus Căndea, Traian Chelariu, Claudiu Isopescu, Traian Cantemir. O parte din studiile ori „articolele mărunte” semnate de către aceștia s-au regăsit în paginile „Codrului Cosminului” – buletinul Institutului și „oglinđa” opțiunilor tematice ale cercetătorilor bucovineni. Munca disciplinată a unei adevărate bresle a fost în măsură să îmbine nevoia de orizont, de întindere, cu exigența preciziei. Și dacă Theofil Sauciuc-Săveanu publica, de pildă, fragmente din *Investigațiile arheologice* privitoare la Orientul clasic (el însuși participând la campaniile de săpături desfășurate în Grecia, Italia sau pe litoralul vestic al Mării Negre)¹⁴, la fel de bine, Ilie Corfus (beneficiar, pe seama fondului „Vernescu”, al unei burse de studii în Polonia)¹⁵ edita documente de secol XVII, referitoare la domnia lui Simion Movilă în Țara Românească¹⁶, iar Vasile Greco interpreta influențele din iconografia bizantină și din pictura feudală moldovenească¹⁷.

Prin Institutul de la Cernăuți și prin revista patronată de el, activitatea științifică în Bucovina a dobândit un nou mod de organizare, direcțiile de cercetare devenind sincrone cu cele din întreaga țară. Cum însă epoca, în ansamblu, își revizuiă instrumentarul, sporul de spirit critic a făcut ca și în Bucovina să se resimtă, destul de pregnant și aproape la toate nivelele, insuficiența instrumentelor de lucru și carențele documentării. O serie întregă de probleme rămăseseră încă în suspensie, iar multe altele erau tratate neîndestulător. Efortul de depistare, evidențiere și tipărire a izvoarelor, asemănător cu cel al restituției monografice, cerea o coordonare strânsă, un plan sistematic și o metodologie de lucru riguroasă. Înainte de a se proceda la sinteză trebuia ca faptele să fie mai strict definite, compulsate, ordonate și aceasta însemna recuperarea răbdătoare a mărturiilor – oricât de fragile sau subiective ar fi putut să pară – și apoi reconstituirea graduală a „ceea ce a fost”.

Dar stăruința asupra unor aspecte particulare ale trecutului, îndeosebi a celui regional, nu s-a distins numai în cadrul nucleului de cercetare format în jurul Universității din Cernăuți. La rândul său și în același cult al amănuntului – pe care neopozitivismul căuta să-l însufle devotațiilor săi¹⁸ – Școala istorică din Clujul interbelic a încurajat sondajele întreprinse pe spații și durate limitate, dezvoltând, alături de problematica referitoare la întregul spațiu românesc, și specificul cadrului transilvan. Momente din istoria bisericii ori a învățământului, fragmente relative la rezistența națională și socială ori portrete ale personalităților culturale și politice din Ardeal s-au bucurat de atenția istoricilor Ioan Lupaș, Ștefan Meteș, Ioan Moga, Alexandru Lapedatu și Silviu Dragomir. Nu a fost, neapărat, expresia unei forme de tacită rezistență manifestată în raport cu ofertele perioadei, ci, mai ales, dorința de a consolida o tradiție – „militantismul românesc” – și de a o situa, organic, în istoria națională. Astfel, nu numai că *localismul* putea deveni *creator*, dar istoria unei provincii, plină de detalii fascinante, putea fi explorată minuțios.

Bucovina oferea, încă o dată, un vast câmp de reflecție. La începutul secolului XX mai existau încă numeroase depozite de cărți și documente neorganizate și necercetate. Autoritățile imperiale nu prevăzuseră, în planul de organizare a vieții cultural-științifice din provincie, măsuri de valorificare a întregului patrimoniu spiritual românesc. Gemeau arhivele „de materiale aproape necunoscute” – scria, către finele secolului al XIX-lea, Nicolae Iorga. Ca într-o „criptă” stătea ascuns „trecutul mort, cel autentic”. Erau acolo „acte publice, contemporane cu faptul pe care-l constatau, registrele de socoteli, scânteietoare de mărunta viață vie, scrisorile private, care dădeau faptul în atmosfera lui de idei și sentimente, în stilul și haina timpului”¹⁹. Și dacă ușile acelor „repozitorii de prețioase relicvii nu se

deschideau“, vina nu aparținea numai „biurocratului“ care le păzea, ci și istoricului care nu bătea „de-ajuns ca să se deschidă“²⁰. Asemenea oricărei discipline științifice, istoria se putea dezvolta numai în măsura în care orizontul ei informațional era extins continuu.

După 1918, pentru istoricii din Bucovina n-ar mai fi trebuit să existe motive de reținere în investigarea fondurilor documentare, deoarece energiile, devenite disponibile în sfera politicului, se puteau manifesta acum liber și deplin în sfera culturii. Numai că în „exuberanța descătușării“²¹ se mai vedeau destule umbre aduse de aluviunile unor vremuri agitate. Bucovina dispunea de un adevărat tezaur arhivistic, dar componentele sale erau, în majoritate, dispersate; pentru a fi puse în valoare, ele trebuiau concentrate și ordonate. Programul de organizare a arhivelor bucovinene n-a început odată cu cele din Transilvania ori Basarabia, în 1919. Dificultățile financiare și anumite considerente politice au făcut imposibilă înființarea unei Comisii a Arhivelor Statului la Cernăuți până la jumătatea anului 1924. Pe umerii câtorva cărturari avea să apese răspunderea descoperirii și a inventarierii întregului material documentar „din Cernăuți și din provincie“²². Nu putea lipsi, evident, nici anchetarea arhivelor străine. La Stanislav, Lemberg și Przemysl, în Polonia, la Viena și Salzburg, în Austria, se găseau importante fonduri referitoare la Bucovina. Încă o dată, Ion I. Nistor făcea apel la o muncă tenace și disciplinată, de ale cărei roade să se bucure nu numai contemporanii, ci și posteritatea²³.

Stadiului organizării ar fi trebuit să-i urmeze cel al analizei și apoi cel al valorificării științifice. Totuși, în Bucovina, nevoia de renoație, de a avea rezultate imediate a condus la angajarea câtorva istorici, concomitent, în crearea sau acumularea fondurilor arhivistice, în editarea critică a izvoarelor și în elaborarea de studii. Așa se explică de ce se refuza divizarea tranșantă a etapelor travaliului istoriografic, divizare care, dintr-un anumit punct de vedere, ar fi putut împiedica transferul de experiență, „pe verticală“, de la un registru la altul. De pildă, despre Simeon Reli – profesor la Facultatea de Teologie și președinte al „Comisiunii arhivistice“ timp de aproape șase ani (1926–1932) – Teodor Balan scria că nu se mărginise la „a propovădui numai știința de pe catedră“ sau la a „facilita altora studiul prin aranjarea practică a dosarelor în arhive“, ci ajunsese un cercetător al izvoarelor, „îmbogățind astfel, cu ajutorul studiilor ce le publica, bibliografia noastră istorică“²⁴. Scopul „primordial“ urmărit de Reli – continua Balan – a fost acela de a „trata trecutul religios al poporului [...]“. Dar cetind, dar mai cu seamă răsfoind dosare prin arhiva din Cernăuți și prin cele ale Vienei, dânsul a dat de multe alte probleme ale trecutului nostru rămase necunoscute. Dânsul nu le-a omis, nu le-a neglijat, ci s-a oprit notându-și știrile descoperite și concretizându-le în studii²⁵. Nu sunt multe lucrările ce poartă semnătura lui Simeon Reli, dar aproape toate au temelii solide datorită stabilirii detaliilor – chestiuni minore pentru mulți, dar semnificative pentru cei interesați de ceea ce Iorga numea „țesătură a vieții“. Teodor Balan însuși a încercat, timp de câteva decenii, să ordoneze și să sporească zestrea documentară, să aducă, în volume, „material nou, necunoscut“ și să îndrepte, prin studii, „greșelile făcute de alții“²⁶. Asemenea lui Balan, Nicolai Grămadă – conferențiar, din 1928, la Facultatea de Litere și Filozofie – avea să exploreze diverse surse arhivistice, pentru ca apoi să selecteze dintr-un vast repertoriu de fapte și nume, fragmente pentru două dintre cele mai cunoscute lucrări ale sale: *Din viața satelor bucovinene*²⁷ și *Sătenii și stăpânii în Bucovina între 1775–1848*²⁸.

În toată această febră a recuperării, a căutării de certitudini și a reconstrucției, era firesc ca documentul să rămână indispensabil pentru cercetător. Ion I. Nistor mărturisea că se simțea dator să discearnă și apoi să rânduiască ceea ce a întrevăzut prin litera documentelor; așa au apărut *Consignațiunea emigrațiilor*

*transilvăneni care s-au așezat în districtul bucovinean...*²⁹, *Bucovinenii la Plevna. Memorii și acte* sau *Correspondența diplomatică și rapoartele consulare austriece din anii 1782–1836*³¹, dacă ar fi să amintim doar câteva dintre seriile de izvoare tipărite în perioada 1922–1942. Dar documentele de arhivă au motivat și demersurile lui Alexandru Vitencu (editorul *Vecbilor documente moldovenești din Bucovina*, al *Documentelor moldovenești din Bucovina* și al *Documentelor vechi din Bucovina*)³², ale lui Nicolai Grămadă (care a adus, totodată, în discuție normele de publicare și sporul de exigență în tehnica investigației)³³ și, bineînțeles, pe ale lui Teodor Balan, inițiatorul colecției de *Documente bucovinene*.

Extinderea orizontului documentar, unită cu sporul de spirit critic, n-ar fi putut fi decât benefică. Cu toate acestea, o anumită tendință spre exces analitic și spre hipercriticism, ca și iluzia exhaustivității i-a făcut pe câțiva dintre slujitorii domeniului să cultive stilul arid, înghesuit – pe care Iorga îl considera plicticos – manifestând un interes particular numai pentru funcția evocatoare a detaliului.

Pe de altă parte însă, ar fi cu totul nedrept să se creadă că în Bucovina interbelică, scrisul istoric a stat numai sub semnul fragmentarismului. O altă tendință – tendința spre sinteză – a rodit în decursul timpului, devenind (e drept, pentru foarte puțini din sânul breslei) continuă, dacă nu chiar obsesivă. După mai bine de două decenii de la apariția sintezei istorice despre Basarabia, prefațând, în 1949, *Istoria Bucovinei*, Ion I. Nistor recunoștea că aceasta din urmă i-a fost „cartea vieții”: o carte la care s-a gândit „ani de zile”³⁴, o sinteză care se cuvenea privată în totalitate și a cărei structură ori mod de articulare a elementelor componente prima în fața detaliilor. Din nefericire, până în 1991 – anul editării ei – *Istoria Bucovinei* a însemnat unicul proiect de acest fel finalizat, căci spiritul minuției practicat cu obstinație de către ceilalți istorici bucovineni le-a oprit construcția „vastului edificiu științific” la nivelul unor sinteze parțiale: *Istoria Bisericii, a teatrului, a sistemului fiscal*,... Mai reticenți în zidire și excesiv preocupați de latura „tehnică” a profesiei, ei au adoptat o altă formulă de recompunere a trecutului, încercând, sub aceeași lozincă a veridicității, să împace lucrarea de amănunt cu cerințele sintezei și entuziasmul generației cu exigențele criticismului. În fond, conduita din epocă a istoriografiei a rezultat tocmai din această diversitate a ofertelor și a împlinirilor.

Totuși, situația avea să se schimbe sub presiunea realității însăși, costurile acestei schimbări vădindu-se enorme pentru comunitatea istoricilor din Bucovina. După dramatica vară a anului 1940, raportul dintre „senina contemplare”, restituție și angajarea civică s-a modificat și el. Demersurile sistematice au căpătat conotații noi, ocazionate de provocările timpului, de nevoia unui răspuns la întrebările puse de societate. Iată cum își prefața Teodor Balan, în 1942, cel de-al șaselea volum de *Documente bucovinene*: „Sunt momente în viața popoarelor când se insistă asupra drepturilor istorice. Momente de acest fel am dori să-i găsească pe oamenii noștri politici înarmați cu argumente și dovezi ce nu se pot contesta”³⁵. Numai că, în 1944, pecetluirea soartei Bucovinei s-a făcut fără ca „oamenii politici ai momentului” să poată invoca istoria, tradiția și, mai cu seamă, idealurile locuitorilor acestui teritoriu.

Adaptarea la împrejurările de după 1945 a comportat dificultăți greu de estimat. Retrași, în majoritatea lor, din Cernăuți, studioșii dăruți la începutul veacului meseriei de istoric au încercat să-și continue proiectele, dar vechiul lor statut a devenit paradoxal, uneori chiar tragic, iar „orizonturile lor de așteptare” au ajuns din ce în ce mai precare. Deși titular la Catedra de istoria României (epoca medievală) din cadrul universității ieșene, Nicolai Grămadă n-a reușit să-și publice, în totalitate, manuscrisele, după cum nici Vasile Grecu sau Theofil Sauciu-Săveanu,

stabilită în București, n-au mai putut invoca numele deja proscris: „Bucovina“. Alexandru Bocănețu a plătit, la rândul-i, prețul marginalizării, dacă nu chiar al unei depline izolări, iar Ion I. Nistor – asemenea lui Gheorghe I. Brătianu, Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaș sau Constantin C. Giurescu – a ilustrat drama angajării istoricului în epocă, o dramă pe care, cu atâtea secole în urmă, o prefigurase cronicarul Miron Costin³⁶. Cât despre Teodor Balan, el a ales să nu-și mai facă sonoră prezența, refuzând „ruperea“ de trecut sau răstălmăcirea sa; a ales să se refugieze sub ceea ce Vasile Pârvan numea „un fel de carapace spirituală“³⁷ pentru a-și păstra intacte aspirațiile cele mai scumpe.

„Când nu voi mai putea zice adevărul – scria Kogălniceanu – voi tăcea și dv. veți înțelege pentru ce“³⁸. Dincolo însă de tăcerea istoricilor, derutantă și necunoscută pentru mulți, a existat un limbaj secret care mărturisea despre demnitatea demersului lor ca despre o expresie a demnității umane.

NOTE

- 1 Constantin Morariu, *Părți alese din istoria românilor bucovineni*, Cernăuți, 1893.
- 2 Ion Bumbac, *Privire istorică asupra trecutului politico-social și național al Bucovinei*, Brașov, 1866.
- 3 Dimitrie Dan, *Documente privitoare la istoria românilor din Bucovina*, în „Junimea literară“, Cernăuți, 1907, nr. 1, p. 30–31.
- 4 Teodor V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, București, Editura Academiei Române, 1915.
- 5 „Foaea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina“, nr. 1–3/1865, p. 48–19; apud Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), București, Editura Academiei Române, 1993, p. 17.
- 6 Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, Iași, Institutul European, 1996, p. 66.
- 7 Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 1989, p. 170.
- 8 „Anuarul Universității Regele Carol al II-lea din Cernăuți, 1925–1926“, Cernăuți, 1927, p. 66.
- 9 Doina Alexa, *Ion Nistor – dimensiunile personalității politice și culturale*, Rădăuți, Editura Institutului Bucovina-Basarabia, 2000, p.159.
- 10 Alexandru Zub, *În orizontul istoriei*, Iași, Institutul European, 1994, p. 118.
- 11 „Codrul Cosminului“, I, 1924, p. XIII.
- 12 *Ibidem*.
- 13 *Ibidem*, p. 15.
- 14 Constantin Șerban, *Theofil Sauciuc-Săveanu (1884–1971)*, în „Codrul Cosminului“, serie nouă, 1997–1998, nr. 3–4 (13–14), p.302.
- 15 Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 1989, p. 139.
- 16 Ilie Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Țara Românească*, în „Codrul Cosminului“, X, 1936–1939, p. 179–216.
- 17 Vasile Grecu, *Perspectiva în pictura bizantină bucovineană*, în „Codrul Cosminului“, II–III, 1925–1926, p. 618–620; idem, *Pretinse urme ale culturii lui Miștra în vechea noastră iconografie bisericească*, în „Codrul Cosminului“, X, 1936–1939, p. 504–506.
- 18 Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 170.
- 19 Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 69: *Frumusețea în scrierea istoriei*.
- 20 *Ibidem*.
- 21 David Prodan, *Memorii*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 39.
- 22 ANIC, Fond Arhivele Statului Cernăuți, dosar 8, f. 1–3.
- 23 *Ibidem*.
- 24 Teodor Balan, *Simeon Reli*, în „Revista Arhivelor“, VII, 1946, p. 182.
- 25 *Ibidem*.

- 26 Silvia Balan, *Viața lui Teodor Balan*, mss., Biblioteca Muzeului Național al Bucovinei, Secția *Memoriale*, inv. nr. 103, f. 9.
- 27 Nicolai Grămadă, *Din viața satelor bucovinene*, în volumul *Zece ani de la Unirea Bucovinei*, Cernăuți, 1928, p. 339–348.
- 28 Idem, *Sătenii și stăpânii în Bucovina între 1775–1848*, Cernăuți, 1934, 104 p.
- 29 Ion Nistor, *Consignațiunea emigranților transilvăneni care s-au așezat în districtul bucovinean cum au fost constatați în baza ordinului comandantului general din Liov din 27 ianuarie 1778 de către domnii ofițeri însărcinați anume cu aceasta*, în „Codrul Cosminului”, II–III, 1925–1926, p. 470–553.
- 30 Idem, *Bucovinenii la Plevna. Memorii și acte*, în „Junimea literară”, Cernăuți, 1931, nr. 5–8, p. 149–155.
- 31 Cele patru volume purtând titlul *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare austriece* fac parte din colecția *Eudoxiu Hurmuzachi. Documente privitoare la istoria românilor*, respectiv, vol. XIX/1 (1782–1797), București, 1922; vol. XIX/2 (1798–1812), București, 1926; vol. XX (1813–1823), București, 1935; vol. XXI (1828–1837), București, 1942; alte două volume referitoare la perioada 1837–1846 și 1847–1853 au rămas în manuscris. (Apud Doina Alexa, *Ion Nistor – dimensiunile personalității politice și culturale*, Rădăuți–Bucovina, 2000, p. 66.)
- 32 Alexandru Vitencu, *Vechi documente moldovenești*, extras din „Anuarul Școlii Reale Superioare Ortodoxe” din Cernăuți pe anul 1923/1924, Cernăuți, 1925; idem, *Documente moldovenești din Bucovina*, (colecția Ioan Băloșescu din Comarești), extras din „Anuarul Liceului Real Ortodox” din Cernăuți, LIV, Cernăuți, 1929; idem, *Documente vechi din Bucovina*, în „Revista Bucovinei”, Cernăuți, nr. 2, 1943.
- 33 Nicolai Grămadă, *Documente scrise de destinatari*, în „Codrul Cosminului”, IV–V, 1927–1928, p. 567–568; idem, *Vechile peceți sătești bucovinene*, în „Codrul Cosminului”, X, 1936–1939, p. 217–268; idem, *Vechile peceți bisericesti bucovinene*, Cernăuți, 1939, 89 p.; idem, *Cum trebuie să se publice documentele*, în „Codrul Cosminului”, VI, 1929–1930, p. 385–386.
- 34 Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu biobibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, p. 6.
- 35 Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. VI (1760–1833), București, 1942, p. 6.
- 36 Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 1989, p. 321.
- 37 Vasile Pârvan, *Scrieri*, ediție Al. Zub, București, 1981, p. 381.
- 38 Apud Alexandru Zub, *Biruit-au gândul*, Iași, Editura Junimea, 1983, p. 352.

SUMMARY

The author analyses the historiographical activity in the nineteenth century Bukovina and in the twentieth century between wars period. Romanians living in Bukovina searched their language and history for proofs and arguments useful in preserving national values and regaining their collective dignity. Among those asked to back the society's efforts to redefine itself, historians had a special place. Cernowitz was a quieter place, remote from the passionate political life in the capital city, thus encouraging thorough documentation and meditation. Historiography in Bukovina had registered a significant progress due to the horizons opened by Dimitrie Onciul and Ion I. Nistor. Their followers were young people who had studied in the West and were now called to replace dilettantism and improvisation by methodical analyses and work discipline. The Institute for History and Language, linked to the University in Cernowitz formed young specialists such as Vasile Grecu, Nicolae Gramadă, Theofil Sauciuc-Săveanu, Ilie Corfus, Simion Reli, Teodor Balan, Alexandru Bocănețu, Dimitrie Marmeliuș, Leca Morariu, Constantin Loghin, Grigore Nandriș, Romulus Căndea and others. Nevertheless, despite the program to set up a Commission of the State Archives in Cernowitz, the responsibility to discover and make an inventory of the whole documentary stock had to be assumed by a handful of scholars.

IMPORTANȚA IZVOARELOR STATISTICE PENTRU CUNOAȘTEREA REALITĂȚILOR FISCALE DIN MOLDOVA MEDIEVALĂ

Mihai Lazăr

Suceava

Politica fiscală a constituit în epoca medievală principala pârghie prin care aparatul de stat și-a asigurat resursele materiale și financiare indispensabile funcționării structurilor sale. Obligațiile impozitabililor față de puterea centrală au decurs din dreptul suveranului, în calitate de stăpân suprem al țării și al locuitorilor ei, de a pretinde de la supuși diverse servicii și o cotitate din veniturile realizate de aceștia. Cercetări pertinente întreprinse de specialiști din domenii conexe – istorici, juriști, sociologi și politologi – au evidențiat, în mod argumentat, rolul esențial al politicii fiscale în ansamblul funcțiilor statului, impactul major al acestui segment al vieții de stat asupra evoluției de ansamblu a societății¹. Studiarea comparativă a realităților din diverse țări ale lumii i-a condus pe specialiști la constatarea că exigențele de ordin economico-financiar ale statului s-au situat mai întotdeauna imediat după cele vizând asigurarea monopolului asupra ordinii publice. De notorietate este în acest sens în cadrul istoriografiei universale punctul de vedere exprimat de reputatul istoric francez Fernand Braudel. Iată cum clasifică și caracterizează el sarcinile de bază ale statului: „Prima sarcină: a se face ascultat, a monopoliza în folosul său violența virtuală a unei societăți date, a goli această societate de orice pornire de furie posibilă, a înlocui asemenea porniri ale ei cu ceea ce Max Weber numește «violența legitimă». A doua sarcină: a controla de aproape sau de la distanță viața economică, a organiza, într-un chip conștient sau nu, circulația bunurilor, a pune mâna mai ales pe o parte notabilă a venitului național cu scopul de a asigura propriile lui cheltuieli, luxul lui, «administrația» lui, sau războiul... Ultima sarcină: a participa la viața spirituală, fără de care nici o societate nu ar putea sta în picioare...”². Pentru Țările Române, care veacuri la rând au fost nevoite să suporte dominația străină, presiunea statului asupra resurselor economice ale populației a dobândit accente dramatice, cu urmări grave asupra stabilității social-politice.

Exigențele economico-financiare externe, corupția și venalitatea aparatului de stat au generat în timp o imagine sumbră asupra fenomenului fiscal, imagine care s-a extins treptat asupra tuturor componentelor vieții de stat. De bună seamă, pentru Moldova și Țara Românească impozitele, aparatul fiscal și practicile adesea abuzive ale acestuia au constituit, odată cu jumătatea secolului al XVI-lea, realitatea cea mai pregnantă a vieții cotidiene. O caracterizare pertinentă și, în același timp, sugestivă, a locului și rolului fiscalității în Evul Mediu românesc, aparține eruditului istoric Gheorghe Ghibănescu. Excelent cunoscător al realităților feudale, el făcea următoarea constatare, de referință în literatura de specialitate: „Cel mai însemnat fapt de notat în trecutul nostru este acel al regimului fiscal. Dacă a fost vreun fapt, care să atingă mai adânc, cele mai de jos straturi ale țării, ca și pe marii

boieri, au fost dările. Regimul fiscal sub care au trăit Țările Române a determinat multe din faptele de ordin politic și militar. Mai mult încă, chiar aprecierea ce s-a făcut și se face asupra timpurilor vechi, bineînțeles în mod defavorabil, tot regimului fiscal se datorește³. În consens cu această idee, Corneliu Istrate era de părere că la mijlocul secolului al XVIII-lea „Vistieria reprezenta instituția aproape cea mai importantă a statului la acea vreme, întrucât preocuparea de căpetenie a cârmuirii era impunerea și încasarea dărilor pentru achitarea obligațiilor față de turci și pentru celelalte trebuințe de bani ale domniei”⁴.

*

Cercetătorii care au manifestat preocupări în domeniu au resimțit din plin penuria de izvoare, imprecizia și ambiguitatea terminologiei și, nu în ultimul rând, ariditatea subiectului. Aceste impedimente, ca și multe altele, au influențat în mod restrictiv asupra opțiunilor tematice ale medievistilor, veștejind sensibil interesul lor pentru fiscalitate.

Deși cercetările cu privire la politica fiscală promovată de domnii moldoveni în Evul Mediu au o vechime de peste un secol, problematica este încă insuficient cunoscută, reprezentând, în continuare, un segment deficitar al medievisticii românești. Carențele existente în plan istoriografic vizează atât organizarea de ansamblu a vieții fiscale (sistemul de impunere și percepere, instituțiile specializate, dregătorii și agenții fiscali), cât și anumite categorii de impuneri (dări, taxe, amenzi și prestații).

Se știe că pentru a efectua o cercetare pertinentă în domeniul fiscalității este nevoie, în primul rând, de izvoare statistice oficiale privitoare la populație și la sursele de venituri de care ea dispune la un moment dat. Această categorie de izvoare este singura în măsură să ofere o imagine veridică și cuprinzătoare asupra sistemului de impunere și percepere, precum și a dinamicii cuantumului dărilor. Din păcate, pentru Moldova medievală dispunem de un patrimoniu sărac în astfel de documente socotite a fi surse informative de primă mână. În fapt, progresele înregistrate de-a lungul timpului pe linia cercetării de specialitate au depins într-o măsură considerabilă de felul cum au fost întocmite, păstrate și transmise actele statistice. Din acest punct de vedere la nivelul continentului european distingem, în principiu, două situații sensibil deosebite. În țările din centrul și apusul Europei s-a impus, încă de timpuriu, practica întocmirii unor evidențe de natură demografică, economică și financiar-fiscală. Ca atare, sistemul fiscal a dobândit în acest spațiu geografic o anume rigoare. Nu numai statul, dar și așezămintele bisericești, nobilii și orășenii au dispus de instrumente proprii de evaluare a potențialului propriu, demografic și economic. În plus, în acest areal geografic condițiile istorice au permis conservarea unui important fond arhivistic. Posibilitățile relativ bune de documentare au făcut posibilă uneori investigarea aprofundată a fiscalității și elaborarea, în consecință, a unor studii valoroase atât de factură analitică, cât și de sinteză⁵. Nu de puține ori, studiile realizate conțin detalii semnificative despre evoluția politicii fiscale pentru perioade de timp relativ îndelungate.

Comparativ cu statele din arealul circumscris bisericilor catolică și reformată, țările de rit ortodox au practicat un sistem de evidență mai puțin riguros⁶. O cauză a acestei stări de lucruri ar putea fi și aceea că biserica ortodoxă nu pretindea în mod obligatoriu de la credincioși o anume cotate din venituri. De menționat că în spațiul ortodox de civilizație s-au menținut timp îndelungat tradițiile vieții obștești, sistemul de impunere fiscală prin cislă și răspunderea solidară a con-

tribuabililor de rînd la plata impozitelor. Acest sistem de organizare bazat pe structurile locale și pe responsabilitatea colectivă la plata dărilor nu a necesitat operațiuni de evidență statistică riguroasă. Membrii comunităților sătești sau orășenești își repartizau singuri obligațiile, în conformitate cu numărul capilor de familie și cu potențialul economic al gospodăriilor existente – elemente bine știute de cei în cauză. Totodată, contextul geostrategic sud-est european, incomparabil mai instabil decât cel din centrul și apusul continentului, a condus, în mod obiectiv, la pierderea sau distrugerea unui număr considerabil de documente. Ca urmare a vitregiilor vremii – calamități naturale, conflicte militare prelungite, jafuri și distrugerii – Evul Mediu românesc „evidențiază” numeroase pete albe care fac activitatea de documentare extrem de dificilă și deficitară.

Suntem obligați, așadar, de împrejurări să ne scriem istoria pe o bază documentară îngustă. Puținele catastife, catagrafii, condici și sămi ale vistieriei ce se mai păstrează în depozitele instituțiilor arhivistice se caracterizează prin discontinuitate temporală și surprind numai anumite aspecte și momente ale politicii fiscale. Mai mult: majoritatea înregistrărilor statistice existente aparțin cronologic feudalismului târziu⁷. Pentru etapele istorice mai vechi nu dispunem decât incidental de documente statistice, singura soluție rămânând apelul la surse informative mai puțin semnificative.

De reținut că în Evul Mediu înregistrarea statistică a populației se făcea în majoritatea cazurilor pe criterii fiscale. În acest fel, categoriile sociale privilegiate, caracterizate printr-un potențial economic ridicat, nu erau, de regulă, consemnate scriptic. Până la sfârșitul sec. al XVI-lea ne aflăm, practic, într-o fază prestatistică. Cea dintâi înregistrare sintetică a categoriilor fiscale existente în Moldova este cunoscutul **Catastib de cisle de țirani de la toate ținuturi(le), și curteni, și vătăji, și nemiși și popi întocmit la 20 februarie 1591**, în vremea lui Petru Vodă Șchiopul⁸. O altă înregistrare de aceeași factură, însă cu multe omisiuni, datează abia din anul 1742⁹. Pentru perioada de sfârșit a secolului al XVIII-lea și începutul celui următor suscită un real interes catagrafiile ruse din 1772–1773 și 1774¹⁰ și **Condica liuzilor** din 1803¹¹. Publicate la Chișinău în 1975, catagrafiile rusești au atras atenția cercetătorilor P.Gh. Dmitriev, D.M. Dragnev, N.A. Mohov, P.V. Sovetov, I.S. Grosul¹² ș. a. Cercetările întreprinse de istoricii de la Chișinău au condus la concluzia că în răstimpul 1591 – sfârșitul secolului al XVIII-lea, Moldova a înregistrat un spor demografic semnificativ, deși a trebuit să facă față unor dese și pustiitoare conflicte militare, precum și unor perioade de secetă, foamete, epidemii și de fiscalitate excesivă. **Condica liuzilor** a fost editată de Th. Codrescu, încă de la sfârșitul veacului trecut, în volumele VII și VIII ale colecției **Uricariul**. În prezent, acest important document statistic este pregătit pentru republicare într-o nouă ediție, pe criterii științifice, de istoricul ieșean Corneliu Istrati. Unele posibilități, evident limitate, de estimare a populației Moldovei, ne oferă harta lui Dimitrie Cantemir (1715–1716) și hărțile militare rusești și austriece din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Bawr, Hora von Otzellowitz)¹³. Valorificarea sintetică, cuantificată, a documentelor statistice de factură demografică a fost realizată în ultimul timp, cu bune rezultate, de cercetătorii ieșeni Vasile Băican și Ecaterina Negruți¹⁴.

O situație deficitară constatăm și în ceea ce privește consemnările statistice despre dări și taxe. În domeniul economiei animaliere, singurele înregistrări păstrate până la jumătatea secolului al XVIII-lea sunt catastifele de goștină din anii 1591¹⁵, 1665¹⁶ și 1742¹⁷ și catastiful vistieriei Moldovei din 1606, conținând date pentru desetina de albine, robotă, iliș și sulgiu¹⁸. Analiza comparativă a acestor catastife a permis istoricilor Ioan Caproșu și Gheorghe Pungă, recunoscuți pentru acribia interpretării izvoarelor, să identifice principalele structuri fiscale ale

Moldovei din secolele XVI–XVIII¹⁹. Privitor la celelalte obligații ale crescătorilor de vite nu dispunem, până la jumătatea secolului al XVIII-lea, de nici un izvor statistic oficial, motiv pentru care cercetarea este lipsită de importante puncte de sprijin. Odată cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, evidențele statistice sunt mai numeroase și includ informații despre un evantai mai larg de obligații fiscale. Amintim, în acest sens, sămile vistieriei Moldovei din anii 1763–1764, 1776, 1784–1786, 1792, 1795–1798, *Tabla statistică a Bucovinei din 1775* etc. (vezi supra, nota 7).

În vederea completării informației documentare trebuie luate în discuție și analizate, cu grija cuvenită, așezămintele fiscale, dispozițiile domnești privind modalitățile de impunere și percepere a dărilor la nivelul diverselor categorii sociale, privilegiile acordate așezămintelor religioase, boierilor, breslelor, satelor de colonizare, locuitorilor din așezările de graniță, precum și crescătorilor de vite de peste hotare care obișnuiau să-și aducă turmele la pășunat pe pământul Moldovei²⁰. Aceste categorii de surse informative – mult mai numeroase decât cele statistice – conțin adesea date prețioase, care coroborate în mod judicios pot contribui la schițarea cadrului de ansamblu al politicii fiscale. Putem, astfel, să cunoaștem mai aprofundat criteriile de impunere, inovațiile preconizate de Vistierie în vederea optimizării sistemului fiscal și, nu în ultimul rând, practicile uzitate de agenții fiscali pentru a-și duce la bun sfârșit sarcinile ce le reveneau.

Trebuie avute în atenție, de asemenea, condicele de venituri și cheltuieli boierești și mănăstirești. Deși în număr mic, acestea prezintă interes, întrucât, în afara detaliilor de ordin strict gospodăresc, conțin uneori și informații interesante despre anumite dări și taxe plătite de proprietarii respectivi. Câteva astfel de condici, cuprinzând interesante catastrofe, sămi sau inventare de avere, au văzut lumina tiparului în reviste de specialitate²¹, iar asupra unora dintre ele s-au întreprins și succinte analize²². Pentru valoarea lor deosebită, remarcăm, în context, *Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742*²³, întocmite din ordinul lui Constantin Vodă Mavrocordat. În cuprinsul sămilor sunt înregistrate averile unui număr de 20 de mănăstiri neînchinat și dările plătite fiscului de către egumenii lor. Fondurile arhivistice din țară păstrează câteva condici boierești și mănăstirești nevalorificate încă de specialiști²⁴.

Un valoros izvor documentar, numai parțial cercetat până în prezent, este *Condica lui Constantin Mavrocordat*. Publicată sub formă de regest de Nicolae Iorga în anul 1904²⁵, pe cale de a fi editată în întregime în anii noștri de istoricul ieșean Corneliu Istrati²⁶, această voluminoasă condică, al cărui manuscris se află în fondurile Bibliotecii Academiei Române prezintă o importanță specială pentru studierea sistemului fiscal al Moldovei din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Analiza atentă a condicii sugerează ideea – semnificativă, credem noi – că numeroase documente cu tematică fiscală se referă la dările, taxele și prestațiile practicate în sectorul economiei animaliere²⁷. Faptul are o însemnătate specială întrucât ilustrează, și pe această cale, structura economiei Țării Moldovei, axată, în Evul Mediu, preponderent, pe creșterea vitelor.

Subliniind importanța cu totul deosebită a actelor statistice aparținând Vistieriei, constatăm, cu părere de rău, lipsa, în cazul Moldovei, a unor izvoare statistice detaliate, de felul celor întocmite în Țara Românească în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu²⁸, pe baza cărora s-au putut face aprecieri consistente în legătură cu evoluția fiscalității în acest principat la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea²⁹. Desigur, această carență vizând posibilitățile de documentare s-a răsfrânt nefavorabil asupra consistenței și profunzimii cercetărilor,

întrucât fondul de informații existent, deși variat, conține verigi disparate, foarte greu de orânduit într-un sistem coerent.

În condițiile precarității izvoarelor de factură statistică, dobândesc o importanță sporită sursele narative de epocă, interne și externe.

Narațiunile istorice medievale îmbrățișează o gamă variată de aspecte din sfera fiscalității³⁰. Privite din punctul de vedere al conținutului, cronicile evidențiază idei și opinii interesante rezultate, în multe cazuri, din cunoașterea nemijlocită a realității. Erudiția cărturarilor moldoveni în probleme fiscale se explică în parte și prin faptul că ei sau rudele lor apropiate au îndeplinit diverse funcții în aparatul administrativ-fiscal. De altfel, indiferent de specificul dregătoriilor deținute, boierii, în calitatea lor de slujbași domnești, erau implicați nemijlocit în îndeplinirea complicatelor sarcini financiare ale Vistieriei.

Din cuprinsul cronicilor aflăm, uneori, detalii semnificative despre strădaniile domnilor și agenților fiscali de a obține fonduri materiale și bănești tot mai mari pe seama contribuabililor fie prin introducerea de dări noi și mărirea cuantumului celor deja existente, fie prin restrângerea privilegiilor fiscale și încadrarea privilegiatilor în categoria impozabililor de rând. Începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ca urmare a presiunii economice crescânde exercitate de Înalta Poartă asupra Moldovei, problematica fiscală dobândește un loc din ce în ce mai însemnat în scrierile contemporanilor pentru a deveni în secolul al XVIII-lea un subiect de reflecție prioritar³¹.

Din relatările cronicarilor rezultă cu claritate că animalele dețineau o pondere însemnată în ansamblul averii locuitorilor din toate zonele geografice ale Principatului moldav. În linii mari, puterea economică și, respectiv, cea fiscală a majorității populației Moldovei aveau la bază șeptelul. Criteriile de impunere fiscală specificate în cuprinsul documentelor oficiale domnești sunt întocmai confirmate de cronicari. Cu tot caracterul neunitar al punctelor de vedere exprimate, narațiunile istorice medievale conțin indicația, justă în principiu, potrivit căreia birnicii – adică impozabilii de rând – pentru efectivele de animale aflate în proprietatea lor erau impuși la dări în sistemul zeciuiei (desetinei)³². În paginile cronicilor întâlnim știri utile despre dările pe vite existente în secolul XVI–XVIII: goștina de oi, desetina de porci, sulgiul, ialovița, cornăritul, alâmul, văcăritul, folăritul, untul, seul, pieile, conacele, apoi numeroase năpaste și dări împărătești³³.

Referirile din narațiunile din epocă surprind uneori modalitățile de impunere a diverselor structuri social-fiscale. De regulă – sunt de părere majoritatea cărturarilor timpului – sporirea sarcinilor fiscale a ținut pasul cu intensificarea presiunii economice otomane, cu pretențiile mereu în creștere ale domnilor și slujbașilor din anturajul lor, precum și cu necesitățile de ordin militar ale țării și ale Înaltei Porți. Destul de rar, însă faptul în sine este semnificativ, au existat în epocă și anumite preocupări de a corela structura și cuantumul veniturilor fiscale cu ponderea deținută de ramurile economice pe seama cărora s-au efectuat prelevările. Potrivit cronicarilor, în aproape toate gospodăriile, veniturile obținute din creșterea vitelor dețineau o însemnată pondere. În mod corespunzător, pe linie fiscală, obligațiile impuse locuitorilor pentru veniturile realizate din creșterea vitelor aveau o importanță specială³⁴.

Alături de cronici, relațiile de călătorie aparținând străinilor se dovedesc o sursă de informații la fel de utilă și indispensabilă pentru cunoașterea politicii fiscale. Din păcate, procesul de depistare, publicare și investigare a acestei categorii de surse istorice s-a înfăptuit neunitar și într-un ritm lent³⁵. Cel dintâi istoric român care și-a propus și a reușit o valorificare globală a fondului de informații oferite de călătorii străini a fost Nicolae Iorga. Lucrarea sa monografică *Istoria românilor*

*prin călători*³⁶ s-a dovedit a fi pentru o bună perioadă de timp un instrument eficient destinat cunoașterii diferitelor aspecte ale vieții de stat în Țările Române. Publicarea selectivă, în ultimele decenii, a mărturiilor călătorilor străini în colecția „Călători străini despre Țările Române”³⁷, a deschis orizonturi noi cercetărilor cu caracter economico-financiar. Autori ai acestei valoroase colecții, precum: Paul Cernovodeanu³⁸, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru³⁹, Dan Amedeo Lăzărescu⁴⁰ au valorificat deja, parțial, un segment important al relațiilor de călătorie. Dar acest gen de scrieri constituie un teren fertil de investigații pentru categorii diverse de cercetători întrucât conținutul lor abundă deopotrivă în date cu caracter istoric, lingvistic, toponimic, etnografic, geografic, agronomic etc.

Cunoscuți de obicei sub denumirea generică de călători – misionarii catolici, protestanți, ortodocși, evrei și musulmani, negustorii, militarii și solii din unele țări europene și asiatice – aflați pe meleagurile românești cu anumite interese personale și publice sau fiind doar în trecere spre alte zone, ne-au lăsat un volum impresionant de descrieri pitorești. Veniți din locuri caracterizate printr-o dezvoltare economico-socială deosebită de cea a Țărilor Române și călăuziți de concepții proprii în privința obligațiilor supușilor față de suveran, străinii au întâlnit în spațiul carpato-dunăreano-pontic realități noi, necunoscute în țările lor de baștină. Jurnalele de călătorie redau într-o viziune inedită specificul organizării de stat a Țărilor Române și în acest cadru funcția fiscală a acestuia. Cea mai mare parte a descrierilor aparțin unor persoane instruite implicate, într-un fel sau altul, în viața economico-financiară. Prezentând în chip admirativ impresionanta bogăție de animale domestice din Moldova, diverșii călători din secolele XV–XVIII au apreciat, în mod just, că sursele principale de venituri ale domniei obținute de la supuși pe cale fiscală proveneau din sectorul economiei animaliere. Ne sunt prezentate cifre sugestive, apropiate valoric celor conținute de izvoarele documentare în legătură cu încasările efectuate pe seama vistieriei domnești în secolul al XVIII-lea⁴¹. Potrivit lui Niccolò Barsi, toți locuitorii Moldovei datorau domniei zeciuiala din animale⁴². Franz Joseph Sulzer ne relatează însă despre caracterul incidental al impunerii boierilor la dări, subliniind, în context, regimul fiscal specific al acestora în raport cu birnicii⁴³.

În măsura în care informațiile din cronici și relații de călătorie sunt confirmate de izvoarele documentare oficiale, acestea pot contribui la aprofundarea problemei în discuție, proiectând, în același timp, o imagine mult mai colorată și mai dinamică asupra fenomenului fiscal, atât de arid și stereotip reflectat de actele oficiale.

NOTE

- 1 A se vedea, în acest sens: Max Weber, *Les savants et le politique*, trad. fr., Paris, Plon, 1959; idem, *Economie et société*, trad. fr., Paris, Plon, 1971; Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1985 (subcapitolul *Statul invadator*); Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern. Agricultură capitalistă și originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1992; Spyros Asdrachas, *Fiscalité et monétarisation dans les économies villageoises balkaniques IX-e – XV-e siècles*, în *L'argent et la circulation des capitaux dans les pays méditerranéens (XVI-e – XX-e siècles)*, Nice, 1981, p. 121–134; Ömer Lutfi Barkan, *The Price Revolution of the Sixteenth Century; A Turning Point in the Economic History of the Near East*, în „The International Journal of Middle East Studies”, 6, 1975, nr. 1; Gheorghe

- Ghibănescu, *Sama Vistieriei Moldovei din 1763*, în „Ioan Neculce“, Iași, fasc. V (1925), p. 70–120; N. Iorga, *Documente și cercetări...*, în „Economia Națională“, București, an. XXIV (1900)–an. XXVI (1902); I.C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române până la Regamentul Organic*, București, 1935, extras din „Analele Economice și Statistice“, nr. 1–3/1935; C.C. Giurescu, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân*, în AARMSI, s. 3, tom. VII, 1926–1927, p. 1–58; idem, *Despre vechea organizare fiscală a Țării Românești în secolul al XIV-lea*, în C.C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriograafia română*, Editura Albatros, București, 1977, p. 9–12; V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, Editura Științifică, București, 1957 (cap. V și VI); N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Editura Academiei RSR, București, 1971 (cap. III); *Istoria dreptului românesc* (coordonator: Ioan Ceterchi), vol. I, Editura Academiei RSR, București, 1980 (cap. VI); vol. II, partea I, București, 1984 (cap. IV); *Condica lui Constantin Mavrocordat*. Ediție de Corneliu Istrati, vol. I, Universitatea „Al. I. Cuza“, Iași, 1985 (*Introducere*); Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Editura Militară, București, 1985 (cap. III–VI); Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988 (vezi capitolul II); Ioan Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Universitatea „Al. I. Cuza“, Iași, 1989 (cap. II și III); Șerban Papacostea, *Olenia sub stăpânirea austriacă (1718–1739)*, București, 1998; Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în sec. al XVI-lea*, Editura Enciclopedică, București, 1996 (cap. III); idem, *Plăți externe, fiscalitate și economie monetară în Țara Românească la sfârșitul sec. al XVI-lea*, în RI, serie nouă, tom. IV, nr. 5–6, 1993, p. 457–471.
- 2 Fernand Braudel, *op. cit.*, vol. II, p. 195–196. Vezi și comentariul circumscris acestei opinii la Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în sec. al XVI-lea*, p. 272–273.
- 3 Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VI, Iași, 1908 (vezi *Prefața*).
- 4 *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ediție de Corneliu Istrate, vol. I, Iași, 1985, p. XXIX; P.S. Melchisedek, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman, după documente naționali române și streine, edite și inedite*, partea I, București, 1874, p. 38 și 121–123; idem, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire. După documentele Episcopiei și alte documente ale țării*, București, 1869, p. 54–80.
- 5 Max Weber, *Les savants et le politique*, ed. cit.; idem, *Economie et societate*, trad. fr., Paris, Plon, 1971; Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. II (subcapitolul *Statul invadator*); idem, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I–II, București, 1985; Immanuel Walersteinn, *Sistemul mondial modern. Agricultură capitalistă și originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea*, vol. I; Jacques Heers, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1963; Georges Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, Paris, 1962; *Histoire générale des civilisations, dirigée par M. Crouzet*, vol. IV, Paris, 1967; Fr. Mauro, *Le XVIe siècle européen. Aspects économiques*, Paris, 1970; *Populație și societate* sub redacția prof. Ștefan Pascu, tom. I–IV, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972–1980; Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974.
- 6 Vezi supra, nota 1.
- 7 Amintim, în context, principalele documente statistice moldovenești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în care se configurează politica fiscală a domnilor moldoveni: *Condica de socoteli pe 1763–1764 a lui Grigore Vodă Callimachi* (AN Iași, *Fond Vistieria Țării*, Tr. 1768, op. 2018/1, 257 file), editată selectiv, cu unele adnotări, de Nicolae Iorga și Gheorghe Ghibănescu. Vezi Nicolae Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 79–103; Gheorghe Ghibănescu, *Sama vistieriei Moldovei din 1763 (iunie–decembrie)*, în „Ioan Neculce“, fasc. 5, 1925, p. 70–121; idem, *Sămile vistieriei Moldovei pe lunile iulie și august 1764*, în „Ioan Neculce“, fasc. 9, 1931.

- Gheorghe Ghibănescu, *Catastibul Iașilor din 1755*, în „Ioan Neculce”, fasc. 1/1921.
- Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII/1–2, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774*, Editura Știința, Chișinău, 1975 (sub redacția lui P.Gh. Dimitriev).
- Dionisie Olinescu, *Tabela statistică a Bucovinei din 1775*, în BSRRG, an. XVI (1895), trim. I și II, p. 238–254.
- Sama Vistierii din vreme Mării Sale Grigorie Alexandru Ghica Voievod – 1776, fiind vistier mare dumnealui Neculai Roset* (BAR, Ms. rom. 359, 63 file).
- Sama Vistieriei Moldovei din 1784 a Măriei Sale Alexandru Constantin Voievod din slujbele scoasă de către Măria Sa, până la sfârșitul lui dec. 1784* (AN Iași, Fond Vistieria Țării, Tr. 1768, op. 2018/2, 40 file).
- Sama Măriei Sale Alexandru Ioan Mavrocordat Voievod – 1786* (AN Iași, Fond Vistieria Țării, Tr. 1768, op. 2018/3, 55 file).
- O altă *Samă* din 1786 se referă la șferturi și începe cu luna iulie a aceluși an (AN Iași, Fond Vistieria Țării, Tr. 1768, op. 2018/4); vezi și: Nicolae Iorga, *Judii și documente*, vol. VI, p. 188–192–195.
- Analogon ci s-au făcut între Măria Sa Alexandru Ioan Voievod și Măria Sa Alexandru Constandin Voievoda (1784–1785)*, în Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 183–188.
- Catastib de dădii moldovenești (cca 1760)*, în Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 97–139.
- Tabla de mazili i ruptași 1786, noiembrie 9* (BAR, Ms. rom. 943).
- Condică de dările la care au fost impuși mazili i ruptași din Moldova pe anii 1785–1786* (BAR, Ms. rom. 944, 439 file).
- Sama Mărie Sa Alexandru Constandin Moruz în domnie dintâi 1792* (BAR, Ms. rom. 882, 49 file); A. D. Xenopol, *Finanțele în epoca fanarioților. Sămile Moldovii din anii 1777–1804*, în RIAF, anul I, vol. I, București, 1882, p. 45–73; *Sămile Vistieriei Moldovei din 1792 și 1795–1798* au fost publicate parțial și cu mici adnotări în afară de A.D. Xenopol (*op. cit.*) și de Nicolae Iorga, în *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, în „Economia Națională”, anul XXIV (1900), nr. 9–11.
- Întâia Condică de orânduieii a lui Grigore Vodă Ghica, domnul Moldovei (1775)*, în Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 1–44.
- P. Râșcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iași, 1887.
- Idem, *Socotelile veniturilor și cheltuielilor lui Alexandru C. Mavrocordat (Delibeii) și ale succesurului său Alexandru I. Mavrocordat (Firares) pentru anii 1784–1787*, în Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 196–206.
- Fl. D. Stănculescu, *Lefile boierilor Moldovei la 1795*, în RIR, MCMXLVI, vol. XVI, fasc. 3, p. 255–272.
- 8 *DIR*, A, Veacul XVI, vol. IV (1591–1600), București, 1952, p. 4–6; Constantin Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenești*, în SCȘI, ist., an. VII, 1956, fasc. II, p. 74–76.
- 9 Vasile Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, 1996, p. 59–60.
- 10 *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII/1–2, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774*, Editura Știința, Chișinău, 1975 (sub redacția lui P.Gh. Dimitriev).
- 11 P. Gh. Dimitriev, *Narodonaselenie Moldavij (Po materialam perepisei 1772–1773, 1774 i 1803 gg.)*, Izdatelistvo „Știința”, Kișinău, 1973; Th. Codrescu, *Condica liudzilor pe 1803*, în Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. VII, p. 242–377, și vol. VIII, p. 242–368; Mihai Lazăr, *Realități fiscale din Țara Moldovei. Dări de cotitate în sfera economiei păstorești (secolul al XV-lea-mijlocul secolului al XVIII-lea)*, Editura Junimea, Iași, 2000, p. 14–19.
- 12 P. Gh. Dimitriev, *Narodonaselenie Moldavij (Po materialam perepisei 1772–1773, 1774 i 1803 gg.)*; I.S. Grosul și colab., *Istoria narodnogo bozeastva Moldavskoi SSR (s drevneiših vremen do 1812 g.)*, Izdatelistvo „Știința”, Kișinău, 1976; N.A. Mohov, *K voprosu o sootnošenii zemledelia i skotovodstva v ekonomike Moldavii XIV–XVIII vv.*,

- în „Ejegovodnik po agrarnoi istorii Vostocinoi Evropi, 1960“, Kiev, 1962; P.V. Sovetov, *Razvitie feudalizma i krestiane Moldavii*. Izdatelstvo „Știința“, Kișinău, 1980; D.M. Dragnev, *Selskoe hozeaistvo feudalinoi Moldavii (koneț XVII – naciolo XIX vv.)*, Kișinău, 1975.
- 13 Dimitrie Cantemir, *Principatus Moldaviae nova et accurata Descriptio. Delineante Principe Demetrio Cantemirio*, Amsterdam, 1737; George Vălsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, în AARMSI, seria III, tom. VI, Mem. 9, București, 1925–1926; F.G. Bawr, *Carte de la Moldavie pour servir a l'Histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs...*, scara 1:288.000, Amsterdam, 1781; Hora von Otzelowitz, *Brouillon oder Original Aufnabms der fünf Moldauischen Districten, nemlich des Sutchawaer, Roman, Niamtz, Bakeu und Putnaer...* scara 1:28.800, 108 foi, 1. Achelet și 2 volume *Descriere topografică anexă* (BAR, ms. german); Vasile Băican, *op. cit.*; Constantin Șerban, *Ținutul Suceava la sfârșitul sec. al XVIII-lea după un izvor inedit (unele aspecte economice și demografice)*, în CC, serie nouă, nr. 2(12), 1996, p. 358–379.
  - 14 Vasile Băican, *op. cit.*; Ecaterina Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova 1800–1859*, Fundația Academică „A. D. Xenopol“, Iași, 1997.
  - 15 Documentul este intitulat: *Catastih amintitor de toată goștina oilor, câte oi s-au găsit la fiecă ținut și câți gelepi și casapi le-au luat, fie pe aspri noi, fie pe vecbi* (DIR, A, veac XVI, vol. IV, p. 19–27); Constantin Turcu, *Cele mai vecbi statistici moldovenești*, în SCȘI, istorie, an. VII (1956), fasc 2, p. 68–88.
  - 16 Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, p. 268.
  - 17 *Ibidem*, vol. VI, p. 312; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XV, p. 189.
  - 18 Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative*, în *loc. cit.*, p. 253–277.
  - 19 *Ibidem*; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușeanu*, Editura Universității „Al. I. Cuza“ Iași, 1994, p. 115–117.
  - 20 O bună parte din aceste izvoare au fost editate începând de la jumătatea sec. al XIX-lea în colecții de documente și în reviste de specialitate binecunoscute medievistilor români.
  - 21 Vezi mai ales: Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. V–VII, XVI, XIX, XXI și XX; idem, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. 1–2, București, 1902–1903; idem, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902; idem, *Izvoade de cheltuieli, socoteli, diate*, în BCIR, vol. IV, 1925, p. 127–159 etc.
  - 22 Nicolae Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777. După socotelile cronicarului Ionită Canta*, în AARMSI, seria III, tom. VIII (1927–1928); Radu Rosetti, *Despre originea și transformările clasei stăpânitoare din Moldova*, AARMSI, seria III, tom. XXIX (1906–1907), București, 1907; Nicolae Corivan și Ilie Grămadă, *Despre gospodăria feudală în Moldova în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în SMIM, vol.V (1962), p. 257–279; Gheorghe Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfârșitul sec. al XVIII-lea până la legea rurală din 1864*, în SAI, vol. V (1963), p. 201–243; Constantin Turcu, *Cele mai vecbi statistici moldovenești*, în *loc. cit.*, p. 57–88; M. Grosu, *Valoarea documentară a condicilor de socoteli*, în RdI, 23 (1970), nr. 1, p. 43–54; V. Mihordea, *Maitres du sol et paysans dans les Principautés roumaines au XVIII-e siècle*, Bucarest, 1971; Corneliu Istrati, *Aspecte ale agriculturii într-o gospodărie boierească din Moldova la mijlocul sec. al XVIII-lea*, în CAMI, 5, (1972), nr. 1, p. 123–132; I. Murariu, *Veniturile și cheltuielile unei familii boierești din Moldova între anii 1782–1789*, în „Carpica“, Bacău, vol. VI (1973–1974), p. 107–113; Gh. Pungă, *Contribuții documentare privind evoluția târgului Ștefănești (sec. XV–XVII)*, în AIIAI, vol. XV (1978), p. 283–296; Dumitru Agache, *Veniturile și cheltuielile mănăstirii Sfântul Spiridon din Iași între anii 1771–1823*, în AIIAI, vol. XV (1978), p. 335–351; Gheorghe Sibechi, *Știri despre creșterea bovinelor în Moldova în sec. al XVIII-lea*, în CAMI, 1 (1982), p. 145–149; Constantin Șerban, *Un document inedit privind recensământul bovinelor și cabalinelor din Moldova (sec. XVIII)*, în CAMI, 3 (1986), p. 153–156; idem, *Ținutul Suceava la sfârșitul sec. al XVIII-lea după un izvor inedit (unele aspecte economice și demografice)*, în CC, serie nouă, nr. 2(12), 1996, p. 358–379; Ioan Murariu, *Rezerva feudală și mărimea reală a clăcii pe moșia Cristinești (ținutul Doroboi) în anul 1803*, în „Hierasus“, 1979; idem, *Veniturile și cheltuielile moșilor Bețești (ținutul Bacău) și Vadurile (ținutul Neamț) în perioada 1821–1824*, în „Carpica“, Bacău,

- vol. XVIII-XIX (1986-1987), p. 367-376; idem, *Pomicultura și legumicultura în Moldova sec. XVIII și începutul sec. XIX*, în CAMI, 22, vol. II/1986, Iași, 1989, p. 145-149; idem, *Documente privind prețurile unor mărfuri în Moldova la sfârșitul sec. al XVIII-lea și primele decenii ale sec. al XIX-lea*, în „Carpica”, Bacău, vol. XXIV, 1993, p. 103-121; idem, *Agricultura și zootehnia ținutului Herța până în anul 1940*, în vol. *Al XVI-lea Simpozion național de istorie și retrologie agrară a României*, Giurgiu, 1996. De remarcat că unele studii ale harnicului cercetător băcăuan Ioan Murariu sunt prevăzute, în anexe, cu textele sâmbilor sau ale documentelor folosite.
- 23 Editate de Ion Bogdan în BCIR, tom I, București, 1915, p. 217-279.
- 24 AN Iași, *Colecția Manuscrise*, Ms. 1796; *Colecția Documente*, pachet 390/25-29 și 391/26; AN Suceava, *Colecția Documente*; idem, *Mănăstirea Putna*, II/43-52 etc.
- 25 Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 209-451.
- 26 Până în prezent din cele șase volume preconizate a fi editate au apărut numai trei. Celelalte trei volume, în curs de apariție la Tipografia Universității „Al. I. Cuza” din Iași, vor cuprinde, potrivit afirmației editorului, textul integral al condicii structurat pe domenii (*Condica lui Constantin Mavrocordat*, ediție Corneliu Istrati, vol. I-III, Iași, 1985-1987).
- 27 BAR, Ms. rom. 237, 959 file.
- 28 *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei*, București, 1873; Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu*, în SMIM, vol. V (1962), p. 352-503.
- 29 H. Chircă, *Veniturile vistieriei lui Constantin Brâncoveanu după condica vistieriei*, în SMIM, I (1956), p. 213-232.
- 30 Pe fondul cunoașterii extrem de lacunare a izvoarelor documentare, editarea de către Mihail Kogălniceanu în a doua jumătate a veacului al XIX-lea a principalelor cronică moldovenești, în cele două ediții binecunoscute, a creat un prim suport informațional pentru cercetarea fiscalității medievale (Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valabiei*, Ediția a II-a, vol. I-III, București, 1872-1874).
- 31 Toate cronicile moldovenești din sec. XVII-XVIII și parțial cele din epoca slavonă înfățișează, cu mijloace specifice, aspecte ale politicii domnilor în sectoarele administrativ și fiscal. Unii cronicari s-au străduit să justifice măsurile de sporire a efectivului și cantumului dărilor, alții, în schimb, le-au criticat cu asprime prin prisma intereselor personale sau a categoriilor sociale din care făceau parte. Pentru exemple în acest sens: Valeriu Cristea, *Introducere în opera lui Ion Neculce*, Editura Minerva, București, 1974, p. 89-110; M. Lazăr, *Considerații privind abuzurile săvârșite de stăpânii de moșii din Moldova în sec. al XVIII-lea*, în SAI, vol. XXXIII-XXXIV (1976), p. 190-198; idem, *Creșterea animalelor în Moldova în sec. XVII-XVIII în viziunea cronicarilor*, în „Tertra Nostra”, vol. IV, București, 1981, p. 203-214.
- 32 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, passim; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Editura Academiei RSR, București, 1973, p. 262; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 248.
- 33 Grigore Ureche, *op. cit.*, Dimitrie Cantemir, *op. cit.*; Nicolae Costin, *op. cit.*; Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție Iorgu Iordan, București, 1975; *Cronica anonimă a Moldovei*, 1661-1729 (Pseudo-Amiras), ed. Dan Simonescu, București, 1975; Nicolai Muste, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia lui Istrati Dabița până la a treia domnie a lui Mihai Racoviță (1662-1729)*, în Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tom. III, București, 1974; *Cronica Ghibuleștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Editura Academiei RSR, București, 1965; Ioan Canta, *Letopisețul Țării Moldovei de la a doua și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1741-1769)*, în Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tom. III, p. 183-193; Enachi Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâia și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat*, în Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tom. III.
- 34 Mihai Lazăr, *Creșterea vitelor în Moldova medievală în viziunea izvoarelor narrative interne*, în „Suceava”, vol. XX, 1993, p. 110-111.
- 35 Jean Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'etat actuel de ces deux Provinces*, în N.T. Orășanu, *Istoria Moldovii și a României*,

- București, 1857; V.A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandini de la 1646*, București, 1895; Nicolae Iorga, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, București, 1899; Pavel de Alep, *Călătoriile patriarbului Macarie de Antiobia în țările române (1653–1658)*. Traducere de Emilia Cioran, București, 1900; A. d'Hauterive, *Mémoires sur l'État de la Moldavie en 1787*, București, 1902; Nicolae Iorga, *Știri din veacul al XVIII-lea în țările noastre, după corespondențele diplomatice străine*, I, 1700–1750; II, 1750–1812, București, 1909, extras din AARMSI, seria II, tom. XXXII; Gh. Călinescu, *Alcuni misionari catolici italieni nella Moldavia nei secoli XVII°–XVIII*, în *Diplomatarium italicum*, II, (1925), p. 1–223; idem, *Altre notizie sui missionari catolici nei Paesi Romeni*, în *op. cit.*, (1930), p. 305–514; Constantin C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie 1633*, Paris-București, 1925; Nicolae Iorga, *Voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928; idem, *O nouă descriere a Moldovei în sec. al XVIII-lea, de un suedez*, în RI, XVI (1930), nr. 1–3, p. 1–28; nr. 3–4, p. 85–102; Andrei Antalfy, *Călătoria lui Evlya Celebi prin Moldova în 1659*, în BCIR, XII, 1932, p. 5–56; Fr. Babinger, *Robert Bargegrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în AARMSI, seria a II-a, tom. XVII (1935–1936), p. 141–189; idem, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie Vodă Ruset*, în AARMSI, seria III, tom. XIX (1937), p. 109–136; Petre P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930; Maria Găzdaru, Dimitrie Găzdaru, *Călători și geografici italieni în sec. XVII. Referințele lor despre țările românești*, în „Arhiva”, XLVI (1939); Gheorghe Pascu, *Călători străini în Moldova și Muntenia în sec. al XVIII-lea: Carra, Bauer și Struve*, Iași, 1940; Gh. Ghinulescu, *Pietro Deotato e la sua relazione sulla Moldavia (1641)*, în *Diplomatarium Italicum*, IV, (1939), p. 75–135; Gheorghe Gh. Beziconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947.
- 36 Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I–IV, București, 1928–1929. Vezi și ediția apărută în 1981, la Editura Eminescu.
- 37 Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, *Călători străini despre Țările Române*, vol. I–IX, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1968–1996.
- 38 Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (sec. XV–XVIII)*, Editura Academiei RSR, București, 1973; idem, *Țările Române în viața călătorilor englezi (a doua jumătate a sec. al XVII-lea și primele decenii ale celui de-al XVIII-lea)*, în SMIM, VI, 1973, p. 111–114.
- 39 M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei, descrisă de călătorii străini (sec. XV–XVII)*, în RdI, 21, 1968, nr. 5, p. 851–857.
- 40 Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I (1716–1789), Editura Sport-Turism, București, 1985; vol. II (1789–1821), București, 1986.
- 41 Mihai Lazăr, *Călători străini despre creșterea animalelor în Moldova în sec. XVI–XVIII*, în „Hierasus”, vol. I/1978, p. 366.
- 42 *Călători străini*, vol. V, București, 1973, p. 80.
- 43 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, București, 1928, p. 233.

LISTA ABREVIERILOR

AIIAI, AIIX = „Anuarul Institutului de Istorie (și Arheologie) «A.D. Xenopol» Iași”.

AARMSI = „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii Istorice, București.

AN Iași = Arhivele Naționale. Direcția Județeană Iași.

AN Suceava = Arhivele Naționale. Direcția Județeană Suceava.

BAR = Biblioteca Academiei Române.

BCIR = „Buletinul Comisiei Istorice a României”, București.

BSRRG = „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, București.

CAMI = Cercetări Agronomice în Moldova, Iași

CC = „Codrul Cosminului”, Cernăuți – Analele științifice de istorie, serie nouă, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava.

DIR, A; B; C = Documente privind istoria României, București, 1951–1960, A. Moldova; B. Țara Românească; C. Transilvania.

DRA, veacul XVIII, Moldova = V. Mihordea, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati, Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. II, Moldova, București, Editura Academiei RSR, 1966.

DRH, A; B; C; D = Documenta Romaniae Historica, București, A. Moldova; B. Țara Românească; C. Transilvania; D. Relații între Țările Române.

„Ioan Neculce” = „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”.

„Hierasus” = „Hierasus”. Anuarul Muzeului Județean Botoșani.

Ms. = manuscris.

RdI = „Revista de Istorie”, București.

RI = „Revista istorică”, ambele serii, București.

RIAF = Revista pentru istorie, arheologie și filologie, București.

RIR = „Revista Istorică Română”, București.

RRH = „Revue Roumaine d’Histoire”, București

SCȘI = „Studii și Comunicări Științifice”, Iași.

SMIM = „Studii și Materiale de Istorie Medie”, București.

SRdI = „Studii. Revistă de Istorie”, București.

SAI = „Studii și Articole de Istorie”, București.

„Suceava” = „Suceava”. Anuarul Muzeului Județean (Anuarul Muzeului Național al Bucovinei), Suceava.

„Terra Nostra” = „Terra Nostra”. Culegere de materiale privind istoria agrară a României, Ministerul Agriculturii și Industriei Alimentare, București.

ANEXE

н СЛОВОА тоуѣніи дѣтра ге ану: ѡ

лѣ оуно

н ѡ: - Сѣмѣ СЛОВОА тоуѣніи дѣтра ге ану ѡуѣніи
 ѣно дѣтра ге мѣтра ге ѣно: ѡуѣніи: ѣно: ѡуѣніи:

лѣ: ѡ: дѣтра ге ану тоуѣніи дѣтра ге ану ѡуѣніи
 ѡуѣніи: дѣтра ге ану ѡуѣніи: дѣтра ге ану ѡуѣніи:
 дѣтра ге ану ѡуѣніи: мѣтра ге ѣно,

н ѡуѣніи- ѡ: ѡуѣніи: дѣтра ге ану ѡуѣніи: -

= ѡуѣніи = ѡуѣніи: ѡуѣніи тоуѣніи дѣтра ге ану ѡуѣніи
 ѡуѣніи: ѡуѣніи: ѡуѣніи: ѡуѣніи: ѡуѣніи:
 ѡуѣніи: ѡуѣніи: ѡуѣніи: ѡуѣніи: ѡуѣніи:
 = ѡуѣніи: ѡуѣніи: ѡуѣніи:

„ Cιρόβρον γεία φίν η' λυοία α' γάστρα α' τοφίνην η' φ. αμ β
 λ. δ. γέλο μάρος ευκότονε σίλω. ε' α' τοφά :

λ ⁷	α ⁵	
ρΗ-	-	φρ ⁷ γεία πζοκί μιτροπόλ ⁷ η' π ⁷ :
Μ-	-	φρ ⁷ γεία κίω πζοκί μιτροπόλ ⁷ :
κ:	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
λ-	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
λ:	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
κ:	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
κ:	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
ρΗ:	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
ρΗ-	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
ρΗ-	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
ρΗ-	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
ρΗ:	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
ρΗ:	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
ρΗ-	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
ρΗ-	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
ρΗ-	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
ρΗ-	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
ρΗ:	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :
ρΗ:	-	φρ ⁷ : μιτροπόλ ⁷ :

Sama Vistieriei Moldovei din 1763: Fragment din opisul scăderilor (reducerilor) la plata goştinei (AN Iaşi, Fond Vistieria Moldovei, Tr. 1768, op. 2118/1, f. 123v).

Списокъ члвкъ въ числѣ двѣхъ тысячъ двѣхъ сотъ и десяти
 члвкъ Магн. и купчихъ въ годъ и мѣсяцъ —

	Имя	Сумма
1	А - Прушвицка пазна Андрополнѣ	
2	Ф - Вишукса Кавъ промъ водрополнѣ	
3	П - Пиниопъ Аргѣкъ	
4	П - Пиниопъ Аргѣкъ	
5	П - Пиниопъ Аргѣкъ	
6	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
7	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
8	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
9	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
10	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
11	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
12	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
13	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
14	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
15	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
16	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
17	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
18	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
19	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	
20	А - Кавъ Канолъ и дрѣта Кавъ	

Sama Vistieriei Moldovei din 1763: Fragment din opisul scăderilor (reducerilor) la plata desetinei (AN Iași, Fond Vistieria Moldovei, Tr. 1768, op. 2018/1, f. 54 v.).

Самыя вистіерієи Молдовы изъ числа вистієиєи вѣдѣнійъ 1784

№	Содержание	Сумма
100000	Войсковой казначейской	1
31500	Войсковой казначейской	3
14100	Медной монеты	5
18120	60: Директор казначейской	6
32755	85: Деятельная рублина в казначейской	7
9442	24: Деятельная рублина в казначейской	11
100	Капитанская рублина в казначейской	12
8840	48: Директорская	13
675	61: Монашеская	17
572	Капитанская	19
1800	69: Деятельная рублина	21
254	65: Деятельная	22
705	Деятельная рублина	25
1127	Капитанская рублина	26
55	iii: Капитанская	27
1045	Директорская в казначейской	29
204	60: Лейтенантская	31
4975	Капитанская	33
1527	Деятельная рублина	33
1125	36: Капитанская	34
550	Деятельная рублина	36
1008	Деятельная рублина	37
<hr/>		
090575	17:	

Sama Vistieriei Moldovei din 1784: Listă sintetică a cheltuielilor (AN Iași, Fond Vistieria Moldovei, Tr. 1768, op. 2018/1, f. 156).

Vistieria Moldovei din 1786: „Slujba desetinei“ (AN Iasi, Fond Vistieria Moldovei, dos. 2/1786)

nr	den
5750	- Soraba ad: pedicele...
6400	- Muzic ad: no...
3500	- pomana ad:...
5100	-...
5850	- m.ka ad:...
4150	- munda ad:...
2050	-...
6000	-...
5550	-...
7400	-...
25100	-...
8100	-...
1000	-...
4250	-...
4050	-...
1650	-...
10750	-...
106150	-...

Sama Vistieriei Moldovei din 1786: „Slujba desetinei“ (AN Iasi, Fond Vistieria Moldovei, dos. 2/1786).

SUMMARY

In order to make a pertinent research on fiscality it is necessary first of all to have official statistical sources regarding the population and its income sources at a given moment. It is this category of sources that gives a veridical and comprehensive image on the taxation and collecting system, and on the tax rate dynamics.

It is known that in the medieval epoch the fiscal policy represented the key factor for the state apparatus to ensure the material and financial resources necessary for the functioning of its structures. It is worth mentioning that the Romanian Principalities, forced ages on end to bear the foreign yoke, the state's pressure on the population's economic resources got dramatic dimensions, with serious consequences on the social-political stability.

For medieval Moldova, given the scarcity of statistical information, narrative sources both internal and external got a special significance.

IN MEMORIAM

LA DESPĂRȚIREA DE ANATOLI DOBREANSKI

Ilie Luceac

Cernăuți

La 4 martie 2003 moartea l-a smuls din mijlocul nostru pe profesorul Anatoli Dobreanski. Această dispariție neașteptată a adunat – poate ca niciodată în ultimul timp – toată floarea intelectualității din bătrânul și obositul „micul Paris” de altădată, pentru a aduce un ultim omagiu celui care ani la rând a delectat publicul cernăuțean cu discursurile și conferințele culturale pe care le-a ținut.

Sicriul cu corpul neînsuflit al defunctului a fost depus în după-amiaza zilei de joi, 6 martie 2003, în holul de la parterul Bibliotecii Universitare din Cernăuți, unde publicul a avut posibilitatea să-și ia rămas-bun de la repausat.

Zeci de oameni – indiferent de vârstă, confesiune și naționalitate – intelectuali de diferite profesii, studenți, universitari au venit să-și ia rămas-bun pentru totdeauna de la cel care a fost omul, poetul, savantul, profesorul și oratorul Anatoli Dobreanski. Acordurile sfâșietoare ale *Requiem*-ului mozartian amplificau tragismul dispariției și accentuau nimicnicia clipei „ce ni s-a dat” în comparație cu puterea întunericului morții, cu momentul trecerii pe celălalt mal al Stixului...

Anatoli Mykolayovyci Dobreanski s-a născut la 26 august 1935 în satul Velyky Kryklyveț, raionul Kryjopol, regiunea Vinnița, într-o familie de învățători. În 1938, tatăl său, Mykola Efre-movyci, director de școală în satul natal, a fost represat de către autoritățile de atunci. A rămas mama singură să-și crească cei doi fii. Anatoli, fiind cel mai mic dintre frați, a fost nevoit să locuiască pe la rude, în diferite localități din Ucraina și Moldova. În 1951 se stabilește împreună cu mama la Secureni, unde absolvă școala medie în 1952.

Între anii 1952–1957 Anatoli Dobreanski își face studiile la Facultatea de Filologie a Universității de Stat din Cernăuți. După terminarea studiilor este

Anatoli Dobreanski.

angajat pe post de redactor (lucrător literar se intitula atunci această funcție) la ziarul „Radianska Bukovyna“. Între anii 1959–1962 este aspirant la Catedra de literatură ucraineană a Universității din Cernăuți. Concomitent, a fost și director al Clubului scriitorilor din Cernăuți, iar începând de la 1 septembrie 1962 avea să-și lege soarta de Catedra de literatură ucraineană, unde, mai bine de 40 de ani, a deținut funcția de lector superior.

Candidat în științe filologice, docent, Anatoli Dobreanski a fost un timp șeful Catedrei de istorie a literaturii ucrainene. Lector și orator admirabil, un adevărat îndrumător al tineretului studios, Anatoli Dobreanski a fost un excelent critic și istoric literar, critic de artă de factură enciclopedică, autor a peste 150 de lucrări științifice și de popularizare a culturii naționale și universale. Un adevărat poet al cuvântului scris și rostit, el stăpânea virtuos tainele artei oratorice. Paralel cu activitatea profesorală la Universitatea din Cernăuți, Anatoli Mykolayovici a deținut ani la rând funcția de lector-muzicolog (de categorie republicană) la Filarmonica din Cernăuți. A colaborat ani la rând și cu Ansamblul bucovinean emerit de cântece și dansuri de pe lângă Filarmonica din Cernăuți. Nici o manifestare de prestigiu din orașul nostru, nici o prezentare a vreunui eveniment cultural de amploare, nici un recital memorabil nu trecea fără prezența lui Anatoli Dobreanski. Era inima și sufletul acestor manifestări. Realiza prezentări admirabile în diverse domenii ale artei – muzică, pictură, arhitectură etc.

Ca și marii virtuoși din toate timpurile, care odată cu dispariția pământească iau cu ei și arta lor interpretativă, Anatoli Dobreanski a luat cu el arta cuvântului rostit. Avea un talent deosebit de a cuceri publicul spectator. Nu numai cunoștințele teinice de care a dat dovadă, ci și arta oratorică, arta comunicării au făcut din el o personalitate stimată și apreciată atât în orașul nostru, cât și în toată Ucraina. Maestru emerit al artelor din Ucraina, laureat al Premiului literar-artistic „Isidor Vorobchievici“, eminent al învățământului din Ucraina, cetățean de onoare al orașului Cernăuți – iată doar câteva titluri pe care le-a meritat din plin.

Admirabile sunt portretele scenico-literare create de el ale scriitorilor și artiștilor contemporani: Lina Kostenko, Mykola Vyngranovski, Ivan Draci, Dmytro Gnatiuk, Anatoli Solovianenko, Bogdan Stupka, cu care întreținea, printre altele, strânse legături de prietenie. Era un adevărat creator al genului sintetic artistico-literar. Îi depășea pe toți în acest domeniu.

Poetul și scriitorul Anatoli Dobreanski a lăsat în urma sa o operă comparativ nu prea mare ca volum, dar profundă prin conținut. E regretabil că nu a avut timpul necesar pentru a stăruî în domeniul poeziei. Multe din versurile inspirate pe care ni le-a lăsat, înmănunchiate, se pare, și într-o culegere de debut, au fost puse pe muzică de către compozitori bucovineni. Amintim aici cântecele lui Gh. Șevciuk, S. Sabadaș și alți compozitori, cât și opera populară într-un act a lui A. Kușnirenko, *Primăvara bucovineană*, textul literar fiind scris de Anatoli Dobreanski.

În scopul popularizării culturii românești, poetul a tradus în limba ucraineană din poezia lui I. Gheorghiuță, E. Bucov, G. Meniuc, M. Roman și alții. Sunt bine cunoscute și traducerea sa în ucraineană din poezia lui S. Esenin, din poezia bielarusă (V. Karyzna) sau din alte limbi.

Poetul Dobreanski era completat, cum nu se poate mai reușit, de Dobreanski-criticul și istoricul literar. Pe lângă alte materiale publicate cităm aici competentul studiu introductiv la antologia *Sonetul ucrainean*, apărută în 1976, la Editura kieveană „Radianskyi pismennyk“. De altfel, teza sa de candidat în filologie, intitulată *Evoluția teoriei sonetului în literatura universală și dezvoltarea sonetului în literatura ucraineană*, reprezintă o contribuție esențială în știința literaturii.

Alte materiale critice, de felul celui intitulat *Universul miraculos al lui Vasili Șevciuk* (studiu introductiv la broșura *Expoziția lui Vasili Șevciuk – sculptură în lemn, incrustație*, Cernăuți, 1998; Kiev, 1999, p. 3–6), care ia în discuție expozițiile de sculptură artistică în lemn sau incrustație în metal ale maestrului bucovinean, au avut menirea să lărgescă aria de investigație a scriitorului Anatoli Dobreanski. Cartea *Umoristul Mykola Savciuk* (Kolomeia, 1999), scrisă în colaborare cu tânărul filolog Galina Stovpiuk, cât și palpitanta monografie *Lidia Lypkovska* (Cernăuți, „Bukovina“, 2000), caracterizează individualitatea stilului literar al lui Anatoli Dobreanski. Monografia ne familiarizează cu traiectoria vieții artistice a cântăreței de operă Lidia Lypkovska-Marșner, originară din Bucovina. Coloratura și căldura sufletească a stilului elevat, caracteristic scriiturii lui Dobreanski, scoate în evidență chipul cântăreței, care a evoluat pe cele mai mari scene lirice ale lumii, alături de interpreți geniali ca Șaleapin, Caruso, Figner, T. Ruffo etc. și sub bagheta unor dirijori de talia lui Arturo Toscanini. Interesul pe care l-au manifestat compozitorii Rimski-Korsakov, Glazunov, Puccini, Massenet, poeții Severianin și Kuprin față de talentul Lydiei Lypkovska accentuează originalitatea și dăruirea cântăreței de operă, născută în Bucovina.

Pasiunea lui Anatoli Dobreanski pentru arta sunetelor a fost nemărginită. Amintirile mă duc cu gândul la anii când l-am avut ca oponent al tezei mele de licență, care se intitula *Eminescu și muzica*. Sfaturile și observațiile sale mi-au fost de o reală valoare. Manifesta mereu un interes sporit față de evenimentele culturale. Mi-aduc aminte de discuțiile pe care le-am avut cu profesorul Dobreanski cu circa doi-trei ani în urmă, referitoare la cele două concerte ale lui Ferenc Liszt, pe care le-a ținut în 1847 la Cernăuți. Era foarte curios și bucurat de faptul că există documente de arhivă, care atestă acest eveniment cultural important pentru viața artistică a Bucovinei din secolul al XIX-lea. Era încântat și de faptul că Liszt a trecut prin Cernăuți și a concertat aici la îndemnul istoricului Eudoxiu Hurmuzaki. A rămas plăcut impresionat de faptul că muzicianul ungar a concertat în Cernăuți, anume în incinta hotelului „De Moldavie“ și nu cum se afirma până acum. Poate a concertat și în casa din Cernăuți a Hurmuzăkeștilor. Nu avem până în prezent probe sigure.

Doldora de erudiție, cum l-am știut cu toții, nu mai țin minte să fi întâlnit astfel de interpretări spontane, cum le făcea el, referitoare la simfonismul lui Ceai-kovski sau Brahms, la universalismul lui Bach, la muzica divină și luminoasă a genialului Mozart sau la pelerinajele creatoare ale lui Liszt.

Astăzi, peste ani, s-ar fi putut scoate o carte, asemeni celor apărute în 1962, la Editura Corvina din Budapesta, care s-ar fi putut intitula sugestiv, eventual ca și cele din colecția amintită: *Dacă Anatoli Dobreanski ar fi ținut un jurnal...* Câte lucruri frumoase am fi putut descoperi, câte proiecte ale lui ar fi putut fi realizate, cel puțin parțial... Poate că cineva se va ocupa în viitor de arhiva lui Dobreanski... Ar fi păcat să rămână nevalorificată și înghițită de anonimat.

Oricum, viața culturală a Cernăuțului a pierdut, odată cu trecerea lui în neființă, un om de o reală valoare. Îi vom simți cât de curând dispariția.

La ceremonia funebră și serviciul divin, oficiate vineri, 7 martie 2003, la orele 9 dimineața, în Biserica seminarială a Facultății de Teologie și Filozofie a Universității din Cernăuți, masca mortuară a defunctului exprima parcă o liniște îmbinată cu ironie. O împăcare cu condiția de ultima oră a omului sortit să se întoarcă în pământ. Un gen de liniște pe care regretatul dispărut o va regăsi, cu siguranță, de partea cealaltă a versantului din *Marea Trecere*, unde sperăm că nu

mai dăinuiește cruda și zdrobitoarea nepăsare umană, uitarea, intoleranța, lipsa de milă și indiferența de tot ce se întâmplă în jurul nostru.

O despărțire și mai multe neîntâlniri, o pierdere și nenumărate regrete...

Fie-i țărâna ușoară! Dumnezeu să-l odihnească în pace!

LITERATURA: SETE SPIRITUALĂ SAU AGRESIVITATE INTELECTUALĂ? (EXPERIENȚA ANEI AHMATOVA)

Olga Cervinski

Cernăuți

Ce este poezia – darul lui Dumnezeu sau îngăduința Lui la ispita noastră spirituală? În ce constă adevăratul ei sens?

Însăși existența literaturii ca atare presupune o condiție esențialmente obligatorie: evident că cineva se naște, de exemplu, poet, se găsește, după cum se știe, și de acei care citesc poezia lui sau chiar o memorizează, unii își adaptează comportamentul său în conformitate cu idealurile acestei poezii. În acest sens este imposibil să nu putem descifra mesajul ei principal; poezia, ca și literatura în general, este, mai întâi de toate, cuvântul viabil, este dialogul sau, cel puțin, invitația la dialog; este o oarecare condiție tainică a existenței gândului.

De obicei, în meditațiile noastre despre literatură, în conexiunile ei cu sufletul nostru, conștiința este fascinată de o eroare constantă: în esența sa providențială literatura presupune cea mai distinsă și nobilă manifestare a spiritului uman. Anume în aceasta se repercutează viziunea „monistă” asupra acestui fenomen polivalent. Omogenizând toată creația verbală într-o oarecare unitate hegemonică, noi comitem prima eroare, deoarece există nu numai o singură soluție, se impun două posibilități opuse de rezolvare a problemei. În dependență de îndemnul interior al scriitorului, acestuia îi este sortită alegerea uneia dintre aceste căi: sau să fie agresor intelectual, ori „propriul său suflet să-l poarte” (cuvintele lui Gavriil Derjavin). Aceste două poziții merită să fie discutate aparte, deoarece o astfel de diferențiere, după toate probabilitățile, poate fi sesizată de-a lungul întregii evoluții istorice a literaturii ca artă.

Să ne punem întrebarea, în ce caz producția literară trebuie percepută ca formă de agresivitate intelectuală și când – ca o expresie dezinteresată a spiritului? Este posibilă oare ambivalența sau compromisul? Ce ne arată experiența?

Când rezultatul final sau scopul creației constă în *izbânda* personală a scriitorului asupra cititorului, indiscutabil, că este vorba despre agresiune (problema terorii, a esenței ei, a izvoarelor și formelor de afirmare este echivocă; este necesar să menționăm că biologia definește agresivitatea ca „o reacție înăscută, spontană”, făcând parte din aceeași categorie ca foamea sau instinctele sexuale)¹, chiar dacă presupunem că autorul apreciază expansiunea sa intelectuală ca fiind un îndemin spre idealuri pozitive. În acest sens, cel mai concludent își afirmă programul său pozitiv una din cele mai timpurii forme ale artei – pictura; de exemplu, nimănui nu i-ar trece prin gând să pună la loc de cinste portretul dușmanului său. Dușmanul, într-o atare situație, ar putea fi conceput ca fiind doar o țintă. Acest exemplu simplu ne permite să înțelegem și să recunoaștem relația reciprocă firească între astfel de noțiuni contrastive prin esența sa, ca „arhetipul” (realizarea frumuseții ideale) și „totemul” (realizarea urâtului ideal). Anume la acest nivel apreciativ se definește specificitatea fiecărei personalități creatoare. Contrastul princi-

pial dintre aceste două categorii estetice ne sugerează ideea că în artă ele nu sivesc și nu pot servi concomitent aceluiași concepte. Chiar dacă opera de artă, în egală măsură, deține „tehnica” reflectării și semanticii lor, în consecință, în mod inevitabil va reieși că una din categoriile respective va fi doar subordonată celeilalte. În manipularea impasibilă cu oricare joc artistic cu noțiunile de bine și rău, trebuie să intuim, mai întâi de toate, o miopie naivă care poate fi doar compătimită sau, mai mult chiar, calificată ca fiind o patologie a conștiinței creatoare.

Ca instrument al agresivității, literatura pare a fi un fenomen specific, extrem de complex al unei „metode de impunere”. Funcția acestei „metode” constă în a obține o anumită *rezonanță* productivă, situată între voința de expansiune a autorului și recipientul care se simte și el liber spiritual (aceasta fiind o situație ideală). Relațiile autorului cu recipientul se transformă întotdeauna într-un „subiect receptiv” unical². Dacă vom analiza un astfel de parteneriat, vom descoperi în situația dată o inegalitate a pozițiilor: autorul acționează anume asupra cititorului pentru a-l convinge, el tinde, într-un sens oarecare, să și-l supună chiar fizic și-l subordonează prin faptul că îl pasionează și îi consumă timpul, îi impune concepția sa etc. În acest sens, literatura produce constant forme de gen determinate de agresivitate (ca forme agresive de gen pot fi definite, mai ales, cele „attractive” – detectivul, literatura erotică etc., de altfel, pentru fiecare vârstă există un anumit tip de literatură cu un specific determinat de particularitățile specifice vârstei).

E posibil, ca un intelect limitat să fie întotdeauna agresiv. Orice scriitor este și el un intervenționist, în sensul că el tinde să influențeze conștiința noastră, să ne impună ceva. De ce? Substratul psihologic al pretextelor agresivității negative este multiplu: autoanaliza, narcisismul intelectual sau singurătatea intelectuală, autoafirmarea (îmboldul de a avea un renume, glorie, slavă), anumite tendințe sau aspirații confuze ale unui spirit anarhist. Se prea poate, că anume în astfel de aspirații confuze se află izvorul principal al tuturor enigmelor și neclarităților subiectelor receptării, fapt care maschează agresivitatea și inegalitatea impusă în relația dintre scriitor și cititor. Recipientul caută să depășească acest moment, dar nu întotdeauna reușește. Și doar în cazuri excepționale, recipientul este dispus la un dialog spiritual și atunci, relația scriitor–cititor culminează cu o înțelegere reciprocă desăvârșită. Ca formă a agresivității, literatura nu mai este o încercare filozofică de apropiere a pozițiilor autorului și receptorului (adică o formă a dialogului propus). Ea îi „impune” recipientului produsul propriei stări de intensitate intelectuală. În ceea ce privește specificul de gen, o astfel de impunere, se pare, este caracteristică doar genului spovedaniei.

Meditând în continuare asupra unei forme poetice concrete de interpretare a viziunii ortodoxe a lumii, trebuie să fie luată în considerație caracteristica definitorie a specificului unei astfel de categorii estetice ca patosul. Anume patosul, contrariul *impasibilității*, ca una din noțiunile esențiale ale vieții ortodoxe ascetice*, devine unul din izvoarele cele mai evidente și mai influente ale agresivității. Această însușire a patosului, chiar de la începutul apariției lui, este exploatată intens de un astfel de gen agresiv și o astfel de metodă de manipulare a conștiinței sociale cum este publicitatea în care se manifestă cu toată claritatea anume esența materialistă a propriei orientări de creație, lipsită de orice conținut spiritual (oare

* Impasibilitatea ascetică, indiscutabil se bazează pe cunoașterea divinității, care nu o vom confunda cu noțiunea de sugestie poetică – una din varietățile patosului, care printr-o interpretare talentată e capabilă să impună cititorului orice fel de emoție.

este întâmplător faptul că multe ediții ale sectanților fac uz, de asemenea, de o astfel de metodă activă și insistentă cum este cea publicitară?).

Însă autorul nu poate fi în mod obligatoriu un anarhist spiritual. De exemplu, el reprezintă o anumită ideologie, condiționată din punct de vedere istoric, (rasială, socială, confesională), sau el poate fi membru al unei comunități social-culturale elitariste mai restrânse (club, cerc, boemă, a tot ceea ce în zilele noastre, în ansamblu, se numește subcultură). În această situație, el este un exponent, nu atât al propriului său principiu, individual, ci, în diferite cazuri, el reprezintă un principiu „colectiv”. În asemenea cazuri, el însuși se transformă într-un instrument specific al agresivității, într-un produs agresiv solicitat sau popularizat într-o formă ideologică premeditată. În această situație agresivitatea autorului devine doar o verigă, un fel de minioperator în relațiile dintre macros și micros. Subcultura, spre exemplu, tinde într-un mod agresiv să se transforme în cultură, adică să se extindă, să se disperseze în context, în esență și după posibilități – chiar să se încorporeze. De aceea, agresivitatea subculturii este cu mult mai evidentă și stridentă. Dar se poate observa tendința, că atingând prin aceasta o anumită extremă, literatura însăși devine o victimă a propriei agresivități și începe să degenereze, cum s-a întâmplat și în cazul „realismului socialist”³. Este convingătoare în acest sens experiența realismului socialist. În secolul XX orice scriitor era apreciat de știința literaturii sovietice de atunci prin prisma „grupului de referenți” ai ideologiei comuniste! De exemplu, era studiată și apreciată metoda sau stilul unei anumite grupări, iar în cadrul ei – însuși scriitorul.

În toate cazurile agresivitatea se deghizează în veșminte mai nobile sau mai alese. Însă, noi trebuie să înțelegem, totuși, că aceasta este doar o deghizare, un veșmânt nobil, care ascunde un material foarte simplu, nu prea fin și, în principiu, un „alt” material.

Și, în sfârșit, să vorbim despre agresivitate – din punctul de vedere al dualității acestei noțiuni. Există oare o alternativă pentru toate cele enumerate mai sus? Ce ne va putea oferi o definiție care ar determina existența agresivității? În cazul dat, conchidem: chiar și din punctul de vedere al teoriei pure concluziile noastre definitive vor fi incorecte, dacă noi nu vom încerca să admitem că atât literatura, cât și aprecierile noastre sunt forme ale agresivității, adică și în cazul când autorul se prezintă nu ca un apologet al tendinței pe care o reprezintă sau ca un demagog, ci ca un critic sau istoriograf (notațiile intime, destăinuirile dovedesc, anume, aceasta).

Chiar și în eventualele confruntări crunte dintre epoci, în prioritățile lor care oscilează între cele trupești și sufletești, literatura niciodată nu poate fi concepută ca fiind un monolit în alegerea dintre bine și rău, de fiecare dată aflându-se doar fictiv aproape de adevăr. Vădit sau camuflat ea „se tonizează” cu structuri calitativ noi, existente și înviorate în interiorul ei.

Să nu uităm, de asemenea, de încă un argument de alternativă: agresivitatea întotdeauna este însoțită de imaginea jertfei. Roland Bart, meditănd asupra rolului cititorului, a proclamat chiar, după cum se știe, o teză paradoxală despre „moartea autorului”. Se pare că aceste temeri sunt dramatizate într-o oarecare măsură. Moartea autorului survine numai în cazul când el nu este solicitat intelectual. Însă, orice coexistență activă a voinței creatoare a recipientului cu potențialul textului, orice reamenajare a conținutului textului, orice resistemizare și modernizare a formei inițiale oferite cititorului, nu este nimic altceva decât o inevitabilă afirmare a ei, precum și a autorului ei în lumea plurispirituală. Cu totul în altă situație se află cititorul. Anume, el, mai precis sufletul lui, poate să fie amenințat de moarte de orice text literar, anume, el, sub presiunea intelectuală a autorului, poate dege-

nera și se poate „odihni în veci”. Și, cu toate acestea, literatura, la cheremul căreia se află cititorul, căreia i se supune și în idealurile căreia este educat prin argumentele ei, nu trebuie să fie în mod obligatoriu doar o manifestare a acțiunii atacului intelectual egoist. Reiesind din principii absolut contradictorii celor înserate mai sus, cuvântul artistic poate exercita o influență benefică asupra omului, fără agresivitate, în sensul imanent el poate să fie folosit într-o variantă mai bună, să fie *păstoresc* sau chiar *profetic*.

Un exemplu interesant îl constituie în acest sens experiența spiritual-poetică a Anei Ahmatova. Domniei sale i s-a atribuit anume măiestria prezicerii artistice. Începând cu prima culegere de versuri *Seara* (1912)*, suprasaturată de presimțiri rele (în care contemporanii întrezăreau, mai întâi de toate, un patos preconcept melancolic, dar, posibil, și un manierism poetic specific). În realitate, Ahmatova, după cum s-a clarificat mai târziu, anticipa evenimentele vieții. Așa, de exemplu, în *Cântecelul* (martie 1911)¹: „Mă înfioară răcnetele pătrunzătoare (de groază)/ Ale glasului dezastrului <...>/ Voi primi o piatră în loc de pâine/ Ca o recompensă răuvoitoare“ (trad. ad literam).

Totodată, ar trebui să atragem atenția, sub aspectul „profetic” al temei, asupra unor forme verbale de viitor, caracteristice și frecvente în poezia Ahmatovei, care au un sens pronunțat al realizării inevitabile, al impunerii categorice și indiscutabile a sensului de „trebuie”. Acest „mâine”, în multe versuri se prezintă nu atât ca o presimțire sumbră, ci ca o imagine concretă. Din acest punct de vedere poate fi percepută aproape fiecare poezie din cartea de debut a autoarei, de exemplu, *Sub streășina șopronului negru e năduf...!* (*Pod navesom teomnoi riĭghi jarco!*) (1911) care continuă cu un dialog extraordinar și cu un pronostic foarte precis: „Vechiul prieten îmi bombănește: „Nu cobii! Nu vom întâlni, oare, în drum norocul!” /Însă eu nu-i dau crezare vechiului prieten, /El e caraghios, orb și sărac <...> /-Ah, sunt goale, torbele mele /Iar mâine mă așteaptă foamea și frigul!”⁵.

Dar ar fi foarte simplu să ne oprim numai asupra acestei afirmații, fiindcă, la un moment dat, Ahmatova își pierde perspectiva și se întoarce în „trecut”, consolându-se, dimpotrivă, cu retrospectia. De ce? Acel „mâine” sovietic, lipsit de Dumnezeu, care s-a instaurat, probabil, era perceput ca un eveniment fără perspectivă, ca un timp apocaliptic, când „moartea privește în ochi”⁶. Și iată că, în poezia din anul 1937, încep revenirile la trecut: „...Eu știu, nu mă voi putea mișca din loc./ Sub greutatea genelor lui Vii**./ O, dacă aș putea să mă trezesc /Într-un oarecare secol al șaptesprezecelea.// Cu o rămurică mirositoare de mesteacăn/ Să stau lângă Troița din biserică,/ Cu boiațina Morozova/ Să beau medok*** dulce...” (trad. ad literam)⁷.

Ahmatova și-o dorește acum în calitate de interlocutoare pe renumita răscolnică Feodosia Morozova. Evident, personalitatea ei istorică, adeptă a protopopului Avvacum Petrov (adversar al reformei lui Nikon despre revizuirea ritualului și a cârților bisericești, a picturii de icoane), capătă pentru autoare, care este și ea principal ortodoxă și adversară a dezbinărilor de orice fel, o conotație deosebită

* Aș dori, de asemenea, să atrag atenția asupra unui amănunt deosebit de interesant – specificul lexical și tematic de „rugăminte” al întregii culegeri formează o unitate care începe cu primul cuvânt din prima poezie: „Mă rog...” și sfârșește cu ultimul vers interogativ din această carte de poezii: „...Scumpa mea!/Unde te-ai rugat pentru mine?”

** Vii – personaj demonic din mitologia slavă ale cărui gene dese și grele atârnă până la pământ, le ridică însă foarte greu și rar, însă privirea lui este aducătoare de moarte.

*** Medok – băutura specifică rusească cu miere și spirt care se bea încălzită.

în contextul cenzurării acerbe și a coșmarului instaurat de Ejov. Acum, probabil că poeta ar fi dorit să întoarcă roata istoriei ruse înapoi: de la scindarea în mai multe părți – la monolitul integru din punct de vedere istoric și spiritual și să o înțeleagă, probabil, pe rebelă. Desigur, aceasta este doar o încercare de a realiza potențialul textului. Însă, doar un moment este în concordanță cu adevărul îndemnului poetic: conștientizarea programului, ceea ce descoperim și în poeziile scrise în ianuarie 1917, perioadă critică pentru Rusia țaristă: „...Nu știam noi că în curând / Cuprinși fiind de o tristețe infinită vom privi înapoi“ (trad. ad literam)⁸.

Dintre toate prorocirile ahmatoviene (posibil, e mai bine să le numim presimțiri) exemplul cel mai concludent poate fi considerat, probabil, poezia, scrisă cu aproape patru săptămâni înainte de începerea primului război mondial – **Iulie 1914** – despre prezicerile unui oarecare „pribeag cu un singur picior“: „Se apropie timpuri groaznice. În curând/ Va fi strâmt pe lume din cauza mormintelor proaspete/ Așteptați foamea, frica și molima,/ Și întunecarea astrilor cerești...“ (trad. ad. literam)⁹.

Anume, în astfel de cazuri, când slova artistică corespunde adevărului vieții, poezia încetează să fie doar un fenomen estetic împlinit. Ea devine un promotor activ al spiritualității – instrument și exponent al trăirii unice și cinstite, mai mult chiar – ea se manifestă ca un „rezonator“ între experiența personală și experiența comună a destinului istoric al poporului său.

Literatura, ca modalitate a prezicerii, are la bază forme foarte și foarte vechi de pronosticare verbală. Aș sublinia aici justificarea, polisemantica, și esența unei astfel de identități. Istoria îndelungată a omenirii scindate după căderea în păcat este doar o eclectică universală, însă, în același timp, în fiecare din culturile afirmate istoric găsim în preistorie, în mod obligatoriu, o anumită formă specifică de influență a sunetului, a cuvântului rostit sau a frazei asupra conștiinței de neam (urletul animalului – totem, șaman, vrăjitor, mag, oracol, sacerdot, prezicător). Aceasta este o demonstrație necondiționată a faptului că Cuvântul pretutindeni și întotdeauna era conștientizat ca un fenomen prin destinația sa inițială. De exemplu, în timpurile păgânismului, care au precedat creștinismul, rolul prezicătorilor îl îndeplineau sacerdoții – oracoli din temple, fără consimțământul cărora nu se rezolva nici o problemă importantă. Un exemplu elementar este, să zicem, *Pitia* – vrăjitoarea-prezicătoare, care sălășluia într-o peșteră deasupra templului lui Apolo din Delphi. Din această peșteră ieșeau rotocoale de aburi, sub influența cărora vrăjitoarea „prorocea“, ceea ce se exprima prin bolborosire, prin rostirea unor cuvinte aparte, uneori – a unor fraze întregi. Cuvântul pronunțat chiar și întâmplător în timpul prezicerii căpăta o semnificație deosebită, era studiat sub toate aspectele, comparat cu toate faptele din experiența anterioară, era memorizat și transformat într-un semn al destinului. Astfel, nu numai în semnificația *cuvântului* rostit la momentul potrivit sau sub forma unei anumite „bolborisiri“ noi regăsim o imagine veche, un arhitip specific al literaturii ca magie, slujirea, prezicerea etc.

Desigur că despre literatură vom discuta aparte, mai întâi de toate, despre literatură ca fapt și formă a conștiinței filozofice. Exprimarea conștiinței umane prin cuvânt a determinat funcția principală a literaturii, ca „monument al gândirii“, de aici, *memorium* – un duplicat pe deplin justificat pentru noțiunea de literatură, care dezvăluie totodată esența ei primordială. Pot fi incluse în *memorium* și numeroase mostre din alte genuri ale exprimării, precum cele ale monumentelor antichității (desenele rupestre, de exemplu, sau rămășițele caselor de locuit sau a lăcașurilor de cult), însă, în același timp, ele s-au impus ca atare, ca și multe alte manifestări ale activității umane, îndeplinind retroactiv funcția oricărui fel de rol (protector, comunicativ, ritual etc.), reprezentând în sine diverse experiențe ale orânduirii

vieții omenești, în afară de una – încercarea de a-și concentra atenția *conștiinței însăși*, de a o organiza, de a o fixa. Pe deplin posibil, că apariția literei a însemnat nu numai apariția așa-numitei proze, ca tip nou al vorbirii artistice, însă, și sfârșitul formării interne a genurilor creației verbale orale.

Transformarea cuvântului viu, nematerial, în sensul convențional, obișnuit, în semn (paradigmă cuneiformă, ieroglife, literă) a însemnat afirmarea logicii, însăși a conștiinței omului, care dispăre ca animal, care cade, dar se ridică cu insistență; a logicii care trece de la contemplarea lumii accesibile ochiului la abstractizarea generalizatoare, care depășește specificul animalic. În comparație cu imaginile rupestre ale figurilor de animale și a scenelor ritualice, care pot fi considerate și ca o aluzie la o criptografie a eposului în perioada activității reale, redarea anume a sunetului (nu are importanță, este vorba de sunetul muzical ori cel al vorbirii) a fost o etapă net superioară. În formula „cuvântul – semnul – litera”, probabil, pentru prima dată s-a manifestat începutul progresului intelectual.

Cuvântul, ca fapt estetic de sine stătător, a fost, probabil, conștientizat prin cântec. Jocul unui singur cuvânt, chiar într-o singură consonanță, îl găsim în orice creație folclorică. Din fetișizarea îmbinărilor de sunete s-a născut, se pare, forma mitologică a conștiinței, când în magia sunetului, conștiința, care abia se afirmă, a sesizat prezența necuprinsului, a supremului, dar prin imaginea convențională a sinelui accesibilă rațiunii omului (firește, prin egocentrismul senzației mereu crescândă a libertății sale și a posibilităților proprii). Ritmul textului cântat, fie chiar fără să se bazeze pe un gând concret, diferit de torentul verbal nedorit, a fost un fel de provocare la căutări, la diversitatea ritmică și fonetică, a contribuit la acumularea unui nucleu inițial în sistemul genurilor lirice care apoi le-au dezvoltat în abundență.

Redarea sunetului a prevestit, pe lângă o posibilă descriere a realităților existenței materiale, posibilitatea de a eterniza una din formele lui superioare – *gândul*. Se pare că sacralizarea cuvântului a fost cel mai important act de până la formarea conștiinței umane precreștine, care a primit apoi darul divin și șansa de a concentra, a păstra și de a transmite de la o generație la alta înregistrări materiale. Despre faptul că Cuvântul se va realiza, adică, va deveni vizibil, despre faptul că el se va întruchipa în unul Dumnezeu, a fost dat să știe doar celor aleși.

„La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul. Acesta era într-un început la Dumnezeu. Toate prin el s-au făcut; și fără El nimic nu s-a făcut din ce s-a făcut. Întru el era viața și viața era lumina oamenilor. Și lumina luminează în întuneric și întunericul nu a cuprins-o” (Ioan 1:1–5). Chiar și în zilele noastre, lumea noastră „postateistă”, care s-a întors la *Biblie*, citând destul de des acest început arhicunoscut din *Evangelia lui Ioan*, cuvântul de început, fără să înțeleagă esența lui sacră, uneori acceptându-l doar ca o metaforă frumoasă, energetică. Totuși, conștiința omului credincios ortodox este obligată să înțeleagă și întotdeauna a înțeles literalmente esența acestor cuvinte, a înțeles că ele conțin o anume destăinuire despre Iisus Hristos – Mântuitorul lumii. Desigur că astfel înțelegea aceste cuvinte și Ahmatova, și despre un astfel de conținut al cuvântului știau și acei contemporani ai ei care nu erau creștini ortodocși (de exemplu, O. Mandelștam).

Ioan Teologul a vorbit despre Dumnezeu Cuvântul și în prima sa epistolă sobornicească. Însă, ar fi o îndrăzneală mare din partea mea să mă hotărâsc să redau prin cuvintele mele, sau, și mai rău, să explic tălmăcirea Apostolică. Dumnezeu a dat lumii noastre un asemenea tâlcuitor în persoana călugărului sârb arhimandritul Iustin (Popovici – 1894–1978,) care lămurește întruchiparea cuvântului nu numai ca un om contemporan altui om contemporan care s-a îndepărtat

prea mult de Dumnezeu pe calea progresului mult dorit, dar observă ceva nou: cum păcatul este capabil să denatureze chiar și esența inițială a existenței inocente a Cuvântului.

Citez cuvintele arhimandritului Iustin, care lămuresc anume Întruparea Domnului și importanța Coexistenței: „Principala veste îmbucurătoare, ideea și adevărul constă în faptul că Dumnezeu Cuvântul s-a făcut om, pentru ca noi să ne putem îndumnezei prin el. Cu alte cuvinte, El s-a întrupat și s-a făcut om, pentru ca pe noi să ne facă după chipul și asemănarea sa. <...> Cuvântul Dumnezeu s-a făcut prin noi cea mai accesibilă realitate și noi ne-am convins în aceasta prin experiența vieții (*Calea vieții*). <...> Viața a prins să dea glas, s-a umplut de înțelepciune și har, fiindcă a căpătat sens: Până acum ea era fără rațiune, fără sens, fără un scop, pustiită de păcat. Toate ideile existente până atunci (elene, romane, indiene) despre viață, despre întruchiparea în om a Dumnezeului Cuvânt care a devenit viață, viața noastră pământească” și-au pierdut însemnătatea¹⁰.

Anume, în partea *Tâlcuirii* sale, legate de noțiunea de păcat, arhim. Iustin consideră că acest păcat este linia demarcatoare dintre „literatură” și „izvorul spiritual”. Păcatul este tot ce nu este în conformitate cu voința lui Dumnezeu: „Și lumea trece și pofta ei, dar cel ce face voia lui Dumnezeu rămâne în veac” (I Ioan 2:17). „Și voia lui Dumnezeu în ce este exprimată? – se întreabă teologul. – În Dumnezeu Omul Hristos și în Evanghelia Lui. Urmând *Evanghelia*, omul se umple de nemurire, de viață veșnică și se face nepieritor”.¹¹

Cu toate acestea, literatura, de regulă, slujește altor scopuri, decât Cuvântului lui Dumnezeu, anume ea se consacră oricăror ispite intelectuale. Și anume în legătură cu aceasta se trage următoarea concluzie teologică modernă: „Păcatul a creat o gândire instabilă și perversă, omul se întunecă și încep toate lucrările sale trecătoare, începe să divinizeze și să transforme în preocupări principale, în sensul și scopul vieții ideile și pasiunile sale. Acesta este exemplul esențial al fiecărui tip de idolatrie în toate sferile vieții – în cultură, în știință, în filozofie, în artă, în politică și religie”¹².

Astfel, noi vedem de acum două căi, pe una dintre care poate păși omul de litere: ori începe să servească păcatul, ori se pocăiește, consacându-se cunoașterii Lui Dumnezeu, iar într-o oarecare măsură, probabil, și a propovăduirii. Aceste două căi pot fi percepute prin paradigma biblică a „tezaurului” spiritual. Interpretarea concretă, cu referință la *Evanghelia* și la conturarea celor două căi eventuale în artă, era cunoscută încă în antichitatea ortodoxă de către Vasile cel Mare: „Înțelepciunea tuturor virtuților lui Iisus, care slujesc slava Lui Dumnezeu, este o comoară binefăcătoare, iar înțelepciunea imorală despre cele interzise de Dumnezeu este o comoară vicleană” (M. 12, 35)¹³.

Anume, pe aceste căi ale „înțelepciunii despre binefacerile în numele lui Hristos” scriitorul trebuie să dea dovadă de bărbăție cinstită. Numai că aici este vorba despre o „unică necesitate”. În acest caz sunt excluse cochetăria cu cititorul, încercările de a camufla cu șiretenie sufletul său adevărat și de a-i prezenta cititorului o aparență inventată, de a-l înșela, de a corupe mintea lui.

În cunoscuta sa lucrare *Teologia păstorească*, mitropolitul Antonie (Hrapovițki), urmărind, în particular, scopul de a dezvălui ideea „renașterii omului, după Dostoievski, din punct de vedere al acțiunii unei voințe asupra alteia”¹⁴, subliniază că pentru succesul învățaturii spirituale este necesar ca păstorul să aibă un „caracter bine determinat al concepțiilor” sale (cap. *Influența luminătoare a unei voințe asupra alteia. Dragoste și smerenie*). În acest sens pentru noi este important faptul că munca scriitorului, așa cum este privită de mitropolitul Antonie, este o eventuală activitate păstorească. El nu numai că avea o părere bună, în

ansamblu, despre talentul artistic și propovăduitor al lui F. Dostoievski, el vorbește despre concepția lui profund motivată asupra lumii evidențiind utilitatea activității de iluminare a unei asemenea poziții scriitoricești: „O astfel de concepție bine determinată, împărtășită de Dostoievski în problema care ne preocupă (despre influența mereu crescândă a unei voințe asupra alteia), ne va convinge, că la baza acestei determinări sigure, autorul plasează unele idei teologice și metafizice, deși, după cum s-a menționat, nu le subordonează realității, însă le evidențiază sau nu, dar inconștient se călăuzește de ele, lasându-l pe cititor să deducă astfel de concluzii”¹⁵. Meditând asupra esenței naturii umane, înclinată, concomitent, și spre rău, și spre bine, asupra rolului Cuvântului preotesc și influența lui asupra moralului, mitropolitul îl apreciază, în acest sens, pe Dostoievski: „...despre această deosebire, dintre voința conștient individuală și calitățile morale (bune și rele), care în permanență trebuie să se manifeste chiar și împotriva dorinței omului, Dostoievski știa să vorbească cu o putere de invidiat, mai ales, îi plăcea să descrie lupta dintre calitățile bune cu voința personală rea și biruința primei asupra ultimei”¹⁶.

În sfârșit, ne-am apropiat de o problemă foarte complicată și, pentru mulți, chiar litigioasă – despre admisibilitatea oricăror relații reciproce dintre cuvântul religios și literatură, despre rolul pe care fiecare scriitor, vrând-nevrând, îl determină singur pentru sine chiar de la începutul carierei sale și pentru care plătește tribut încă în timpul vieții, dar numaidecât – după moarte. Dacă, să zicem, Dostoievski a avut cutezanța cuvântului păstoresc, atunci ce se poate spune despre Ahmatova și creația ei? Oare putem noi să răspundem la întrebarea – la ce rol a pretins ea în toată experiența creației sale? Despre aceasta vom discuta în următoarele pagini.

Dar, în prealabil, aș vrea să mă refer la următoarea problemă – în ce măsură însăși biserica ortodoxă reacționează la experiența literară laică, sau, mai precis, cum determină ea importanța și admisibilitatea creației verbale în afara bisericii. Există o prejudecată constantă, că creștinii ortodocși ar respinge pe deplin orice cuvânt poetic, artistic, ca fiind fără folos pentru suflet, în afară de acel care este în raport direct cu ortodoxia. La drept vorbind, aceasta este doar o idee preconcepțuită. Cuviosul Varsanufie cel Mare, cunoscut prin marele său ascetism, didacticism și severitate față de ucenici, stareț care a trăit pe timpul împăratului Iustinian (sec. VI), și cuviosul ucenic al său Avva Ioan au discutat în repetate rânduri această chestiune („cel care acceptă cuvântul adevărului nu acceptă părerile [lumești – n.n.]. Mai bine, lasă-le, frate, pentru ca să nu-ți strici inima cu focul diavolului, pentru ca în loc de grâu să nu semeni pe câmpul tău mărăcini, dar în loc de viață să nu primești moarte...”). Deseori ei discutau despre problema amintită ca despre o chestiune ispititoare, însă, totuși, ca o libertate a deciziei personale, oferite de Dumnezeu. Astfel, de exemplu, la întrebarea ucenicului – de ce Dumnezeu le permite ereticilor să greșescă, iar scrierile lor sunt accesibile fiecăruia și ce atitudine trebuie luată față de ele, Avva Ioan a avut următoarea părere: „*Întrebarea 608*: Oare nu trebuie citite cărțile Evagricilor? *Răspunsul lui Ioan*: «Numai nu accepta aceste păreri, dar dacă vrei, citește în ele numai ceea ce este de folos sufletesc». În pilda Evanghelică despre năvod se spune că «au ales în vase pe cei buni, iar pe cei răi i-au aruncat afară» (Mat., 13, 14), așa procedează și tu”¹⁷. Astfel, în ortodoxie este desemnat clar nu atât limita utilității, între al tău (ortodox) și cuvântul străin, între cultura ta și cultura străină, cât între cuvântul spus spre folos sufletesc și vorbele goale. Sf. Vasile cel Mare, vorbind despre pravilele morale pentru creștini (vezi, de exemplu, ***Pravila 25 Despre vorbele goale și despre vegherea ca vorbele să fie cu folos***), considera vorba goală ca fiind o faptă amorală, subliniind că „nu trebuie rostit cuvântul în deșert, de la care nu tragi nici un folos, fiindcă a vorbi sau a face

chiar bine, dar nu spre crearea credinței, înseamnă a-L jigni pe Sfântul Duh Dumnezeu”. (Matei 12, 36) – „Vă spun că pentru orice cuvânt desert, pe care-l vor rosti, oamenii vor da socoteală în ziua judecării”. Totodată, el se referă la cuvintele Apostolului Pavel: „Din gura voastră să nu iasă nici un cuvânt rău, și numai ce este bun, spre zidirea cea de trebuință, ca să dea har celor ce ascultă. Să nu întristați Duhul cel Sfânt al lui Dumnezeu, întru Care ați fost pecetluit pentru ziua răscum-părării (Epistola către Efeseni 4: 29, 30)”.¹⁸ Din cele inserate reies următoarele: omul cu adevărat ortodox nu este flecar, orice cuvânt rostit de el conține într-a-devăr numai cea mai sinceră trăire.

În zorii creștinismului, Sfinții Părinți erau de părere că creștinii aveau ce învăța și de la filozofii antici. Astfel, Vasile cel Mare, îndemnând „să nu se ferească de oamenii care discută adevărul”¹⁹, îi povățuia pe ucenicii săi: „Fiți în rândul al doilea lăudați de Herodot... amintiți-vă singuri de versurile, în care el spune: «*excellent*» este acela care singur își găsește necesarul; «*bun*» este și acela care urmează învățăturile altora, însă acel care nu este capabil nici de una, nici de alta acela este complet «*nefolositor*» <...> și cu bărbații stimați din antichitate discutați prin mijlocirea lucrărilor lăsate de ei”²⁰. Inserăm în continuare încă un extras convingător din creațiile lui Vasile cel Mare din care reiese cu toată claritatea atitudinea pozitivă a ortodoxiei față de ideea succesiunii spiritualității culturilor: „În viața aceasta ne aduce pe noi, desigur, Sfintele Scripturi, care ne formează pe noi prin intermediul tainicelor învățături; însă, deocamdată, conform vârstei, nu putem studia profunzimea sensului lor, noi și în alte scrieri nu prea îndepărtate de ele, exersăm uneori *ochiul nostru spiritual*, ca în unele umbre și oglinzi, imitându-i pe acei ce muncesc cu adevărat <...>. Și noi, desigur, trebuie să ne ținem de gândul, că noi urmează să înfăptuim eroismul, mai important decât toate faptele eroice, – eroism, pentru care trebuie făcut totul, pentru pregătirea căruia e necesar să muncim pe măsura puterilor, să discutăm și cu poezii, și cu istoricii, și cu oratorii, și cu oricare alți oameni, de la care putem aștepta un oarecare folos pentru ocrotirea sufletului.

Și noi <...> ne consacram studierii prelabile a acestor scriitori laici, apoi începem să ascultăm învățăturile sfinte și tainice, și, parcă, obișnuindu-ne să privim la soarele din apă, ne îndreptăm, în sfârșit, privirile spre lumina însăși, de aceea, dacă între învățături există o oarecare înrudire reciprocă, atunci cunoașterea lor ne va fi de folosință. Dar dacă nu există înrudire, atunci trebuie să studiem diferența dintre învățături, contopindu-ne, ceea ce ne va îndemna spre o confirmare a unei învățături mai bune”²¹.

În legătură cu cugetările despre utilitatea admisibilă și experiența necreștinească a concepției asupra lumii, Vasile cel Mare a introdus în circuitul intelectual imaginea, cunoscută și până în prezent, a frunzei care ascunde fructul sub ea: „Asemuind fiecare dintre aceste învățături, noi ne imaginăm chipul lor, desigur, superioritatea absolută a *copacului* – de a rodi cu fructe coapte; însă el poartă în sine și unele podoabe – frunzele, clătănându-se pe ramuri; așa și în suflet adevărul este fructul predominant, dar nelipsit de plăceri și dacă este înveșmântat sufletul cu înțelepciune exterioară (lumească), el este ca și frunzele care servesc acoperământ pentru fruct și creează un aspect indecent. De ce se spune că și acel slăvit Moisei, al cărui nume era foarte cunoscut printre oameni pentru înțelepciune, își exersa la început mintea cu științele egiptene, iar apoi a început să studieze «*adevărul esenței*». La fel, și în timpurile mai târzii, se povestește despre prea înțeleptul Daniil, că el a studiat la Babilon înțelepciunea haldeiană, și apoi s-a apropiat de învățăturile Divine”²². Astfel, în învățăturile marelui bărbat creștin, noi

găsim răspunsul referitor la atitudinea noastră față de izvoarele neortodoxe ale științelor: să le acceptăm, ținând cont de gradul corespunderii lor cu gradul de divinitate al adevărului spiritual. Să atragem atenția și asupra faptului că poezii sunt numiți, printre primii, „ocrotitori ai sufletului”.

Și, în sfârșit, încă un moment important – despre coraportul poeziei cu inologia bisericească, despre formarea tradiției cântării bisericești ortodoxe și despre începuturile ei. În pofida faptului că, anume, tradiția bisericească rusă include poezia laică la așa-numitele „cântări ale măscăricilor” și, respectiv, este foarte precaută cu poezii, în secolele tradiției creștinismului timpuriu abia format, textul poetic determina totul în arta liturgiei bisericești. Se știe, că de la început cuvintele noi erau scrise pe o melodie laică bine cunoscută, imprimându-i prin aceasta un sens sacru unei melodii de mare popularitate. După părerea unui cercetător bulgar, „în timpul compunerii cântecelor bisericești, creatorii lor se călăuzeau după regulile așa-numitei <prozodii>, care presupune împărțirea în silabe, ținându-se cont de o *melodie cunoscută* (subl. n.). Cele mai răspândite cântări în acea epocă erau *Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu, Sfânt, Sfânt, Sfânt Domnul Savaot, Ție îți cântăm, Veniți să ne închinăm, Lumină lină, Să tacă tot trupul, Tatăl nostru* și alte rugăciuni, ale căror melodii se deosebeau prin naturalețe și simplitate”²³. Printre compozitorii de noi cântece bisericești cel mai mult s-au proslăvit prin măiestria lor poetică Dionisie Areopagitul († 70), Ignatie Teoforul († 107), Iustin Filozoful († 166), Clement de Alexandria († 217) și alții. Ei, toți împreună, au contribuit la „dezvoltarea și orientarea făgașului muzicii și poeziei bisericești”²⁴. N-a uitat să pomenească acest lucru nici cercetătorul rus din sec. XIX, V. Metallov, subliniind că „crearea textelor a fost o preocupare pusă în libertate și a <alcătuirilor de cântece>”²⁵. În zorii Bisericii creștine rolul textului era cu mult mai mare decât al muzicii. Asupra acestui lucru au atras atenția și Augustin cel Fericit și Ioan Gură de Aur („... nimic nu umple de dragoste față de înțelepciune și de indiferență față de treburile vieții ca muzica armonioasă, cântarea sfântă compusă după regulile ritmului”²⁶).

Urmărind formarea cântării bisericești canonice, prot. V. Metallov arăta contopirea în ea a două tradiții grandioase după importanța lor – cea ebraică și cea greacă – care erau absolut opuse în ceea ce privește structura lor (cea ebraică se baza pe text: „cântarea evreilor era de cântăreți aleși”, cea bizantină – pe armonizarea sunetului)²⁷.

Totodată, cercetătorul a considerat necesar să sublinieze că „la evrei muzica și cântul erau o artă, ele aparțineau întru totul religiei, serviciului divin. Domeniul lor nu era domeniul creației artistice reglementate de legile și regulile căpătate odată cu dezvoltarea treptată a sentimentelor experienței de frumos și artistic, însă domeniul inimii cu predispoziții religioase călăuzite de inspirații religioase, de aceea și creatorii de cântece religioase la evrei erau în mare parte proci”; în Grecia, cântul și muzica aveau o importanță de stat și didactică; ele erau apreciate nu numai datorită particularităților lor estetice, artistice, dar și datorită calităților lor instructiv-educative, de aceea erau analizate, îndeosebi, din punct de vedere teoretic și acustic, al armoniei exterioare și ordinii, dar nu din punctul de vedere al conținutului interior, al bogăției și diversității, al structurii și evoluției lor melodice”²⁸. Același cercetător a subliniat încă un aspect important, legat de apariția noilor forme de gen în structura ortodoxă religioasă:

„Sfântul Apostol Pavel îi convinge pe efeseni și coloseni să se călăuzească după psalmi, cântări (ὕμνοι) și cântece religioase (ψδαι πνευματικαί). Dacă psalmii sunt bine cunoscuți în biserica antică din Vechiul Testament, cântarea (ὕμνοι) în biserica iudaică este un fenomen mai târziu, probabil, condiționat de

influența muzicii eline asupra celei evreiești", scrie cercetătorul. Este elocventă și următoarea afirmație a sa: „Cântecul religios prezintă în sine un nou gen de creație muzicală religioasă a tinerei biserici creștine ca rod spiritual al minunatei influențe binefăcătoare a Sfântului Duh asupra sufletelor credincioșilor”²⁹. Astfel, după cum vedem, biserica creștină timpurie include în arsenalul său creații, inspirate spiritual, ale enoriașilor simpli.

Și, în sfârșit, încă o lecție din cele mai importante pe care ne-o prezintă întreaga experiență de formare a credinței ortodoxe. Convingerea că succesiunea firească între creația creștină și tradiția care exista până la ea: după părerea prot. V. Metallov, pe care nouă ne rămâne doar s-o acceptăm aici, „această creație plină de fericire, în virtutea particularităților firești ale naturii omului n-a putut fi complet necunoscută; la temelile sale ea s-a afirmat în baza unor date afirmate și cunoscute de toți, pe acea moștenire muzicală religioasă, pe care o posedau și pe care o introduceau în practica bisericii creștine prioritare neofiii evrei și greci”³⁰.

Și, în încheiere, este necesar, probabil, de subliniat încă o dată faptul că creația poetică în spațiul bisericesc s-a dezvoltat liber și destul de variat în decursul unei perioade îndelungate – până când a început să se încetățenească structura și ordinea canonică a oficiului serviciului divin, căpătând, în linii generale, aspectul final în lucrările lui Ioan Damaschin († 776) și Teodor Studitul († 826). Printre cei mai remarcabili continuatori ai lor este pomenit numele lui Iosif Făcătorul de Cântece († 883)³¹.

Așadar, devine evident faptul că ortodoxismul a ocupat chiar de la bun început o poziție destul de tolerantă față de creația poetică verbală laică, preluând de la ea învățăminte și îmbogățindu-le cu experiența sa religioasă. Și doar cu mult mai târziu, în al doilea mileniu, când s-a stabilit o limită între textele liturgice bisericești și creația poetică, ca joc intelectual lipsit de principiul mistic, poezia a fost situată la răscrucea dintre „măreție” și „infamie”. Alegerea determină nu numai imaginea poetică, dar și însuși destinul poetic și chiar în întregime – calea de viață a poetului.

De atunci, fiecare popor a început să-și formeze propria istorie a corapurilor dintre cuvântul poetic și serviciul religios. În cultura bisericească rusă, de exemplu, întregul caracter al serviciului divin, întreaga arhitectonică era determinată anume de textul cântecelor. După părerea exegetului muzicii bisericești N. T. Uspenski, „sinteza poeziei și muzicii în stilul concertistic rusesc a condiționat o formă originală, și arhitectonica concertului depindea, în primul rând, de structura literară a textului pus pe muzică <...> Orice exprimare nouă, în text, a gândului și sentimentului, apariția noilor imagini și antiteze, paralelisme artistice și compararea contrastelor caracterelor filosofice și psihologice la compozitorii ruși căpătau o reflectare în modificarea tematicii, a mijloacelor de expunere și în componența vocilor, astfel orice concert al lor prezenta un șir de episoade artistice. De aceea, va fi mai corect să vorbim despre construcția cutărui sau cutărui concert, dar nu despre formele concertului în general”³². Oare nu vedem noi în aceasta o identitate genealogică profundă a pozițiilor cu programul poetic al A. Ahmatovei (*Eu nu am nevoie de oștirile de ode... [Mne ni k cemu odiceskie rati...]*)? Specificul dezvoltat, nu întâmplător, se armonizează și cu maniera poetică ahmatoviană – aceasta se explică prin existența unei temelii comune pentru ele, prin unica creație de esență religioasă ortodoxă rusă.

NOTE

- 1 În anii '70 se declansau discuții ideologice despre noțiunea de „agresivitate” – este un instinct genetic sau un fenomen social? Filozoful marxist austriac W.Holitzcer a subliniat cu scop precis activizarea acestui termen în manipulările ideologice din acea epocă: „... probabil nici o altă chestiune nu va servi ca obiect al speculărilor ideologice, active, ale denaturărilor teoretice și falsificărilor politice din partea apologetilor imperialismului cum este problema violenței, esenței ei, a surselor și rolului ei în istorie” (Vezi Walter Holitzcer, *Celovec i agresia: Z Freud și K. Lorentz v svete marksizma*, Moscova, Editura Progress, 1975, p. 5).
- 2 Teoria modernă „public relations”, de asemenea, introduce corectivele sale în teoria receptivității, propunând metodele de creare și de depășire a așa-numitei „asimetrii informaționale”: Procesul comunicativ standard, sub formă simplificată, poate fi prezentat ca o îmbinare a trei factori: *expediatorul* informației, *mesajul* și *destinatarul* informației. Tehnologiile de rezonanță sunt structurate punând accentul pe destinatarul informației (Vezi G.G. Poceptsov, *Informaționmîe voînî*, Moscova, Refl-buk, Kiev, Vakler, 2000, p. 121).
- 3 *Realismul socialist* face parte dintre cele mai interesante fenomene cultural-istorice, penegrirea căruia nu poate pretinde în nici un caz la un statut științific autentic. O poziție cu adevărat științifică a realismului socialist, probabil, încă nu s-a format. Păcat. Pentru viitorii restauratori ai culturii realismului socialist ca un fenomen integru și, probabil, istoric polivalent, comparat, de exemplu, cu epoca lui Neron (sau cu un oarecare regim totalitar internațional), în prezent încă pot fi adunate o mulțime de fragmente și cioburi în dispariție prin eforturile asidue ale celor care se tem de a-i compromite pe artiștii clasici ai culturii angajate.
- 4 Ahmatova A. A. T. 1, p. 36.
- 5 *Ibidem*, p. 38.
- 6 *Ibidem*, p. 256.
- 7 *Idem*.
- 8 97.
- 9 *Idem*. Arhimandritul Iustin (Popovici)
- 10 *Tolcovanie na pervoie sobornoie poslanie Sveatogo Apostola Ioanna goslova*, Moscova, Ed. Mosk. Podvorîa Sv. Troitskoi Serghievskoi Lavrî, 1999, p. 7–9.
- 11 *Ibidem*, p. 51.
- 12 *Ibidem*, p. 50–51.
- 13 *Tvorenia ije vo sviatîb otsa našego Vasilîa Velikogo, Arbiepiskopa Kesarii Kappadokiiskoi*. Novîi ispravlennîi perevod Moskovskoi Duhovnoi Akademii, T. 2, Spb. Ed. P. P. Soikin, 1911, p. 455.
- 14 Mitropolit Antonii (Hrapovitskii), *Pastorskoie bogoslovie*, capitolul *Pastorskoie izuce-nie liudei i jiznei po socineniam F. M. Dostoievskogo*. Ed. Sviato-Uspenskogo Pskovo-Pecerskogo monastîrea, 1994, p. 265.
- 15 *Ibidem*, p. 266.
- 16 *Ibidem*, p. 267–268.
- 17 *Prepodobnîb otsev Varsanufîa Velikogo i Ioanna. Rukovodstvo k dubovnoi jizni v otvetah na voproșenia ucenikov*. Trad. din lb. greacă, Moscova, Pravilo verî, 1998, p. 384.
- 18 *Tvorenia ije vo sviatîb otsa našego Vasilîa Velikogo, Arbiepiskopa Kesarii Kappadokiiskoi*. Novîi ispravlennîi perevod Moskovskoi Duhovnoi Akademii, T. 2, Spb., Ed. P. P. Soikin, 1911, p. 21–22.
- 19 *Ibidem*, p. 266.
- 20 *Ibidem*, Beseda 22. *K iunoșam o tom, kak poluceati polizu ot iazîceskîb socinenii*, p. 255.
- 21 *Ibidem*, p. 256.
- 22 *Idem*.

- 23 Petr Dinev, *Istoriceski svedenia za razvitiето na penieto v hristianksta pravoslavna tserkva*, Tserkovno-pevceski sbornik, P. 2, Obširen voskresnik s polielei, veliceania, katavasii i podobni, Sofia, Sinodalino knigoizdatelstvo, 1949, 512 p., p. 7.
- 24 *Ibidem*.
- 25 Protoiereul V. Metallov, *Ocerk istorii pravoslavnogo tsekovno go penia v Rossii*, Moscova, 1915, Reprintnoe izdanie, Moscova, Sv.-Troitskaia Sergieva Lavra, 1995, 150 p., p. 25.
- 26 Ioan Zlatoust, *Beseda za XLI psalom*, Izl. Tvorenii Sv. I. Zlat, T. II, 1860, p. 31.
- 27 Vezi Protoierei V. Metallov, p. 2-4.
- 28 *Ibidem*, p. 2.
- 29 Idem.
- 30 Idem.
- 31 *Ibidem*, p. 25.
- 32 *Russkii borovoi kontsert kontsa XVII-XVIII vekov*. Hrestomatia, Sost. i isled. N.D. Us-penskogo. L. Ed. Muzika, 1981, 240 p. p. 12.

SUMMARY

In its visionary essence, literature is supposed to be the noblest and most distinguished manifestation of the human spirit – a “monist” vision on this complex phenomenon. Interpreting the literary phenomenon as spiritual thirst or intellectual aggressiveness offers two opposite ways of solving the problem. Depending on the writer’s inner impulse, he has to choose either to be an intellectual aggressor, or to answer the call of his own soul (as Gavril Darjavin has put it). These are the two options discussed in the present article.

Having as a starting point opposite principles, the author demonstrates that the artistic word can exercise a benefic non-aggressive influence on man. In an immanent sense, it can be even prophetic. Anna Achmatova’s spiritual-poetical experience is an example.

While analyzing the attitude of Orthodoxy towards secular literature, the author draws the conclusion that Orthodoxy has occupied from the very beginning a quite tolerant position towards the secular oral poetical creation, learning from it and enriching the new knowledge with its religious experience. It was only in the second millennium, when a limit was set between liturgical texts and poetical creation, as an intellectual game lacking the mystical principle, that poetry was situated at the crossroads between “greatness” and “infamy”. The writer’s choice is determined not only by the poetical image, but also by the poetical destiny as such and even by the writer’s chosen path in life.

TREPTЕ ȘI IPOSTAZE ALE SPIRITULUI CREATOR ROMÂNESC ÎN VIZIUNEA FILOZOFICĂ A LUI LUCIAN BLAGA

Ion Cozmei

Suceava

Marea dificultate a prezentării și explicării gândirii filozofice a lui Lucian Blaga constă, pe de o parte, în raportarea sistemului său la o realitate ontică, cognitivă și culturală, iar pe de alta, în traducerea sa în termeni de inteligibilitate logică, într-un raport de demetaforizare. Autorul celebrei lucrări *Trilogia cunoașterii* se situează la antipodul unei filozofii de orientare științifică, gândirea sa fiind impregnată de metafore și simboluri pe care trebuie să le descifrăm, să le înțelegem în raționalitatea și iraționalitatea lor, pentru a pătrunde și explica cel mai monumental sistem filozofic pe care l-a produs până acum cugetarea românească.

Un exeget al filozofiei lui Lucian Blaga, Ion Mihai Popescu, nota tulburător, undeva în cuprinsul tezei sale de doctorat: „Nu există un Eminescu al filozofiei românești. Prin Lucian Blaga, filozofia a grăit în limba română și tot prin el filozofia românească se arată lumii ca o fereastră deschisă spre universal“.

Caracterizarea concepției filozofice a lui Lucian Blaga este dificilă, mai ales dacă am dori să găsim un termen caracterizant unic. De aceea este preferabil să recurgem la judecăți de valoare, diferențiate pentru principalele direcții ale gândirii sale. Faptul se datorește și locului, și rolului coplesitor pe care-l are *misterul* în întreaga filozofie blagiană, conferindu-i o anumită aură romantică, mai exact neoromantică, deoarece *tragismul* existenței și cunoașterii, rezultând din tensiuni conflictuale adânci, o situează în orizontul expresionismului.

Încrezător în originalitatea și potențialul creator al filozofiei românești, Blaga era convins că viitorul acesteia „va fi determinat de cele mai adânci, de cele mai secrete porniri ale spiritului nostru de o parte, și de poziția noastră firească în topografia spirituală a Europei, de altă parte“¹. În același timp, Blaga consideră că fundamentul revelator al filozofiei românești sălășluiește în cultura populară, folclorică, ea reprezentând „un rezervoriu de o bogăție necuprinsă“. Concluzia filozofului-poet înmănunchiază imperatiivele unei gândiri ofensive: „Numai astfel putem nădăjdui să avem o filozofie cu desigurii ample înrămurite, încât să se vorbească despre o floră filozofică românească“².

Una dintre cărțile fundamentale despre gândirea și creația blagiană, care a temperat prejudecățile unor confrăți privind agnosticismul și iraționalismul sistemului filozofic al gânditorului român, este cea a lui Alexandru Tănase, *Lucian Blaga - filozoful poet, poetul filozof*³, în care, pe parcursul a peste 470 de pagini, autorul încearcă să demonstreze „nu numai prezența fertilizantă a raționalismului și umanismului în creația filozofică blagiană, dar și circuitul axiologic, interferența reciproc productivă a poeziei lui Blaga, înnobilită de sensuri filozofice adânci, și a filozofiei sale nonscientiste în care conceptul rațional își găsește plenitudinea în

gamitura categoriilor stilistice și a metaforelor revelatorii, în timp ce metaforele își găsesse fundamentul în conceptul rațional⁴.

Alexandru Tănase ne propune, printre altele, un capitol privind necesitatea și autonomia filozofică, plecând de la faptul că, după o istorie atât de glorioasă a ei, cu nume atât de strălucite, astăzi mai sunt încercări de a întemeia filozofia ca o *știință riguroasă*, așa cum înrudit-o într-atât cu arta, alteori se ajunge să fie reprezentată ea însăși ca *artă*. Lucian Blaga însuși îi oferă suport plauzibil: „Nici cei ce se căznesc, fără succes de altfel, să prefacă filozofia în știință, nici cei ce vor s-o legitimizeze ca *artă*, sau ca *poezie de concepte*, nu respectă autonomia reală de care filozofia în strălucitele ei momente a dat atâtea dovezi⁵”.

Urmându-l, așadar, pe Blaga în pledoaria sa pentru legitimitatea și necesitatea filozofiei, Alexandru Tănase este îndreptățit să afirme: „Filozofii de vocație creatoare (nu simpli comentatori) ne oferă nu interpretarea unor fenomene particulare, ci un model de viziune unitară, de cuprindere globală a lumii – a existenței și cunoașterii, sau a unor dimensiuni existențiale, cognitive, axiologice, dar privite în perspectiva întregului. La toate acestea trebuie adăugat, însă, că criteriul immanent este insuficient. Sistemele filozofice nu sunt niște lumi închise, produse ale unor minți superior înzestrate, dar rupte de lume, de istorie, însingurate; ele aparțin istoriei, sunt momente ale unei evoluții culturale, universale și se integrează în complexul unor culturi naționale, fiind de asemenea rezultatul unor conflicte ideologice, a unor lupte de idei. Cercetând întreaga operă blagiană ne dăm seama că el nu a omis toți acești factori, dar nici nu i-a luat în considerație la modul convenit⁶”.

Vom sintetiza, în cele ce urmează, unghiurile de vedere ale lui Blaga privind statutul și autonomia filozofiei, formulate și ca o reacție la adresa pozitiviștilor și neopozitiviștilor (A.Comte, Mach, Schlick, Carnap, Reichenbach), ce tindeau să aducă filozofia într-o nouă robie, analoagă celei medievale:

a) Filozofia este raportată sistematic și la alte discipline intelectuale, precum arta și știința, dar și delimitată cert de scientism.

b) Combaterea acelor orientări ideologice ca pozitivismul, logica și neopozitivismul, care-și asumă trista și zadarnica întreprindere de a semna actul de deces al filozofiei.

c) *Sub raport metodologic*, Blaga nu pune problema metodei în filozofie în termeni de metodologie social și istoricește constituită – distingând o metodologie dialectică și una metafizică, una fenomenologică și cealaltă hermeneutică – ci în termeni de *opțiune individuală* a fiecărui filozof care poate să-și justifice alegerea metodologică nu inițial, ci doar prin punerea în lucrare a metodei alese, prin punerea acesteia „de a organiza datele cunoașterii și de a clădi o lume”.

d) *Prin caracterul viziunii filozofice și accentul transcendențial*.

Viziunea filozofică este una de cuprindere a totului (pe orizontală) și a adâncimii (pe verticală). Lumea sensibilă înrăurește mereu cu sugestii felurite construcția viziunii filozofice „cu o insistență și o putere de care nu scăpăm decât cu condiția că am renunța la orice plâsmuiri ale gândirii imaginative”. Spațiul viziunii filozofice este un spațiu imaginar, simbolic, în cuprinsul căruia se clădește lumea proprie a filozofiei și are loc *ideația filozofică*. Este un spațiu în care liniile orizontale, schițate de însăși experiența sensibilă, interferează cu planurile de adâncime, verticale. În ce privește „accentul transcendențial”, Blaga definește acest concept nu în manieră kantiană, ci ca *punct arbimedic* ale căruia construcții filozofice originale, ca nucleu în jurul căruia se desfășoară întreaga armătură ideatică a unui gânditor. În viziunea lui Blaga, „punctul transcendențial” este punctul de lansare a navei filozofice cu transcendența. Posibilitatea transcenderii conștiinței

este însăși *condiția de posibilitate* a filozofiei, iar accentul transcendent al afirmat este însuși saltul în transcendență sau transcendența asumată.

e) Autonomia filozofiei mai decurge din așa-numitele *motive filozofice*, prin care Blaga înțelege o idee sau un ansamblu de idei, mai simple sau mai complexe, pe care le întâlnim în diverse sisteme de gândire filozofică. Astfel de motive filozofice sunt: *unitatea* „funciară” a existenței, *pluralismul* ideilor ca arhetipuri ale tuturor lucrurilor sau monadelor, ca ultimele realități de profunzime ale lumii materiale și spirituale, devenirea dialectică ca dominantă a existenței.

Blaga a acordat atenție și altei probleme care și-a păstrat în întregime actualitatea și interesul: *eficiența* filozofiei. În primul rând, el respinge teza că filozofia, neavând o utilitate practică imediată în serviciul acțiunii, ar fi un joc gratuit al spiritului. „Gratuitatea este numai o închipuire ieftină a unor spectatori, care în fond rămân învăluși în criterii utilitariste”⁷. În sprijinul eficienței intervine „accentul transcendent” al filozofiei lui Blaga: ideea misterului și caracterul existenței umane ca o existență în orizontul misterului, cu nevoia imperioasă de a-l revela. Deci orizontul misterului continuă să facă parte din structura ființei noastre spirituale „ca un implicat de temei al conștiinței omenești, ca un fel de *apriori* al întregii problematice ce omul și-o pune”. De aici nevoia de filozofie a omului, de aici exigențele sale metafizice. Fiind vorba de ceva structural și înrădăcinat ființei noastre, „desființarea elanurilor metafizice ar însemna o mutilare a ființei umane. Plăsmuirile metafizice rămân cu alte cuvinte pentru spirit o hrană cel puțin tot atât de necesară, ca și cea materială pentru organismul animal”⁸.

*
* *

Sistemul filozofic al lui Blaga are o preistorie situată în timp între anii 1914–1926, de care autorul însuși a fost conștient.

În anul 1945, Blaga a recitit și a revizuit textele sale filozofice, toate anterioare „trilogiilor”, și le-a grupat într-un singur volum, intitulat *Zări și etape*. Cartea, pentru care autorul a redactat și o scurtă prefață, nu a putut fi publicată atunci (a fost publicată în forma lăsată de filozof de către fiica lui abia în 1968).

Caracterizându-și global lucrările de tinerețe (*Pietre pentru templul meu*, 1919; *Cultură și cunoștință*, 1920; *Filozofia stilului*, 1924; *Fenomenul originar*, 1925; *Fetele unui veac*, 1925; *Ferestre colorate*, 1926; *Daimonian*, 1926), Lucian Blaga afirma că ele „cuprind fără îndoială o seamă de prefigurări ale concepției sistematice de mai târziu. Dar nimic mai mult decât atât – prefigurări, tatonări, etape”⁹.

Observând că ceea ce declanșează procesul exegetic al filozofiei lui Blaga este *intuiția* și că gânditorul român și-a însușit conceptul prin intermediul filozofiei lui Bergson, Ion Baiu este îndrituit să afirme: „Dacă la Mircea Eliade intuiția se obiectivează în *documentele* analizate, la Lucian Blaga intuiția se consolidează prin exemplele aduse concentric în discuție. Nu se poate vorbi, la acesta din urmă, de o „concepție speculativă”, în sensul că rămâne deasupra faptelor. Dimpotrivă, Lucian Blaga stăpânește exemplar studiul analitic al informației referitoare la domeniul considerat. Erudiția sa filozofică nu are egal în cuprinsul filozofiei autohtone. Deosebirea, fiindcă există una, constă în zonele de aplicare. Mircea Eliade utilizează informația în aria particulară a istoriei religiilor, Lucian Blaga o introduce în spațiul general al procesului cognitiv. Inducția și seducția sunt continuu prezente, ca etape necesar constitutive în elaborarea sistemului. Generalitatea enunțată la începutul fiecărui capitol din <trilogii> este consolidată prin demonstrația finală, iar

analiza se solidifică mereu în sinteze, totul năzuind spre construirea unei demonstrații deductive, prefigurată de inducția amplificatoare, înțelegerea și interpretarea nefiind posibile fără cuprinderea din interior a fenomenelor¹⁰.

Apelând din nou la studiul citat al lui Alexandru Tănase, vom prezenta, în cele ce urmează, opera filozofică de maturitate a gânditorului român, așa cum a fost ea proiectată în *Anexa* editorială a *Testamentului* său filozofic (25. VIII. 1959): „Dacă s-ar întâmpla să nu mai ajung în situația de a-mi publica opera filozofică, doresc ca urmașii mei să se îngrijească de acest lucru. *Cincisprezece* volume alcătuiesc <systemul> meu filozofic, pe care îl socot încheiat“. Iată cum ar fi dorit filozoful să apară lucrările sale (arhitectură trilogială, în patru tomuri):

Trilogia cunoașterii

1. ***Despre conștiința filozofică*** (introducere la întregul sistem), 1947.
  2. ***Eonul dogmatic***, 1931.
  3. ***Cunoașterea luciferică***, 1933.
  4. ***Cenzura transcendentă***, 1934.
- Supliment: ***Experimentul și spiritul matematic***.

Trilogia culturii

5. ***Orizont și stil***, 1936.
6. ***Spațiul mioritic***, 1936.
7. ***Geneza metaforei și sensul culturii***, 1937.

Trilogia valorilor

8. ***Știință și creație***, 1942.
- 9–10. ***Gândire magică și religie***, 1941, 1942:
  1. ***Despre gândirea magică***.
  2. ***Religie și spirit***.
11. ***Artă și valoare***, 1939.

Trilogia cosmologică

12. ***Diferențialele divine***, 1940.
13. ***Aspectele antropologice***, 1948.
14. ***Ființa istorică***.

Privind retrospectiv, Blaga însuși își va sintetiza demersul său filosofic astfel: „Cei ce au urmărit numeroasele studii de filozofia culturii ce am publicat, au remarcat desigur că ne-am străduit adesea să familiarizăm cititorii cu o seamă de fenomene care se caracterizează prin aspecte sau particularități stilistice. Am procedat de obicei așa: prezentăm mai întâi fenomenul o operă de artă, o viziune metafizică, un mit, o plasmuire teoretică din domeniul istoriei științelor, o anume stare religioasă și așa mai departe. Pe urmă căutăm să punem în relief trăsăturile de stil ale fenomenului prezentat. Ne învârtim în jurul unor particularități până când ni se pare că le surprindem esența, pe care apoi încercăm s-o prindem în grai, să o for-

mulăm. De obicei nu ne demolim pasiunea până când nu izbutim să fixăm aspectele (...). A vedea, a surprinde și pe urmă a formula aspectele stilistice implică sensibilitate particulară, o putere analitică și de intuiție sintetică îndelung puse în exercitiu. Dar pentru cei ce posedă acest organ, fenomenele de aspecte stilistice devin fapte, care se constată¹¹.

Cum e și firesc, *Trilogia cunoașterii*, după capitolul introductiv, vizând necesitatea și autonomia filozofiei, va avea ca punct de plecare existența umană. Filozofia *existenței* a lui Blaga, ca orice sistem metafizic, privilegiază o anumită dimensiune a existenței și respectiv un anumit principiu focalizator de organizare și ierarhizare a tuturor celorlalte componente. Două principii concurează în sistemul blagian pentru a ocupa o asemenea poziție privilegiată: *misterul* și *Marele Anonim*.

Despre statutul existențial al misterului, Alexandru Tănase afirmă: „Cred că orice explorare a acestei filozofii suprasaturată de metafore și concepte speculative, pline de capcane și desişuri metafizice, trebuie să plece de la ceea ce s-ar putea numi statutul existențial sau ontologia misterului. Orice demers al spiritului în câmpul cunoașterii, al științei, artei și religiei – în sfera culturii în general – este o confruntare dramatică, tensională cu misterul¹².

Ideea de mister este plasată în centrul teoriei cunoașterii, mai precis ea ocupă un loc privilegiat în cunoașterea individuală. Mihai Cimpoi adaugă misterului blagian o dimensiune universală: „Ideea misterului apare ca idee universală, ca o idee epistemologică ce constituie ținta ultimă a tuturor modurilor de cunoaștere. Este o idee-colar ca un fel de *signatura rerum* ce adună într-o formulă unică lumea sensibilă, esențele reflectate ale acesteia¹³.

Considerându-l drept o categorie fundamentală a filozofiei sale, Blaga conferă misterului dimensiunea unei *noțiuni* filozofice: „Cuvântul **mister** – pe cât de sonor, pe atât de incert – a fost totdeauna refugiul spaimei sau al neputinței de a înțelege ceva. Dacă îndrăznim să raportăm cunoașterea înțelegătoare la mister ca la adevăratul ei obiect – înseamnă că ne impunem, înainte de toate, sarcina nu tocmai ușoară de a despuia noțiunea *misterului* de incertitudinea graiului de toate zilele. Cuvântul trebuie ridicat în măsura posibilului la demnitatea de noțiune¹⁴.

Factor esențial în ontologia blagiană a misterului, *Marele Anonim* reprezintă nucleul sau principiul existențial central, un gardian al misterelor și totodată un fel de mister suprem care apără așa-zisul echilibru existențial, împiedicându-ne să destrămăm pâcla deasă a misterelor, cu ajutorul *cenzurii transcendente* – o rețea de factori izolatori între cunoaștere și misterele existențiale. Există un *mister existențial central* – *Marele Anonim* – și *misterele derivate*, pe care centrul le ține sub streășina grijii și inițiativei sale. Cenzura transcendentă concentrează în *Marele Anonim* atribuțiile unui factor metafizic absolut, factor originar, factor metafizic central în sistemul existenței, centrul creator primar, supremul cenzor și în același timp un centru de grație, de filtrare, degradare și pozitivare a valorilor ideale, sediul cunoașterii absolute, supralogice ale misterelor existențiale. „Numai așa el poate fi nezugduit centru și cenzor originar al oricărei cunoașteri, numai astfel el poate lua măsurile de apărare ale misterelor existențiale¹⁵.

Același Mihai Cimpoi aduce câteva conotații *Marelui Anonim*: „Misterul existențial central (*Marele Anonim*) nu vrea să fie dezvăluit și atunci el se apără pe sine, dar apără și celelalte mistere prin care ar putea fi cunoscut. Aceste acte de apărare sunt concentrate nu în eforturi discontinue, ci într-o prezență permanentizată. Astfel, pe plan ontologic, omul nu e decât un organ de convertire apologetică a misterelor existențiale din simplul motiv că nu are posibilitatea de a spulbera misterul, de a-l destăinui, de a-l transforma în non-mister¹⁶.

Explicând natura ontologică și cosmologică a *Marelui Anonim*, Blaga s-a ferit să-i acorde epitetul de *Dumnezeu*, epitet de care se leagă un sens convențional teologic, deși până la urmă ajunge să-l înzestreze și cu atribute divine, făcându-l un corelat necesar și contradictoriu al cunoașterii. Statutul contradictoriu al *Marelui Anonim* l-a făcut pe Alexandru Tănase să facă următoarea apreciere: „Spiritul uman în interpretarea sa nu este îngrădit prin natura sa finită – cum se crede de obicei – ci el își dovedește, dimpotrivă, capacitatea de transcendere. Dar Marele Anonim în care putem vedea în sens mistic un echivalent al divinității dar și o denumire metaforică a absolutului se refuză omului printr-o așa-zisă cenzură transcendentă, împiedicându-l pe acesta de a cuprinde în chip pozitiv și absolut misterele lumii. E de subliniat însă că cenzura transcendentă nu-l exclude pe om de la cunoaștere în general, în sensul agnosticizmului și incomunicabilității totale, ci de la cunoaștere absolută, iar aceasta se face în favoarea rosturilor existenței în genere, a modului existențial uman îndeosebi, menținând pe om în stare creatoare”¹⁷.

Ca *centru metafizic* al existenței și ca *principiu de geneză* al lumii, *Marele Anonim* este considerat „altceva decât lumea”, adică ceea ce se presupune a fi „dincolo de orice lumină și de orice neguri”, o existență care ne cere supunere, care ne provoacă uimire, care ne ține la periferie, ne refuză, ne pune limite și căreia i se datorește totuși orice altă existență. Pe un asemenea centru existențial crede Blaga că se poate clădi o metafizică aptă să depășească ținuturile incerte ale speculațiilor cu privire la infinit și absolut.

Voința *Marelui Anonim*, ca efort, nu e îndreptată spre creație, ci are ca obiectiv tocmai prevenirea unei prea mari amplori generatoare. Voința divină nu este decât substratul unor foarte ample operații eliminatorii sau de sistematică *degradare și decimare a posibilităților*. Potrivit concepției lui Blaga, grija de început a divinității nu este *creația*, ci stăvilirea sau stingerea extremă a unui proces teogonic posibil. Ca și teoriile creaționiste, cosmologia lui Blaga postulează faze și mecanisme ale procesului genezei cosmice pus sub egida *Marelui Anonim*: a) *faza precosmică*, egală cu limitarea maximă a posibilităților generatoare ale *Marelui Anonim*; b) *faza genezei directe* a diferențialelor divine, eterogene și omogene; c) *faza genezei indirecte* sau integrarea cosmică a diferențialelor divine.

Este această cosmologie un soi absolut metafizic ce instituie cosmosul prin reproducere de sine, dar cu o grijă preventivă de a nu-și cheltui prea mult puterile și energia în generarea unor sisteme de complexitate egală cu a sa; sau un fel de Dumnezeu creștin, chinuit de gelozia ca nu cumva creaturile sale, omul înainte de toate, să nu se creadă și să nu fie echivalente cu divinitatea. Tocmai de aceea *Marele Anonim* evită să folosească posibilitățile de maximă sau de minimă amploare de care dispune, preferând să și le anuleze preventiv, pentru a rămâne la cea mai limitată dintre posibilități: pulverizarea obiectivului actului generator în *diferențiale divine*.

Dar ce sunt diferențialele divine în viziunea cosmologică blagiană? *Marele Anonim* are posibilitatea de a gândi *totul divin*, atât individualitățile empirice, cât și tipurile. Diferențialele divine ar fi, deci, echivalente ale unor fragmente infinitezimale din totul substanțial și structural, deplin autarhic. Ele apar ca purtătoare infinitezimale ale unor structuri virtuale de extremă și ultimă simplitate, ceva liminar care nu poate fi imaginat, căci nu e nici de natură energetică sau materială, nici de natură psihică sau spirituală, ci substratul diferențiat care concurează activ și solidar la constituirea formațiunilor energetice și psihice. *Marele Anonim* le admite ca existente, pentru că ele, așa cum sunt, nu mai reprezintă nici o primejdie, fiind, cu aite cuvinte, pe deplin domestice. „*Marele Anonim* ar fi putut desigur să gene-

reze și existențe complexe în formă indestructibilă, dar acestea ar fi fost Identități divine, Ipostaze, Eoni, Idei, Forme entelehiale, realizate în câte un singur exemplar și prin câte un singur act generator. Asemenea existențe complexe ar fi dispus însă de un potențial autarhic prea accentuat și ar fi purces desfrânate spre uzurpare, anarhie și descentralizare¹⁸.

Diferențialele divine se află deci în situația paradoxală de a participa continuu la un proces teogonic constructiv prin care iau naștere lucrurile complexe, prin ele realizându-se ceea ce Blaga numește *reproducție indirectă* a creaturilor de către *Marele Anonim*, iar pe de altă parte ele sunt mereu frânate, estompate, blocate și chiar anihilate în acțiunea lor instituentă de structuri complexe.

Sintetizând dimensiunile concepției ontologice a lui Lucian Blaga, Alexandru Tănase depistează principalele ei caracteristici:

1.Elementul fundamental al existenței este *misterul*, dar nu atât ca un *necunoscut actual*, mereu cucerit și transformat în cunoscut, ci ca un *necunoscut neactual*, ca un plan de adâncime al existenței care rămâne veșnic necunoscut, învăluit în ceața de nepătruns a unui mister dens, indescifrabil.

2.Sub raport structural, existența este alcătuită din mai multe straturi ontologice, iar elementele ultime ale existenței sunt diferențialele divine – segmente infinit mutilate și pe deplin domesticite ale totului divin. Ele sunt generate de *Marele Anonim* care se autofrânează, veghind în același timp ca diferențialele divine să nu prolifereze existențial și să nu fie cunoscute.

3.Însăși *existența umană*, care ocupă un loc aparte în arhitectura universului, ca mod ontologic maxim pe care-l poate îngădui *Marele Anonim*, izvor al tuturor inițiativelor în planul culturii, ne apare în ultimă instanță ca fiind condamnată la neputință. În consecință, omul însuși ar fi o creație intenționat degradată a unei ființe supreme ce dorește să rămână necunoscută, să nu-și dezvăluie misterele de care omul rămâne permanent atras și pe care încearcă mereu, dar zadarnic să le releveze prin plâsmuirile culturii.

*
* *

O altă diviziune filozofică, esențială pentru gândirea sa ulterioară, realizează Blaga în volumul *Cunoașterea luciferică*, abstractizând procesul cunoașterii și introducând, prin operații logico-semantice, semne și sensuri noi. „Denumirile *cunoaștere paradisiacă* și *cunoaștere luciferică*, utilizate la fiecare pas în studiul de față, au un sens pur simbolic și se referă la fapte accesibile analizei și viziunii filozofice¹⁹.

Precizând că nu întreprinde o *exegeză teologică* sau *mitologică*, filozoful român afirmă că ideea de cunoaștere ne apare ca un raport necesar de la subiect la obiect. Cunoașterea implică prin definiție un act deschis asupra, în speță actul de prindere, de asimilare a obiectului. Blaga a avut o conștiință acută a *cunoașterii ca problemă filozofică*, a dificultăților și contradicțiilor acesteia, și a propus o soluție care se inspiră în mai mare măsură din lirismul neliniștit și tulburat în fața tainelor existenței decât din rațiunea înzestrată cu o solidă cultură științifică. Diferențierea dintre *cunoașterea paradisiacă* și *cunoașterea luciferică* pleacă de la o evidență: câmpul cunoașterii nu este simplu, omogen și uniform, ci brăzdat de forme, modalități și trepte distincte. Există astfel o *cunoaștere intuitivă*, având un conținut empiric-concret, și o *cunoaștere conceptuală* și *categorială*, de mai mare complexitate și bogăție, înglobând cunoașterea intuitivă, dar și depășind-o.

„În viziunea lui Blaga, cunoașterea paradisiacă – observă Alexandru Tănase – nu este pur și simplu o cunoaștere intuitivă empirică, ci o cunoaștere al cărei *obiect* este dat finit, întreg și nealterat și al cărei rost constă nu în depășirea obiectelor, ci în integrarea lor pe plan *conceptual*. Este o cunoaștere *atașată și fixată la obiect, neproblematică, încrezătoare în adevărul intuiției, abstracției sau imaginației*, având vocația rigorii și certitudinii. De aceea își este suficientă și nu are nevoie de altă cunoaștere pentru a se întemeia sau legitima.”²⁰

Urmărindu-i efectul pragmatic în rândul subiecților cunoscători, Ion Bălu depistează limitele cunoașterii paradisiace privită din punct de vedere filozofic: „Cunoașterea paradisiacă se caracterizează prin *fixarea* asupra obiectului în întregime, așa cum este perceput, în planul intuitiv, abstract sau imaginar. O asemenea cunoaștere este lipsită de curiozitate, subiectul cunoscător nu simte impulsul de a se întreba ce este dincolo de aparențe. Există în această expunere o critică îndreptățită a limitelor gândirii obtuze, a raționalismului mecanicist, dogmatic”²¹.

Devine imperios necesară, în atari condiții, aprofundarea *cunoașterii luciferice* spre a conferi sistemului filozofic blagian consistență originală. „Cunoașterea *luciferică* – își continuă demersul analitic Alexandru Tănase – este cunoașterea ce se detașează de obiect fără a-l părăsi. Prin excelență cunoaștere ce se situează în planul misterelor, ea provoacă despicarea în două a obiectului său, în alți termeni, *o criză a obiectului*, răpindu-i echilibrul lăuntric: o parte care se *arată* și o alta care se *ascunde*”²². Blaga însuși își potențează definiția, gravitând, indubitabil, în jurul misterului: „Cunoașterea *luciferică* se caracterizează printr-o distanțare deplină de tulburătoarea inițiativă față de obiectul său, pe care-l privește în perspectiva crizei pe care ea însăși o provoacă (...). A pune o problemă în raza de acțiune a cunoașterii luciferice înseamnă a provoca criza luciferică în obiect, adică a deschide un mister”.

Lucian Blaga concentrează în această modalitate de cunoaștere toate acele virtuți prin care se caracterizează sensul dialectic, activ și creator al cunoașterii: *tatonarea teoretică, construcția, riscul, eșecul, aventura, neliniștea creatoare*. Cea mai de seamă caracteristică a acestei cunoașteri, care stabilește o linie de demarcație față de moștenirea de cunoaștere paradisiacă, este *problematicul*, corelat cu *criza obiectului și construcția teoretică*.

Cunoașterea luciferică este deci o cunoaștere a misterului deschis, iar actul său fundamental este tocmai acela de a deschide misterul. Așadar, obiectul cunoașterii luciferice are o parte care se arată, *fanicul*, și o parte care se ascunde, *cripticul* misterului deschis. Fanicul și cripticul sunt dimensiuni epistemologice ale cunoașterii luciferice. Dacă „arătatul” liniștește și stabilizează spiritul cunoscător, „ascunsul invită, cheamă, solicită actul dezvelirii”. Misterul cunoașterii luciferice „de o parte se arată prin semnele sale și pe de altă parte se ascunde după semnele sale” (Blaga).

Cunoașterea luciferică deschide mistere și le variază calitativ. În demersul filozofic blagian se disting, potrivit exegeților, următoarele procedee și respectiv tipuri de mistere:

1. Deschiderea pur și simplu a unui *mister latent*, ceea ce echivalează cu punerea unei probleme, cu provocarea unui dezechilibru intern, a unei crize care despică obiectul în *fanic* și *criptic*. De aici rezultă *misterele deschise*.

2. *Atenuarea calitativă* a unui mister deschis, echivalentă pe plan gnoseologic cu *plus-cunoașterea* și având ca rezultat *mistere atenuante*.

3. *Permanentizarea calitativă a misterele* este echivalentă gnoseologic cu zero *cunoaștere* și are ca rezultat *misterele permanentizate*. Este punctul de plecare –

origo, locul epistemologic în care se plasează un *myster deschtis*, ca identitate cu sine însuși. Există atâtea *puncte origo* câte probleme se pun spre soluționare în raza de acțiune a acestei cunoașteri, dar pe lângă aceste puncte de plecare *relativă* există și un focalizator al problemelor, un *origo absolut*.

4. *Intensificarea calitativă* a unui *myster deschtis*, echivalentă gnoseologic cu *minus-cunoaștere* și având ca rezultat *misterele potențiale*.

Minus-cunoașterea ca potențare a misterului este cel mai rar mod de variație calitativă a unui *myster*, un mod eminentemente paradoxal. Spre deosebire de plus-cunoaștere ale cărei rezultate teoretice se obțin sub auspiciile *intelectului ecstastic*, adică sub pecetea antilogicului, a contradicției, a antinomiei transfigurată.

Mihai Cimpoi propune, pentru înțelegerea adevărată a lui Blaga, sintagma scoaterii permanente a *centrului în afara cercului*, prin care „intelectul nu are decât să evadeze din sine și să se așeze ferm în afara sferei acestuia, în neîmpăcare totală a funcțiilor sale logice (...) Numai prin acest demers dialectic intelectual (ecstastic) obține o formă sublimată prin care se îndepărtează de orice dogmă, fie ea creștină sau necreștină”²³.

Problema cea mai dificilă care se pune pentru Blaga este aceea de a opera un salt de la *fanicul* unui *myster deschtis* la *cripticul* acestuia. Drept punte de salt servește o *idee teoretică*, greu de explicat, în termeni logici, ce este exact. Ideea teoretică este cea care provoacă tensiunea interioară a problemei, acea pârghie de care ne servim pentru a opera saltul în *cripticul* misterului deschtis, ca să realizăm apoi o construcție teoretică. Spre deosebire de cunoașterea paradisiacă din care lipsesc orice tensiune și orice problematică – ca și cum adecvarea subiect-obiect ar fi aici totală și lipsită de conflicte –, în cunoașterea luciferică se declanșează toate mecanismele conflictuale ale unui autentic proces de cunoaștere al cărui centru dinamic e dat de funcția teoretică ce poate fi îndeplinită de orice idee abstractă, lege, categorie.

Pentru un gânditor care face din mister pivotul întregului său sistem filozofic, problema *iraționalului* a constituit sursa unor adânci frământări. Blaga a ajuns la concluzia că prezența iraționalului e justificată prin însuși faptul că nu e posibilă o raționalizare totală, integrală nici a existenței, nici a cunoașterii. Raționalitatea are sens tocmai în opoziție cu iraționalitatea, care poate fi numai o preistorie a raționalului, dar și o postistorie a sa, un rațional degradat, transformat în contrariul său. „Prin poziția ce-o luăm în problematica cunoașterii, nu opunem, cum s-ar crede, *raționalismului* un *intuiționism* fără osatură, ci opunem raționalismului superficial un raționalism care trage toate consecințele și e gata să accepte uneori rezultate care înseamnă ieșirea din sine a rațiunii. Am numit altădată această poziție *intelectualism ecstastic*, dar tot așa ea poate fi numită *raționalism ecstastic*”²⁴. Optimismul raționalismului vulgar care-și face cu deplină conștiință iluzii intenabile trebuie înlocuit cu atitudinea profund tragică a raționalismului ecstastic”²⁴.

Revenind asupra propriilor certitudini, Blaga vede în cunoaștere, drept un proces foarte activ, o confruntare dramatică dintre un subiect activ și un obiect nu mai puțin activ și plin de inițiativă. Rezistența reală a obiectului, cu atât mai tenace cu cât pătrundem mai adânc în tainele sale, contradicțiile și complicațiile sale structurale sunt transformate într-o barieră metafizică. Cunoașterea luciferică poate cel mult să se *integreze* în mister ca atare spre a-l supune unei variații calitative, dar nu să-l spulbere, convertindu-l în inteligibil. Însăși *rațiunea ei de-a fi*, *tragismul* și *măreția* ei, constau în existența și persistența misterului, în imposibilitatea convertirii sale în nonmister.

O caracteristică esențială a operei lui Blaga, deci și a operei filozofice, o constituie, alături de *umanism, patriotismul* – atitudinea de constantă prețuire a poporului român, a geniului său creator și a celor mai de seamă valori produse în spațiul cultural carpato-dunărean. Spațiul culturii românești, *matricea stilistică* a acestei culturi, traversează, în grade diferite, opera sa poetică, dramatică, publicistică și filozofică, dar lucrarea teoretică cea mai relevantă în acest sens este cea intitulată *Spațiul mioritic*, care face parte din *Trilogia culturii*.

Promotor înflăcărat al demnității culturii românești între celelalte culturi europene, Blaga se va ridica împotriva tezelor retrograde de proveniență spengleriană despre primatul și superioritatea unor culturi, el susținând cu tărie că *nu există un primat cultural*: „Primatul unei culturi, care ne-ar obliga să judecăm prin valorile ei toate celelalte culturi, e o iluzie; ca să cuprinzi ritmul lăuntric ce determină structura și formațiunile unei culturi, trebuie să te apropii de ea cu oarecare fecundie sufletească”²⁵. Primatului cultural Blaga îi opune principiul echivalențelor culturilor, formulat de Trubețkoi – indiferent că este vorba de cultură europeană occidentală, slavă, chineză sau negro-africană, fiecare cultură trebuie judecată prin logica și normele ei imanente. „Subliniem cu plăcere *principiul echivalenței culturilor*. Prea mult ne urmărește profesorul care judecă totul prin grația și raționamentul apusului, neputându-se în nici un chip scutura de clasicismul său și de toate valorile rumegate de două mii de ani încoace. Cultura clasică e poate cea mai exclusivistă din câte a cunoscut istoria. Totuși ne putem mândri astăzi cu o largime de idei cum n-am avut-o niciodată. Un semn al acestei conștiințe largite e și principiul echivalenței culturilor (...). E expresia unei intense apropieri sufletești între popoare, nu numai peste hotarele politice ușor de trecut, ci peste mări și munți despărțitori, de rase, mai greu de trecut. În această osmoză universală numai școala s-a îngrădit cu ziduri tari – cea din urmă cetățuie în care veșnic se refugiază prejudecata. Pentru școală nu există decât cultură europeană și în cadrul acesteia cea clasică exclusiv”²⁶.

O asemenea poziție ideologică ne explică de ce Blaga, deși a avut contacte directe cu literatura și filozofia vest-europeană, a fost atât de receptiv față de alte culturi, de ce lucrările sale cuprind de regulă ample și competente incursiuni în cele mai diverse spații culturale. El aprecia îndeosebi cultura și filozofia indiană, raportate, în primul rând, la structurile interioare și specificul culturii românești. „De ce oare filozofia indiană a exercitat o atracție evidentă tocmai asupra unor eminente spirite românești? Ținând seama de nivelul, de dimensiunile, de proporțiile interioare ale culturii românești, mi s-a părut dintr-o dată că nicăieri în Europa gândirea indică n-a avut o înrâurire de aceeași calitate, ca tocmai în România. Prin asimilare totală, motivele de proveniență indică au intrat în însăși ființa noastră, de unde ele nu mai pot fi smulse decât distrugând ținuturile vitale. Oricum, astăzi nici nu ne-am putea închipui cum s-ar vorbi despre Eminescu, deci despre spiritul românesc, făcându-se abstracție de aceste nobile și fascinante infiltrații răsăritene. Suprapusă unui ancestral fond mioritic, poezia neființei face parte din structura eminesciană, și ca atare ea a fost destinată să adauge o linie de particulară vrajă profilului spiritual românesc”²⁷.

Preocupat să dea un *fundament teoretic* judecăților sale de valoare cu privire la specificul cel mai intim, original și ireductibil al culturii românești, Blaga își va alege ca punct de plecare capodopera absolută a folclorului românesc, balada

Miorița, din care se va inspira în formularea unui concept de mare rezonanță – *spațiul mioritic* – considerat drept *matrice stilistică* a culturii românești. Acest spațiu se caracterizează prin câteva coordonate definitorii ale spiritualității românești, precum *doina*, *plaiul*, *dorul*.

Pentru a explica orizontul spațial al sufletului românesc, Blaga pleacă de la muzică, de la muzica lui Bach. Din câmpul sonor al muzicii „se ghicește felul orizontului (...) așa cum din zborul păsării ghicești lărgimea spațiului pe care îl simte în preajmă”. Repetând experiența încercată cu muzica lui Bach, Blaga invită cititorul „să audă un cântec popular rusesc”, apoi un „cântec alpin” și, în cele din urmă, un cântec de dans argentinian, spre a sublinia „nu atât înrâurirea peisajului asupra muzicii, ci modul cum peisajul se integrează în angrenajul unui suflet, dobândind accente din partea acestuia”²⁸. Referindu-se apoi la componentele spațiului cultural românesc, Blaga va stăruii asupra *doinei* și *plaiului*. O doină nu poate fi cântată orășenește în costume confecționate și nici de țigani de mahala, cu arabescuri melodice inutile, ci de o țărancă sau băciță, cu un sentiment al spațiului anumit, cu un orizont particular – *plaiul* –, „adică un plan înalt, deschis, pe coamă verde de munte, scurs molcom în vale”. În spațiul mioritic, doinei îi revine o mare importanță; este un produs de transparență desăvârșită, în care putem surprinde accente sufletești deosebite: *melancolie* „nici prea grea, nici prea ușoară, a unui suflet care suie și coboară pe un plan ondulat indefinit”; *dorul* „unui suflet care vrea să treacă dealul ca obstacol al sorții”; *dutoșia* „unui suflet, care circulă sub zodiile unui destin ce-și are suișul și coborâșul, înălțările și scufundările de nivel în ritm repetat, monoton și fără sfârșit”.

Spre deosebire de Frobenius care „privește culturile ca niște plante care cresc în atmosfera de seră a unui anume sentiment spațial” și de modul eronat în care Spengler concepe sentimentul spațial al culturii, Blaga înțelege spațiul ca factor sufletesc creator; nu este propriu-zis un sentiment conștient al spațiului, ci un orizont spațial al *inconștientului*. „Orizontul spațial al inconștientului, înzestrat cu o structură fundamentală și orchestrat din accente sufletești, trebuie socotit ca un cadru necesar și neschimbăcios al spiritului nostru inconștient. Inconștientul se simte organic și inseparabil unit cu orizontul spațial (...). Supusă contingentelor celor mai capricioase, conștiința e dispusă să-și trădeze în orice moment peisajul. Inconștientul nu trădează (...). Orizontul spațial al inconștientului poate cu adevărat dobândi rolul de factor determinant pentru structura stilistică a unei culturi sau a unei spiritualități, fie individuale, fie colective. Cum orizontului spațial al inconștientului îi atribuim o funcțiune plastică și determinantă, putem să-l numim *spațiu-matrice*”²⁹.

Preocupat să găsească *cheia de aur* pentru a pătrunde în entitatea românească, Blaga descoperă, iată, spațiul-matrice al spiritualității românești, pe care îl numește *spațiul mioritic*, definit astfel: „înalt și indefinit ondulat, înzestrat cu accente specifice ale unui anume sentiment al destinului. Acest spațiu se desprinde din linia interioară a doinei, din rezonanțele și proiectările ei în afară, dar tot așa și din duhul baladelor noastre”³⁰. Spațiul mioritic se desprinde înainte de toate din sentimentul destinului care are un fel de supremație asupra sufletului individual, etnic sau supraetnic și care face parte integrantă din sufletul popular românesc.

Între factorii care determină *stilul* unei culturi sau al unei spiritualități individuale și colective Blaga adaugă și *orizontul temporal*. El distinge, astfel, *timpul-havuz* – orizont deschis unor trăiri îndreptate prin excelență spre viitor; *timpul-cascadă* – orizontul unor trăiri în care accentul cade pe traiectoria valorii în trecut; *timpul-fluviu* – în care accentul cade pe prezentul permanent.

În constelația factorilor stilistici ai unei culturi, Blaga include de asemeni accentul axiologic, de solidarizare pozitivă cu orizontul spațial în cadrul culturii populare românești, *sensul anabasic* sau *catabasic* (de înaintare sau, respectiv, retragere din orizont).

Determinantele stilistice ale culturii românești trebuie privite nu atât în calitatea lor de cadre ale unei culturi consumate, cât în calitate de potențe creatoare. *Matricea stilistică* „reprezintă identitatea cu sine însuși a românului în cursul veacurilor; ea constituie performanța și puterea noastră, în aceeași măsură ca plasma germinativă; ea e porțiunea noastră de omenească veșnicie în succesiunea necurmat împospătată a generațiilor”³¹.

Căutând să exemplifice, filosoful-poet găsește că spiritul creator românesc sau matricea stilistică românească se regăsesc plenar în dimensiunile spirituale ale unei inegalabile personalități. Iar aceasta nu poate fi decât Eminescu.

Originalitatea sistemului filozofic blagian constă, în primul rând, în lansarea în câmpul filozofic românesc și universal a unor concepte, categorii noi, influențate de gândirea sa poetică și viziunea metaforică asupra existenței. Alexandru Tănase sintetizează această gândire filozofică prin prisma unității unei culturi naționale. „Strădania lui Blaga de a găsi anumite criterii și de a elabora categorii care să permită exploatarea unor resorturi intime ale culturii, definitorii pentru specificul ei național, este cu totul relevantă. Dar și mănunchiul de categorii folosit în acest scop poartă adânc impregnată pecetea filozofiei sale, a misterului, care privilegiază iraționalul, inconștientul, metaforicul în defavoarea valorilor de raționalitate și istoricitate ale culturii. Astfel, *matricea stilistică* și, ca o ipostază concretă a acesteia, *spațiul mioritic*, reprezintă totalitatea unor factori stilistici care reglementează din interior, din adâncuri, creația spirituală a unui popor, asigurând unitatea interioară a unei *culturi naționale*. Indiferent de faptul dacă acceptăm sau nu terminologia sa metaforizantă, problemele surprinse sunt și aici, de cele mai multe ori, reale. Dar matricea stilistică este oarecum, în viziunea sa, un dar, un ansamblu de trăsături și disponibilități creatoare și nu o rezultată, o cristalizare a existenței și devenirii istorice a unui popor. Toate aceste concepte sunt anistorice ca mod de constituire și aparțin în întregime, ca mod de funcționare, nu unor existențe istorice conștiente de sine, ci orizontului spațial și temporal al inconștientului. Încă o dată, inconștientul se dovedește a fi în filozofia lui Blaga principalul, dacă nu singurul factor de creație spirituală”³².

Judecățile de valoare ale eruditului Alexandru Tănase ni-l relevă pe gânditorul de la Lančrâm, înaintea contribuțiilor lui Freud, drept pionierul energicii spirituale a inconștientului. Școala freudiană și orientările neofreudiste contemporane au pus în lumină, cu mijloace științifice de investigare clinică, dar și cu tâlmăciri filozofice subiective, mecanismul de acționare și efectele posibile ale unor structuri inconștiente ale psihicului, inclusiv acel strat profund al *inconștientului colectiv*.

Hrănindu-se cu ideologii de sorginte spiritualistă și neoromantică, Blaga nu a fost totuși un naționalist mistic și retrograd. Este relevantă, în acest sens, poziția sa față de specificul național în cultură, care înlătură orice dubiu al unui naționalism factice: „O operă de artă nu devine *națională* prin faptul că aruncă în sine ca într-o căldare vrăjitoarească un cât mai mare număr de elemente etnografice. O operă de artă devine *națională* prin ritmul lăuntric, prin felul cum tâlcuiește o realitate, prin adâncă afirmare sau tăgăduire a unor valori de viață, prin dragostea invincibilă față de un anumit fel de a fi și prin ocolirea altora”³³.

Potențând ideea specificului național, intrată la un moment dat în desuetudine, Blaga se simte obligat să se explice. Iată ce declara el într-un interviu acor-

dat ziarului „Viata”, în anul 1942: „Prin însuși faptul că o operă de literatură este produsă din capul unui român e specific românească. E greșit să considerăm că ar fi românesc numai ceea ce se petrece, de exemplu, la țară, cum au înțeles sămănătorii. Nu interesează în problema aceasta forma, coloratura, elementele exterioare. E un fel special de a vedea lucrurile. *Interesează spiritualitatea*” (subl. n.).

*
* *

Problema *românismului* îl va frământa pe Blaga multă vreme, intrând în contradicție cu adeptii modernismului în literatură, contestatari, mai întâi, ai unei doze de idealism subiectiv din sistemul filozofoc blagian. „În ciuda influențelor care-și dispută inutil pământul nostru, în ciuda interferențelor care își fac jocul nestatornic în țara și în sufletul poporului nostru, există un *românism*, în înțelesul superior al unui complex, sau al unei constelații, cu totul aparte, de determinante spirituale. Dincolo și mai presus de misterul sângelui, *românismul* e un patrimoniu stilistic, alcătuit în parte dintr-un raport intim, de natură funcțională și de dozaj, al unor determinante care-l depășesc. Există o vie matrice stilistică, în lumina căreia *românismul* ne apare ca un ansamblu, conturat din latente și realizări. Nimic nu ne prilejuiește, ca această matrice stilistică, posibilitatea de a vedea în românism un complex susceptibil de a fi cuprins într-o imagine ideal sporită. Ne-am făurit despre acest românism spiritual, dincolo de faptele și de jocul de ape al folclorului și al istoriei, o viziune menită poate unui destin pragmatic. E viziunea unui cristal viu, a unui complex de potențe creatoare”³⁴. Considerațiile lui Blaga privind specificul matricei stilistice românești conferă viziunii sale un pronunțat simț patriotic, susținut de condițiile istorice nefaste în care poporul român își suporta destinul. Sunt relevate, în acest sens, ca un element compensatoriu, potențele creatoare ale *românismului*: „E înaintea de toate un anume undulat orizont spațial, cel mioritic, și la fel un orizont de avansare legănată în timp”. Cele două orizonturi, constituind „coordonatele unei spiritualități”, sunt completate de un „sentiment al destinului, trăit tot ca o undulare”. La acestea, filozoful adaugă și alte determinante: o preferință arătată categoriilor „organicului” ale lumii, și o tendință de transfigurare „sofianică” a realității.

„Cristalul viu” al destinului nostru pragmatic este completat de „o invincibilă dragoste de pitoresc”, precum și de „un foarte vădit simț al măsurii și al întregului”. Concluzia filozofului scoate în evidență modestia providențială a spiritului românesc: „totul se realizează cu un uimitor simț pentru nuanță și cu tot atâta simț al discreției”.

Acceptând nuanțele subiective ale viziunii abstracte a filozofului despre românism, devine necesar să urmărești câteva ipostaze concrete ale ființării și manifestării noastre în spațiul carpato-dunărean.

Spiritualitatea populară, arhaică, cuprinde o întreagă lume de simboluri proprii și chiar o gândire filozofică exprimată mitic și simbolic. Blaga a descoperit în folclor valori poetice autentice. Pornind de la studiul *Getica*, al lui Vasile Pârvan, Blaga își dă seama de dificultățile care ne întâmpină atunci când purcedem să refacem, să recompunem stilul mitologiei și religiozității gete. De aceea, socoate că *lumini noi* ar putea să aducă în această problemă un studiu comparat al mitologiilor. Pentru o înțelegere mai clară a *mitologiei gete*, Blaga o așază, într-un fel sau altul, în atingere sau interinfluențare cu alte mitologii: mitologia germană, mitologia celtă, mitologia slavă, mitologia indiană, mitologia greacă, mitologia iraniană.

Ajunge la concluzia că „getul este un om de pădure”, el cultivă zeități de pădure, pădurea însăși este un fel de zeitate magică ocrotitoare din care imaginația populară a plâsmuit-o pe „muma pădurii” și tot această împrejurare explică sintagma „frunză verde”, cu care încep atâtea cântece și poezii populare. Este simbolul legăturii istorice ce există între român și pădure, protecția sa în vremuri de bejenie. Pe de altă parte, Blaga reacționează decent împotriva orgoliului latinității noastre exclusive, relevând existența unui fond slavon-trac, exuberant și vital: „Simetria și armonia latină ne e adeseori sfârtecătă de furtuna care fulgeră molcom în adâncimile oarecum metafizice ale sufletului românesc”. Blaga evidențiază, în sprijinul aceleiași idei, manifestarea în străvechea noastră cultură a credinței bogomilice, potrivit căreia în lume se înfruntă două principii – al Binelui și al Răului, iar izbânda unuia sau a altuia depinde în mare măsură de caracterul participării omului la această luptă de partea luminii sau a întunericiiului.

Examinând, pe de o parte, categoriile preferate ale catolicismului, iar pe de alta, cele ale protestantismului, Blaga se apropie cu detașare de *spiritualitatea creștină*: „Nu există o spiritualitate, ci *spiritualități creștine*, ramificate și divizate. Ele sunt orientate spre transcendent, dar omul, prin firea și structura sa, trăiește în posturi concrete, în rânduiele palpabile ce alcătuiesc lumea. Aceasta se prezintă conștiinței ca alcătuită din stihii văzute și nevăzute din materie și ceea ce însufletește materia din peisagii, organisme de ordin biologic din propriile trăiri ale omului, din suferințe, din bucurii, din realități sociale, din fapte istorice, din creații culturale și din sentimentul perpetuu al tuturor problematizărilor posibile. E o lume foarte complexă, lumea umană. Or, învățătura creștină, pusă sub semnul eternității, al absolutului și necondiționatului ni se prezintă prin orientarea sa transcendentă ca și cum n-ar vrea să țină seama de lumea omului”³⁵. Axa creștină devine bipolară: spiritualitatea catolică, cu libertăți specifice protestantismului, și spiritualitatea creștin ortodoxă, cu categoriile organicului înălțate la rangul de pol spiritual: viața, pământul, firea.

Toate aceste idei sunt sugestive pentru descifrarea tainelor orizontului de cultură românesc. Este vorba de tipul de monumentalitate al creației spirituale românești – în arhitectură mai ales, care nu constituie cătuși de puțin un indice de inferioritate în raport cu marile culturi europene.

Viziunea monumentală în cultura noastră este de cu totul altă factură, dar nu în primul rând datorită ortodoxiei; este vorba în primul rând de faptul că evoluția dramatică a istoriei noastre ne-a răpit răgazul unor plâsmuiri monumentale în spațiu, supradimensionate ca volum exterior și ne-a determinat să ne cufundăm mai adânc în noi înșine, ca individualitate și comunitate, pentru a descoperi aici resorturi creatoare de altă marcă, orientate spre alt tip de monumentalitate: interioară, sufletească, la scară umană, de explorare a tainelor adânci ale unui segment original de umanitate.

Preocupările lui Blaga pentru mitologia și spiritualitatea geto-dacă, pentru cultura veche sau pentru cea modernă românească, au izvorât întotdeauna din dorința sa de a reintegra poporul nostru în posibilitățile sale, de a permite spiritului nostru și virtualităților sale o desfășurare de vis: „Ne gândim la bisericile și mănăstirile voievodale, la cele ale lui Ștefan cel Mare, zidiri în care stilul bizantin și cel gotic se îmbină într-o unitate atât de organică și de sublimă, în același timp. Ne gândim și la bisericile de lemn din nordul Transilvaniei în care, cu altă distribuție de accente, stilul bizantin și cel gotic dau o altă floare. Ce-ar fi fost dacă zările românești pe care Minai Viteazul le-a mutat s-ar fi statornicit pentru secole? ... Metafizicile pe cari românii le-ar fi gândit ar fi constituit probabil tot alte și alte sinteze între răsărit și apus și ar fi prezentat închegări vii sau abstracte, cerute

deopotrivă de meridianele vieții noastre obștești cât și de însăși matricea fecundă ca stratul *mumelor* a spiritului nostru³⁶.

Destinul istoric al poporului român și-a găsit o strălucită întruchipare în „dinamica, geniul, energia, demnitatea voievodală, spiritul de inițiativă și vitalitatea excepțională” a marelui voievod care a fost Ștefan cel Mare. Manifestându-se în împrejurări potrivnice, „Ștefan cel Mare a fost din belșug înzestrat cu toate calitățile pentru plămuierea unor asemenea zări împărătești de largă respirație istorică”, iar irezistibila expansiune otomană l-a silit la defensivă, la consolidarea celor dobândite.

Ștefan cel Mare a realizat pentru Moldova un cumul de posibilități cultural-artistice care au favorizat acea sinteză, în matrice locală, între bizantin și gotic, „sub care răsăritul și apusul se întâlnesc într-o albie atât de prielnică unei noi viziuni arhitecturale și metafizice”. Exagerând însă, Blaga nu întrezărește o altă perioadă în istoria românilor, comparabilă cu cea a lui Ștefan: „Un al doilea prilej atât de prielnic pentru desfășurarea pe plan major a matricei stilistice românești nu se va mai da niciodată românismului. Pentru acea matrice bătea atunci un ceas unic, care nu se va mai repeta niciodată”³⁷.

Prețuirea lui Blaga pentru valorile constante ale culturii românești izbucnește atunci când se întoarce spre marele învățat de talie europeană Dimitrie Cantemir, a cărui viață, „trăită la răscruce de vremuri, rezumă, prin profilul ei abrupt, prin peripecțiile ce o înalță și o sfâșie, un ansamblu de situații dintre cele mai dramatice ale istoriei noastre”. Încadrându-l în rândul marilor spirite europene ale vremii, Blaga apreciază că Dimitrie Cantemir este primul prin care se manifestă plenar geniul filozofic și științific al poporului nostru, sinteză enciclopedică de cultură europeană și orientală, de renaștere și spirit bizantin.

Alte profile ale culturii românești constituie coloane ale spiritualității universale, prea puțin cunoscute în străinătate. Ion Heliade Rădulescu, „părintele literaturii românești”, este văzut prin cuvintele lui Hasdeu, un alt mare spirit enciclopedic al românismului: „Fără a fi destul de istoric, fără a fi destul de poet, fără a fi destul de teolog, el a fost totuși un sublim amestec de aceste trei elemente, combinate astfel încât câteșitrei la un loc formau o admirabilă forță de acțiune, un geniu. Aici e misterul lui Eliade”.

Chiar dacă e de cu totul altă structură stilistică decât a sa, Mihail Sadoveanu l-a atras pe Blaga cu o putere de fascinație: „Mihail Sadoveanu, prin toată opera sa literară amplă cât o împărăție, nu a făcut decât să continue linia seculară până la înălțimile din urmă, la care omenește se putea urca. Natura, a cărei inimă rămâne pădurea și dragostea de natură cu accente de rit ancestral, sunt prezente în opera lui Sadoveanu ca frunza verde în cântecele de dor și de alean ale poporului nostru ... Nu cunosc scriitor care să urmărească cu mijloace de observație mai firești lumea organicului. Nu cunosc scriitor care să dea o înfățișare atât de organică lumii subvegetale și lumii supraorganice: socialului, naționalului, umanului. Mihail Sadoveanu, cel mai de seamă poet în proză al nostru, singurul în felul său și pe plan universal, este, ca și natura care se contemplă pe sine și se tâlmăcește singură în termeni supremi de conștiință”³⁸.

Dar personalitatea românească tutelară care întruchipează cel mai strălucit primatul duhului românesc în dauna influențelor catalitice apusene este, fără îndoială, Mihai Eminescu. Plecând de la modalitățile de cristalizare ale matricei stilistice în poezia lui Eminescu, Blaga conturează inedite reflexe în psihismul eminescian, argumentând prezența unui nucleu sufletesc dinamic, ce absoarbe „laturi aproape indefinibile ale configurației sale spirituale” și se reflectă în toate atitudinile existențiale ale poporului.

Preocupat să descifreze metodic sintagmele „duhul eminescian“ și „sufletul românesc“, Blaga diminuează rolul schopenhauerismului și budismului în opera lui Eminescu, care nu sunt constitutive pentru personalitatea poetului, aprofundând substanța suflătoare intimă a acestuia, ținând seama de inconștient și de *personanțe*: „În inconștientul lui Eminescu întrezărim prezența tuturor determinantelor stilistice pe care le-am descoperit în stratul duhului nostru popular, doar altfel dozate și constelate, din pricina factorului personal. Acel orizont al spațiului ondulat, specific duhului nostru popular, apare personant și foarte insistent în poezia lui Eminescu. E drept că structura orizontică, ondulată, nu e simbolizată, în opera lui Eminescu, atât prin imaginea *plaiului*, cât prin imaginea *mării* și a *apei*. Ondularea, valurile, legănarea – sunt elemente dintre cele mai frecvente în poezia eminesciană. S-ar putea afirma chiar că poetul recurge hipnotic, iarăși și iarăși, la aceste elemente de expresie. Marea nu e pentru Eminescu un prilej de pierdere în infinit sau un simbol al dinamicii furtunoase, cât un simbol al ondulării, al legănării, un simbol al unui anume melancolic sentiment al destinului, ritmat interior ca o alternanță de suișuri și coborâșuri“³⁹.

Blaga intuiește în inconștientul lui Eminescu și determinante pur personale, care-l leagă definitiv de matricea etnică. În zonele adânci ale inconștientului Eminescu se vede constant un „tânăr Voievod“. „Voievodul român, icoană luminoasă alcătuită din suprapunerea mai multor imagini din epoca de istorie românească dinaintea lui 1500, este pentru Eminescu efigia secretă care-l absoarbe, care-i compensează insuficiențele, care îl magnetizează. Subconștient, raportarea la un ideal voievodal ia proporții de identificare. Subconștient, Eminescu se vedea un tânăr voievod“⁴⁰. Plecând de la numeroase versuri, citate din poeme elaborate în perioade diferite, Blaga afirmă pentru prima oară prezența unui complex, „complexul voievodal“: „Codrul, marea, lumea, lacul, dealul, valea – sunt cântate de mulți poeți, de către cei mai mulți, dar așa cum le cântă Eminescu, toate acestea (...) dobândesc nu știm ce particulară domnească demnitate, aproape sacrală; parcă în mijlocul lor ar fi permanent prezent un invizibil tânăr Voievod“⁴¹.

Atestarea „complexului voievodal“ în opera eminesciană afirmă maiestuoasă originalitatea a poetului și explică singulara lui apariție în câmpul literelor române, integrându-se perfect în viziunea lui Blaga despre matricea stilistică românească: „Un adânc proces, organic-românesc, a izbucnit din «tărâmul celălalt», grație substanței spirituale a poetului în primul rând, dar nu în mică măsură și datorită unor înrâuriri străine, care, reduse la ultima expresie, însemnau de fapt un stăruitor apel la el însuși. Au cântat și Bolintineanu și Alecsandri trecutul și prezentul românesc, dar la aceștia totul rămâne pe un plan tematic, decorativ, conștient, local patriotic. La aceștia totul se substituie unui model imitat lucid și cu siguranță. Pastelurile lui Alecsandri sunt românești prin temele lor, tratate descriptiv după preceptul: hai să fim români. Când Eminescu spune «dulce corn», sugerează o lume de subterane melancolii și o natură în care simți, fără să fie amintită, prezența unor taine umbroase, care nu pot fi captate tematic (...). Există «idee Eminescu», iar aceasta s-a născut sub zodii românești“⁴².

*
* *

În încheierea studiului nostru, selectiv în ce privește sistemul filozofic al lui Blaga și subiectiv în tratarea filoanelor constitutive ale sistemului, dorim să reliefăm

două coordonate ale întregii gândiri blagiene: *raționalismul și măreția condiției umane*.

Valorile religioase nu sunt analizate de Lucian Blaga din perspectivă teologică, ci prezentate exclusiv sub aspect filozofic. Teologia pornește de la teza că o anume credință și numai aceea este singura și adevărata religie. Filozofia, dimpotrivă, lasă latitudinea alegerii oricărei metode. Blaga însuși va mărturisi: „Nu se poate face o privire asupra acestei metode, subordonându-te ortodoxiei – această metodă trebuie făcută cu ochiul clar al filozofului care se situează în afară de orice constrângere”¹³. În viziunea lui Blaga, ortodoxia nu poate fi identificată cu *românescul*. Cea dintâi este doar o parte a celui de-al doilea, fiindcă spiritualitatea românească este mult mai largă și mai bogată.

Gândirea raționalistă a lui Blaga desacraliza fenomenul religios, coborând divinitatea în sfera imaginației umane: nu Dumnezeu a creat omul după chipul și asemănarea lui, ci ființa și-a reprezentat un Dumnezeu după înfățișarea și structura ei! În volumul *Ființa istorică* din *Trilogia cosmologică* Blaga aduce pentru ultima oară omul în antiteză cu religia. Potrivit credinței creștine, omul și-ar găsi realizarea deplină nu pe pământ, ci în viața de după moarte. Concepția lui Blaga privind omul în contextul istoric este opusă credinței creștine: ființa umană își găsește realizarea supremă pe pământ și anume ca ființă creatoare. De fapt, în înzestrarea lui creatoare constă măreția și singularitatea omului. El își întemeiază destinul de-a lungul existenței sale biologice la un nivel existențial care nu stă la îndemâna nici uneia dintre ființele terestre de care este înconjurat.

Monumentalitatea condiției umane rămâne tragic determinată. Circumstanțele care garantează omului existența creatoare sunt exact condițiile prin care omului i se risipesc șansele de acces în absolut. „Pe de o parte, ființa este înzestrată cu cel mai înalt mod ontologic îngăduit în univers, pe de altă parte, este determinată și de supreme finalisme metafizice, limitative și restrictive. Prin existența sa creatoare, prin istoria sa, omul se realizează pe o linie unică în univers. Prin nivelul său existențial de o demnitate singulară în comparație cu al tuturor creatorilor, omul poate avea mândria și satisfacția singularității”¹⁴.

Prin opera sa filozofică, Lucian Blaga se integrează firesc în contextul spiritual european interbelic. Limba română nu se află, din păcate, în rândul limbilor de circulație universală, astfel încât numele lui Blaga e mai puțin cunoscut decât cele ale lui Freud, Jung, Bachelard sau Paul Ricoeur. Constatarea nostalgică a lui Constantin Noica vine parcă să îndulcească o vină nemeritată: „De aceea va trebui să talmăcim veacului, în limbile care s-au impus în el, opera gânditorului nostru. Dar ne gândim că poate de aceea, printre limbile logos-ului european, nu se află și graiul nostru: pentru că n-am știut la timp cum să înțelegem și ce să facem cu o operă ca aceasta a lui Lucian Blaga”¹⁵.

NOTE

1 Lucian Blaga, *Despre viitorul filozofiei românești*, în „Presa literară românească”, vol. II, p. 622.

2 *Ibidem*, p. 628.

3 Alexandru Tănase, *Lucian Blaga – filozoful poet, poetul filozof*, Editura Cartea Românească, București, 1977.

4 *Ibidem*, p. 16.

5 *Ibidem*, p. 74.

- 6 *Ibidem*, p. 75.
- 7 *Ibidem*, p. 81.
- 8 *Ibidem*, p. 82.
- 9 Lucian Blaga, *Zări și etape*, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. 7.
- 10 Ion Bălu, *Opera lui Lucian Blaga*, Editura Albatros, București, 1997, p. 237.
- 11 Lucian Blaga, *Ființa istorică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 34.
- 12 Alexandru Tănase, *op. cit.*, p. 26.
- 13 Mihai Cimpoi, *Lucian Blaga – Paradisiacul, Lucifericul, Mioriticul*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997, p. 26.
- 14 Lucian Blaga, *Trilogia cunoașterii*, Editura Fundației Regale, București, 1943, p. 126.
- 15 Idem, *Diferențialele divine*, Fundația pentru Literatură și Artă, București, 1940, p. 26.
- 16 Mihai Cimpoi, *op. cit.*, p. 27.
- 17 Alexandru Tănase, *op. cit.*, p. 30.
- 18 *Ibidem*, p. 36.
- 19 Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 147.
- 20 Alexandru Tănase, *op. cit.*, p. 42–43.
- 21 Ion Bălu, *op. cit.*, p. 255.
- 22 Alexandru Tănase, *op. cit.*, p. 43.
- 23 Mihai Cimpoi, *op. cit.*, p. 32.
- 24 Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 305.
- 25 Idem, *Ceasornicul de nisip*, în „Lamura“, nr. 10–11, 1923, p. 79.
- 26 *Ibidem*, p. 80–81.
- 27 Pavel Bellu, *Blaga în marea trecere*, p. 278.
- 28 Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 9.
- 29 *Ibidem*, p. 14–15.
- 30 *Ibidem*, p. 18.
- 31 *Ibidem*, p. 23.
- 32 Alexandru Tănase, *op. cit.*, p. 225.
- 33 Lucian Blaga, *Izvoade*, Editura Minerva, 1972, p. 214.
- 34 Idem, *Spațiul mioritic...*, p. 215.
- 35 *Ibidem*, p. 27.
- 36 Lucian Blaga, *Ceasornicul de nisip*, în „Banatul“, nr.1/1926, p. 206.
- 37 *Ibidem*, p. 205.
- 38 Idem, *Izvoade*, p. 201.
- 39 Idem, *Spațiul mioritic...*, p. 202.
- 40 *Ibidem*, p. 206.
- 41 *Ibidem*, p. 209.
- 42 *Ibidem*, p. 211.
- 43 Apud Ion Bălu, *op. cit.*, p. 302.
- 44 *Ibidem*, p. 329.
- 45 Constantin Noica, *Filozofia lui Blaga*, „Transilvania“, XIX, nr.4, 1985, p. 8.

SUMMARY

Studying Blaga's philosophical system, the author points out two coordinates of the philosopher's thinking; rationalism and the greatness of human condition. Lucian Blaga does not analyze religious values from a theological perspective but from an exclusively philosophical one. Theology starts from the thesis that only one faith can be the true religion. Philosophy, on the contrary, allows the liberty to choose whatever method seems more appropriate, Blaga confesses that "one cannot choose the method while obeying orthodoxy – the method should be chosen by the unhindered eye of the philosopher who is beyond any constrain".

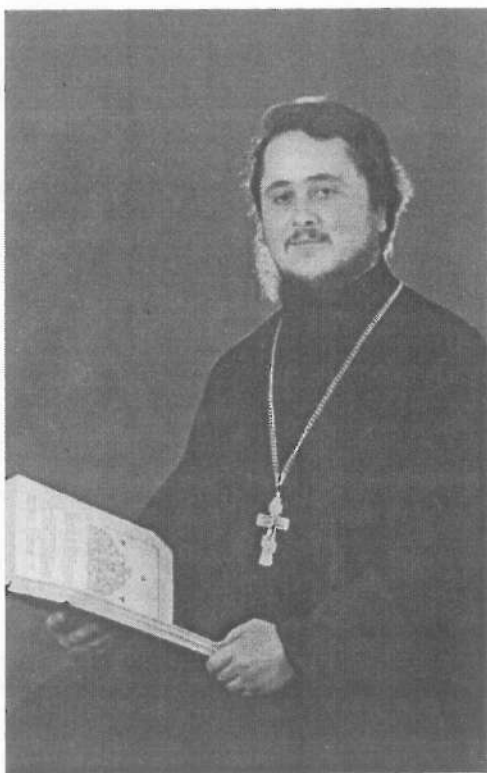
In Blaga's opinion, Orthodoxy cannot be identified with the Romanian spirit. The former is just a part of the later, as Romanian spirituality is much wider and richer. Blaga's rationalist thinking de-sacralized the religious phenomenon, bringing divinity down into the sphere of human imagination; it is not God who created man, after his likeness, but the being has imagined a God in its own image. In his work *The Historical Being*, a part from the *Cosmological Trilogy*, Blaga puts for the first time man in antithesis to religion. According to Christian faith, man would find his complex accomplishment not on earth, but in afterlife. Blaga's view on man in the historical context is opposed to Christian faith: human being finds its supreme accomplishment on earth, as a creative being. Actually man's greatness and singularity lies in his creative gift. He builds his destiny during his biological life at an existential level never to be equalled by any other being on Earth. Human condition's greatness remains tragically determined. The circumstances that guarantee man his creative existence are exactly the conditions that deny man his chances to reach the Absolute. On the one hand, says Blaga, the being possesses the highest ontological possibilities in Universe, on the other hand, he is limited by supreme metaphysical restrictive and limiting finalities. It is the creative spirit that helps man to accomplish himself in a unique way in the Universe. His existential level of a unique dignity as compared to that of all the other creators, man has the pride and satisfaction of singularity. Through his philosophical work, Lucian Blaga has won his place in the spiritual European between wars context. Unfortunately, the Romanian language is not included among the languages of universal circulation, which makes Blaga's name less known than that of Freud, Jung, Bachelard or Paul Ricoeur

Ioan Olevici

S-a născut la 14 septembrie 1967 în satul Parava, județul Bacău. După studiile primare din satul natal a urmat Liceul „Vasile Alecsandri” din Bacău (secția filologie – istorie) și-a continuat apoi studiile la Facultatea de Teologie din București. În 1989 vine la Cernăuți, unde se căsătorește cu o bucovineancă, Maria Rusnac, din Ceahor, sat în care a preoțit Silvestru Morariu-Andrievicei, mai târziu mitropolit al Bucovinei și Dalmației.

Din acest an și-a legat soarta de Bucovina. Aici, la Cernăuți, a fost hirotonit diacon, în 7 iulie 1990, cu prilejul inaugurării mănăstirii din Hreșciatik, de pe malul Nistrului, de către episcopul Antonie al Cernăuților și Bucovinei, iar pe 27 septembrie 1990 a fost hirotonit preot cu ocazia sfințirii pentru a doua oară, a Catedralei din Cernăuți cu hramul *Pogorârea Sfântului Dub*, care în perioada 1945–1990 fusese transformată în depozit, apoi în muzeu etnografic. A participat la această sărbătoare a Cernăuților întregul cler din regiune, oaspeți din România. A slujit în diferite biserici românești din Ucraina. I-a păstorit pe românii basarabeni din Cerlena Mare și Forosna din raionul Noua Sulița, Ceahor din raionul Hliboca (regiunea Cernăuți), și pe românii maramureșeni din Apșa de Mijloc (regiunea Transcarpatică). Actualmente este preot la Valea Cosminului.

Preotul Ioan Olevici activează și ca poet și publicist. Debutul literar în poezie și l-a făcut la „Zorile Bucovinei”. A mai publicat în „Plai românesc”, „Arcașul”, „Libertatea Cuvântului”, „Familia” – ziare de limba română din Cernăuți.

Preotul Ioan Olevici.

VERSURI

LEAGĂN STRĂBUN

Bucovinei

Țară cu munți și ponoare,
Țară cu limpezi izvoare,
Țară cu baci și mioare,
Țară, tu, privighetoare!

Colț de rai cu brazi umbroși,
Colț de rai cu Feți-Frumoși,
Colț de rai cu verzi poiene,
Colț de rai cu Cosânzene.

Leagăn stămoșesc, de crai,
Leagăn cu vers dalb de nai,
Leagăn cu doiniri de dor,
Leagăn – vis înălțător.

Loc împodobit cu fagi,
Loc cu oameni scumpi și dragi,
Loc cu rădăcini în mit,
Loc ca stâlpul de granit.

Neam semeț, de sânge dac,
Neam străluminat din veac,
Neam de haiducesc destin,
Neam ca steiul carpatin.

Plai de sfinți sălășluit,
Plai de diavoli mult râvnit,
Plai de vis și de mister,
Plai bine plăcut la Cer.

Glie tăinuind minuni,
Glie odihnind străbuni,
Glie – vatră de rodiri,
Glie – cuib de nemuriri.

RECUNOȘTINȚĂ

Lui Ciprian Porumbescu

Aproape de suflet te simt neconținut,
Nu ne despart nici timpul, nici durate,
Avem un crez comun în visul tăinuit,
Un gând nestrămutat de libertate.

Ne cântă mereu cu-aceiași tainic foc,
Aceleași mari și sfinte sentimente,
Flacăra-i vie, nu s-a stins deloc,
Ea arde cu lumini incandescente.

Tu te-ai jertfit pe-altarul mioritic,
Urmând în zbor chemarea voluptății
Înger și stea ce luminează mitic
Pasul și calea-n idealul unității.

Mișcând bagheta, versul și arcușul,
Ne-ai ridicat spre cercuri ancestrale,
Făcut-ai uimitor de repede urcușul
Și visu-a prins aripi spirituale.

Ne închinăm și azi la astrul devenirii,
Ce-a strălucit pe cerul unui neam latin,
Care și-acum ne-mbie spre zările luminii,
Reînviind speranța ceasului divin.

FLOARE DE COLȚ

Pe muntele-nalt
Cenușiu și aspru
Răsați doar tu!
Și pentru cine?
Pentru cer și...
Probabil pentru tine.

Iar albul ochiului
Tău alpin, curat,
Privește cum zarea

Sau zenitul
Sau poate infinitul
Se întinde.

Gingăşia ta este
Un prisos real,
Între stâncile pustii,
Golaşe şi semeţe,
Peste care trec nourii
Nepăsători şi umezi.

Vântul e rece
Soarele prea dogoritor,
Iar floarea răbdării,
Sorbeşte cerul înlăcrimat,
Incomensurabil,
În picăturile de ape.

DIN CICLUL *MICUL BIZANȚ*

ROȘU ARS DE HUMOR

Corabie de suflet prin valuri spălată,
Biblie ilustrată cu cer de Gurahanț,
Crește rubinul de pe coroana carpată,
Crește-o nestemată din micul Bizanț.

Mireasă de tihnă întru iubire deplină,
Nuntă eternă în munții Carpați,
Se strânge vinul în cupa divină,
La ceas de jertfire în teascul curat.

Gură de jar în vatră de ctitori,
Humor cu râuri repezi-hulpav!
Candelă lină din veacuri mocrnite,
E roșu ars din calvarul Moldav.

ALBASTRU DE VORONEȚ

Mărită Doamnă, podoabă din fruntea de zimbru,
Cu rochie de seară în sclipiri de safir,
Ești cartea de taină a visurilor rostite,
Ești steaua din veșmântul de har.

Bătrânul Iesei se-nconvoaie de roade,
Ca toamna mărul pe pârgă-ncărcat,
Veniți! Gustați! din recolta celestă,
Simțiți dulceața din fagurul curat.

Miroase-n jur a tămâie astrală,
Iar soarele discret se lasă-n amurg,
Noaptea razele de lună luminează tăcut
Albastrul de Voroneț, albastrul din lut.

BISERICA-MAMĂ

Tu aștepti clipa sortită când viața,
Străpunge nemurirea c-un strigăt,
Chemată din neființă la fața,
Ce oglindește izvorul cel unic.

Apoi îl naști din apa speranței,
Îl strângi la pieptu-ți de har,
El simte înfierea credinței,
Iar dragostea, sfințenia un dar.

Îl crești cu căldura iubirii,
Ochiul tău asupra-i veghează,
În boală și-n zâmbet ești chipul slujirii,
Cu brațele-ntinse de mamă, alinează.

Iar de e mare te rogi pentru el,
Să nu devină un „Fiu al pierzării“,
Atunci jertfa totală a blândului miel,
E pavază și scut în primejdii.

Când june-i rânduiești jumătatea,
Tu reverși asupra-le darul unirii,
Atunci ei devin ca o sfântă cetate,
Cetatea focului sacru, cetatea iubirii.

Și-apoi când caierul vieții,
Și-a tors firul deplin,
Tu-i spui: odihnească-l pe vecii!
Și iertare să-i fie de-a pururi. Amin!

DUREREA CE NU MOARE

Brăzdată-i cu plugul durerii o rană,
În sufletul celui străin și hoinar,
Nu este chirurgul și nici leacul ce toarnă,
Mângâierea și nădejdea ce-ar liniști-o măcar.

Purtată în suflet pribeag, povara apasă,
Devine bucată din trupul meu,
Aș smulge-o din piept dar ea nu mă lasă,
Se ține de mine, se ține mereu.

Aceasta e Crucea și Golgotă a mea,
Și-mi dă, Doamne, din Tine puteri,
Să pot duce și jugul și durerea din ea,
Dar numai să nu mi-o înlături.

CHEMARE

Ne cheamă
pământul cu dureri ascunse
Ne cheamă
glasul pruncilor să spunem adevărul
Ne cheamă
florile să gândim la frumusețe
Ne cheamă
piscurile munților să privim prezentul.

Ne cheamă
cerul să picure-n noi limpezimea curățirii
Ne cheamă
susurul apei să simțim scurgerea timpului
Ne cheamă
pădurea cu melodia însingurării
Ne cheamă
strălucirea stelelor să dorim înălțarea.

Ne cheamă
dangățul clopotelor să nu uităm credința
Ne cheamă
cuvântul cu primele-nceputuri
Ne cheamă
glasul s-auzim a Logosului dorință.
Ne cheamă
conștiința să devenim mai puri.

Ne cheamă
demnitatea să ne păstrăm natura
Ne cheamă
onoarea să știm ce e noblețea
Ne cheamă
simțirea să fim sensibili la arte
Ne cheamă
iubirea cu transfigurarea Eului nostru.

CUMPLITA FIARĂ

Revoltă împotriva războiului

Se-ncruntă, rânjește și dinții arată,
Și scuipe cu foc și cu gloanțe,
Cu ochii aprinși, cu gura găleată,
Aleargă nebună ca prinsă de hoațe.

Nimic n-o oprește, nu poate să tacă,
Purtată-i de iele-n agonia turbată,
Zorii îi fumegă, lumina o-ntunecă,
Mâncată de nourii negri și zloată.

„LUMEA CARPATICĂ“,

nr. 1, octombrie–decembrie 2001, 67 p.; nr. 4, 2002, 96 p.

(Editori: Consiliul Județean Suceava, Centrul Județean de Conservare și Valorificare a Creației și Tradiției Populare Suceava)

Carolina Jitaru-Stașkevici

Cernăuți

Editată de Consiliul Județean Suceava și Centrul Județean de Conservare și Valorificare a Creației și Tradiției Populare Suceava, „Lumea Carpatică“ apare în primul său număr ca o „revistă trimestrială pentru inimă și minte“.

În prima parte a revistei, prof. Pavel Blaj, sufletul acestei publicații și redactorul-șef al ei, face o scurtă prezentare a lanțului carpatic, explicând originea termenului *lumea carpatică* și vorbind despre populația acestei regiuni. Principalele microetnii din Carpați sunt: vlahii, goralii, lemki, boiki, huțulii, rusinii, hainalii etc. O caracteristică definitorie a lumii carpatice este faptul că aici se întâlnesc și conviețuiesc trei civilizații diferite: *romanică, germanică și slavă*.

Având în vedere specificul acestei regiuni, redacția revistei crede că o mare importanță revine comunicării și creării canalelor de informație între popoarele care locuiesc în zona carpatică. Pe această linie se înscrie inițiativa editării revistei „Lumea Carpatică“, o publicație care mai apoi va fi editată în limba fiecărei dintre națiunile carpatice și care își propune să contribuie la mai buna cunoaștere între ei a oamenilor din Carpați.

În continuare, publicația conține o analiză mai detaliată a popoarelor din lanțul carpatic.

În interviul acordat revistei, domnul Gavril Mârza, președintele Consiliului Județean Suceava și directorul revistei „Lumea Carpatică“, afirmă: „Prin contactul cu spiritualitatea românească străveche, occidentalii și-ar putea regăsi propriile lor rădăcini“.

Primarul Sucevei, domnul Marian Ionescu, în interviul său, vorbește despre însemnătatea orașului Suceava ca „inimă“ și capitală a Bucovinei, numindu-l „un uriaș muzeu în aer liber“.

La rubrica *PRO MEMORIA* este prezentat articolul publicat în „Junimea literară“, nr. 6, Cernăuți, 1909, p. 112–115 de Ion Grămadă, ***Aducerea moaștelor Sfântului Ioan cel Nou de la Zolkiew la Suceava***, – moment important pentru istoria bisericii din Bucovina. Sfântul Ioan cel Nou este numit *patronul ocrotitor al Bucovinei*. El s-a născut în Asia Mică și a suferit chinuri de mucenic pentru credința lui cea tare. Din Cetatea Albă moaștele Lui au fost aduse la Suceava de către Domnul Moldovei Alexandru cel Bun și așezate în biserica Mitropoliei.

În anul 1688, în timpul războiului dintre Ioan Sobieski și Cantemir Vodă, de frica turcilor și tătarilor, uniți cu oastea lui Cantemir Vodă, mitropolitul Dosoftei a luat cu sine moaștele Sfântului Ioan, împreună cu toate odoarele și hrisoavele Mitropoliei, așezându-le în orașul galițian Striji. Mai pe urmă moaștele au fost strămutate la Zolkiew, unde au rămas mai mult timp. În 1783, la porunca împăra-

tului Iosif al II-lea, moaștele Sfântului Ioan cel Nou au fost aduse din nou la Suceava de către ieromonahul Iosif de la mănăstirea Putna împreună cu arhimandritul Meletie. Ele au fost așezate la locul vechi. Se întâmpla aceasta pe timpul episcopului Dositei Herescu.

În continuare sunt publicate fragmente despre mitul și realitatea istorică a lui Dracula și a neamurilor lui, despre Bogdan-Vlad, finul lui Dracula. Aici sunt prezentate mărturiile ale contemporanilor despre făptura și ființa acestui voievod, despre sfârșitul lui Dracula, care a avut loc în 1476 și despre întunericul în care este astăzi prezentat Vlad Țepeș de către contemporanietatea planetară, avidă de bani și de senzații tari. Stupida utopie a mitului lui Dracula umbrește perioada domniei voievozului Vlad Țepeș.

Tot la rubrica *PRO MEMORIA* sunt publicate fragmente din articolul lui Ion I. Nistor, **Ctitoriile românești în Polonia și Ucraina**. („Codrul Cosminului“, VIII, 1933–1934, p. 83–104). Autorul scrie despre: *Domnia lui Neagoe Basarab, Voievozii români ocrotitori ai ortodoxiei, Alexandru Lăpușneanu și ctitoria sa din Lvov, Crearea unei biserici național-ucrainene, Movileștii – aprigi susținători ai stauropighiei liovene, Vasile Lupu – păstrător al tradiției Movileștilor, Alte ctitorii românești în Polonia*.

În continuare sunt prezentați autorii: Dumitru Teodorescu, **Parteneriatul Suceava-Schwaben. Înnobilat de relațiile umane nemijlocite**; Mary B. Kelly cu articolul **Femeile vlah: Continuitate culturală, schimburi culturale, în care intră subcapitolele: Vlahii de dincolo de fruntariile României; Cultura Vlahă din afara fruntariilor României; Vlahii din Balcani; Mirese și femei caraguniene; Femeia macedo-vlahă; Megleno-macedonenii din Dobrogea; Vlahii din Polonia, Slovacia și Moravia** (fragmente traduse de Ștefan Stoescu cu bibliografia respectivă).

În a doua parte a revistei colectivul redacțional continuă să prezinte pagini din istoria românilor. Aici sunt publicate următoarele materiale: **Petru Movilă, prinț român, nobil polon și mitropolit al ucrainenilor; Dealurile subcarpatice. Locuri, oameni și tradiții, prin ochii vechilor călători; Haz românesc pe seama altor neamuri** – de fapt niște fragmente umoristice spicuite din „Călimdarii din poporul bucovinean“, „Deșteptarea“, Calendarul „Glasul Bucovinei“, „Vestitorul satelor“, „Gazeta poporului“, „Agricultoriul“, „Foaia sateanului“, publicații editate la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea.

Alma Blănaru în *Pomul vieții – ornamente și semnificații* scrie despre semnificația *bradului, scării, peștilor, strugurilor, șarpelui, coamelor de berbec, florii-soarelui, stelelor, crucii, soarelui, lunii* etc.

Mihai Camilar evocă o personalitate: **Simion Cobilanschi, un adevărat părinte al țăranilor din Bucovina**. Născut în satul Frumosu, Câmpulung Moldovenesc, în 1868, Cobilanschi este absolvent al Facultății de Teologie din Cernăuți. Hirotonisit ca preot, Simion Cobilanschi a fost cel care a dat sfaturi valoroase țăranilor cu privire la muncile pământului, la creșterea animalelor. Sfaturile preotului conturează destul de bine imaginea satului bucovinean de atunci, acestea rămânând pentru posteritate ca informații deosebit de importante.

Aurelian Ciornei, maestru coregraf, membru al Academiei de Arte Tradiționale din România, prezintă informații despre **Memoria dansului**. Izvorâtă din viața și simțămintele omului, arta dansului, ca și cea a muzicii, constituie cea mai de preț bogăție spirituală a umanității. Primele mărturii despre dans țin de epoca paleoliticului. Oamenii preistorici interpretau mișcărilor de dans drept o modalitate de îmbunătățire a forțelor naturii. Cu timpul mișcărilor de dans devin

parte integrantă a cotidianului, însoțindu-l pe om în toate momentele importante ale vieții: naștere, căsătorie, înmormântare etc.

George Sârbu, cunoscutul muzician de la Suceava, semnează articolul **Instrumentele muzicale tradiționale din Bucovina**, realizând o descriere interesantă a instrumentelor arhaice: *șuieratul* (pseudoinstrumentul gurii), *frunza și firul ierbii*, *drâmba*, *tilinca*; *fluierașul*, *fluierașul mare moldovenesc (fără dop)*, *cimpoiul*, *trâmbița și cornul*.

În final, sunt prezentate obiceiurile ucrainenilor și sărbătorile de iarnă în satele bucovinene (autori: Mihai Mihăiescu Aniuk și Aurelian Ciornei).

Nr. 4, 2002 (96 pag.) al revistei „Lumea Carpatică“ se prezintă ca o publicație de cultură și civilizație tradițională și este, de această dată, o ediție bilingvă româno-ucraineană.

În prima parte a acestui număr, Gheorghe Dolinski prezintă informații de la sărbătorirea a 500 de ani de la tânosirea bisericii Arbore, monument religios de artă medievală, de cultură și spiritualitate românească. Aniversarea a avut loc la 29 august 2002, cu participarea I.P.S. Pimen, arhiepiscopul Sucevei și Rădăuților, a părintelui Ioan Miloș – protopopul de Rădăuți, a președintelui Consiliului Județean Suceava, domnul Gavril Mârza, a lui Ioan Cușnir – prefectul județului, Mihai Grozavu – vicepreședintele Consiliului Județean, cât și a deputatului Dorel Crăciun, a senatorului Gheorghe Prisăcaru ș. a.

Rodica Dominte prezintă **Festivalul internațional de folclor „Întâlniri bucovinene“**. Prima ediție internațională a festivalului s-a desfășurat în Polonia, Ungaria și Ucraina în 1990, iar în 1999 acest festival a fost găzduit în România, la Câmpulung Moldovenesc. Oriunde s-ar afla, bucovinenii se simt legați cu toții de baștină. Arhicunoscute sunt și alte manifestări tradiționale de valoare, care se desfășoară în fiecare an în zona bucovineană: festivalul anual „Conviețuiri“, „Zilele culturii poloneze“, sesiunile comune ale Centrului de Studii „Bucovina“ al Academiei Române, cu participarea specialiștilor de la „Bukowina-Institut“ din Augsburg – Germania și a celor de la Centrul Bucovinean de Cercetări Științifice al Universității din Cernăuți – Ucraina etc. Festivalul „Întâlniri bucovinene“ este o manifestare culturală de suflet, care cuprinde folclorul bucovinenilor-polonezi, al bucovinenilor-români, bucovinenilor-unguri, bucovinenilor-ucraineni etc. În fiecare an la acest festival participă peste 20 de colective artistice din perimetrul Euroregiunii „Prutul de Sus“. Numărul impresionant al artiștilor umple străzile orașului cu cântece și dansuri, spectatorii fiind surprinși de o bucurie nespusă în timpul desfășurării festivalului.

Programul desfășurării festivalului național de film și diaporamă intitulat „Toamnă la Voroneț“ este prezentat de Grigore Ilisei. Ediția a XXII-a a acestui festival a avut loc la Gura Humorului în septembrie 2002. Treizeci de filme și peste zece diaporame ale unor realizatori individuali sau reprezentând televiziuni regionale ori locale au fost trimise spre a fi supuse aprecierii juriului. Marele premiu „Toamnă la Voroneț“ a fost conferit filmului *Dracula și Bunul Dumnezeu*, realizat de Diana Deleanu din Rânnicu Vâlcea... Festivalul de film de la Gura Humorului a evoluat corespunzător coordonatelor impuse de dinamica acestui domeniu de artă în România.

În continuare, Violeta Marianciuc realizează un interviu cu deputatul Gheorghe Firczak intitulat *Rutenii*. Rutenii sunt locuitorii unei zone din inima Europei Central-Răsăritene, la nord și la sud de Munții Carpați. Denumirile sub care mai sunt cunoscuți sunt multiple. Carpato-rusinii vorbesc o limbă considerată

est-slavă, influențată de vocabularul limbilor poloneză, slovacă și maghiară. În scrisul lor se folosește alfabetul chirilic. Astăzi, în limba vorbită de această comunitate, există două orientări: rusină și ucraineană. Prima îi caracterizează ca entitate națională distinctă, a doua spune că sunt ucraineni și că nu există o naționalitate rusină de sine stătătoare. Astăzi există în limba rusină ziare, reviste și cărți, în aproape toate țările unde trăiesc carpato-rusinii. Este clar că rusinii vor face totul pentru redeşptarea conștiinței de sine a etniei lor.

Ion Cozmei realizează un interviu cu prof. univ. dr. Corneliu Reguș, care afirmă: „Fără implicarea unor intelectuali, fără sprijinul lor, fără prezența lor în publicistica noastră, ne-am fi simțit mai săraci în procesul de renaștere a conștiinței naționale a ucrainenilor“. În acest interviu se discută despre originea, cultura și identitatea națională a huțulilor, afirmându-se că aceștia nu sunt națiune, ci etnonim regional al ucrainenilor.

În interviul realizat de către Alma Blănaru cu domnul Vasyli Boeciko, consul general al Ucrainei în Suceava, se discută despre felul cum se implică Consulatul General al Ucrainei la Suceava în procesul de îmbunătățire a relațiilor politice, sociale, economice și culturale româno-ucrainene.

În continuare, sunt prezentați autori consacrați: Alma Blănaru cu **Mecanisme ale asimilării și unicității etnice**; Dr. Rodica Raliade și Dr. Mihaela Nubert-Cheșan (Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu“, București) cu **Lecturi identitare (I)**, în care sunt cuprinse următoarele subcapitole: **Comunitatea românilor din Ungaria (prezentare generală); Dinamici socio-culturale și lingvistice – Micherechi; Instituțiile românești locale (biserica, școala); Comportamentul lingvistic în context oficial și în cotidian** etc.

Tot în acest număr al revistei George Podani scrie despre personalitatea lui Simion Florea Marian. Născut în 1847, originar din satul Ilieșești, de lângă Suceava, Simion Florea Marian devine un clasic al științei etnofolclorice. După ce studiază la Suceava, Năsăud, Beiuș, în 1871 îl găsim la Cernăuți, ca student al Facultății de Teologie. În 1876 este hirotonisit, după aceea a lucrat în învățământ. În 1869 a debutat editorial cu primul său volum de culegeri folclorice, intitulat **Poezii populare din Bucovina. Balade române**. Simion Florea Marian a desfășurat o bogată activitate de publicist, precum și o activitate susținută social-culturală, politică, închinată împlinirii idealurilor naționale ale românilor bucovineni.

Maestrul coregraf Aurelian Ciornei continuă să publice despre originea și semnificația jocului, semnând articolul **Memoria dansului (Perinița)**.

În continuare, dr. Monica Budiș de la Institutul de Etnografie și Folclor din București scrie despre descoperirea, păstrarea, producerea artificială și semnificația focului – **Practici și obiceiuri legate de vatra focului**. Autoarea susține că mitul focului apare în toate culturile lumii din toate perioadele istorice și de aceea poate fi divinizat, sacralizat. Nu este de mirare că vetrei focului i s-a acordat o atenție atât de mare din partea specialiștilor, care consideră că vatra, aflându-se în centrul casei, este un loc sacru, de care se leagă numeroase credințe, practici și obiceiuri.

Ion Cozmei, cu materialul său **Coincidențe romantice la Eminescu și Șevcenko. Interesul pentru creația populară și pentru tradițiile naționale** – ne introduce în lumea liricii clasice. Cât privește legătura ideatică a lui Eminescu și Șevcenko, demersul comparatistic al autorului se sprijină pe structura romantică a operei celor doi mari creatori, pe tematica ei, în care folclorul, trecutul istoric și natura constituie elementele esențiale ale creației „luceafărului“ român și „cobzarului“ ucrainean.

Pavel Blaj și Ileana Șutac fac o scurtă prezentare a populației orașului Cernăuți în preajma încorporării sale la Imperiul austriac. Cernăuțiul apare atestat

documentar, pentru prima oară, ca oraș-târg al Principatului Moldovei, în anul 1408, prin privilegiul comercial acordat de către domnul Moldovei Alexandru cel Bun orașenilor lioveni. Din recensământul ordonat de autoritățile militare de ocupație rusești, între 1772 și 1774, reiese că populația dominantă a Cernăuțiului era cea românească, alături de care locuiau în proporții mai mici sau mai mari evrei, ucraineni, țigani, armeni etc.

Ihor V. Jaloba publică materialul *Podurile Cernăuțiului (I)*. Aici se vorbește despre primul lucru pe care l-a făcut generalul Splény, sub conducerea căruia s-a realizat ocuparea ținutului și care a devenit primul guvernator militar al Bucovinei. El a ordonat construirea a celor 70 de poduri „pentru înlesnirea comunicațiilor prin ținut”. Acestea nu erau poduri de dimensiuni mari peste râuri, ci poduri peste șanțulețe și pâraie. Abia în 1775 a fost construit cel mai vechi pod pe care se trecea Prutul spre Cernăuți. El se sprijinea pe 35 de bărci și permitea ca două care încărcate să treacă liber în direcții opuse. Între anii 1823–1837, numărul podurilor mici a crescut de la 435 la 462. Mai târziu au fost ridicate peste 20 de poduri mari pe râurile de lângă localitățile importante din Bucovina: Siret, Ițcani, Suceava, Gura Humorului, Solca, Vicovul de Jos etc.

În continuare, conf. univ. dr. Ștefan Purici publică două materiale destul de interesante: *Aspecte ale trecutului bucovinean într-o oglindă ucraineană* și *Din trecutul polonezilor bucovineni*. În primul material autorul pune în discuție volumul lui Adrian Șeiciuc, *Problema ucraineană în Bucovina sudică. Punctul nostru de vedere*, și afirmă că „primul lucru de care ar trebui să țină cont viitorii cercetători ai fenomenului bucovinean este chiar ideea formulată de Adrian Șeiciuc, potrivit căreia există doar un singur adevăr: cel bazat pe argumente solide, de neclintit”. În al doilea articol, Ștefan Purici scrie despre segmentele importante din trecutul comun al popoarelor român și polonez din Bucovina, făcând trimiteri la diferite izvoare istorice valoroase și diferiți cercetători importanți în acest domeniu, atât bucovineni cât și străini.

În finalul acestui număr al revistei „Lumea Carpatică” este prezentată lista cu noțiuni din dicționarul comparativ carpatic al limbilor cehă, maghiară, română și ucraineană.

În concluzie, putem afirma că revista „Lumea Carpatică” este una dintre revistele reușite. Valoarea publicației bilingve de cultură și civilizație, care cuprinde informații diverse din arealul Bucovinei istorice, constituie o modalitate de cunoaștere a popoarelor din zona carpatică și deci, incontestabil – o publicație care trebuie salutată și susținută.

Eveniment

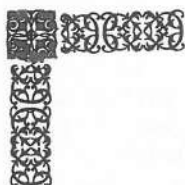
UN ISTORIC DIN NORDUL BUCOVINEI PREMIAT DE ACADEMIA ROMÂNĂ

Dr. Constantin Ungureanu

Chişinău

Sărbătorile de Crăciun și Anul Nou 2003 ne-au prilejuit o bucurie în plus, pe lângă faptul că așteptam, ca întotdeauna, cu sufletul primenit, frumoasele zile ale nașterii Domnului, însoțite de colinde, obiceiuri și datini strămoșești, care ne mai țin în albia tradiției înaintașilor, purificându-ne gândul și întărindu-ne credința.

Aflăm acum, cu multă bucurie, că, la 18 decembrie 2002, Academia Română a acordat Premiul „Eudoxiu Hurmuzaki” pe anul 2000 istoricului de origine română din Cernăuți, prof. dr. Ilie Luceac, pentru lucrarea *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare*, scoasă în colaborare de două edituri: „Alexandru cel Bun” din Cernăuți și „Augusta” din Timișoara.

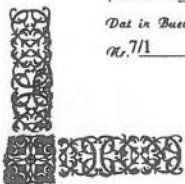

ACADEMIA ROMÂNĂ

premiul Eudoxiu Hurmuzaki
ILIE LUCEAC (Ucraina)

pentru lucrarea: *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare (O istorie a culturii românești din
Dat în București la 18.XII.2002 Bucovina în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea).*
nr. 7/1

Președinte,
Ilie Luceac

Secretar general,
S. C. U.

Acesta este al treilea premiu acordat, în perioada de după 1989, de înalta instituție științifică română, unui autor din nordul Bucovinei.

Primul a fost premiul „Lucian Blaga”, acordat țărâncei Anița Nandriș-Cudla (post-mortem) din comuna Mahala, regiunea Cernăuți, pentru cartea **20 de ani în Siberia (destin bucovinean)**, Editura Humanitas, 1992. Al doilea a fost Premiul „Mihai Eminescu”, decernat poetului Arcadie Suceveanu, originar din Bucovina, dar stabilit cu traiul la Chișinău. Acest prestigios premiu literar al Academiei Române a fost acordat poetului din Suceveni pentru excelenta antologie de autor **Eterna Danemarcă**, apărută în colecția *Poeți români contemporani*, la Editura Eminescu, în 1995.

E bine cunoscut faptul că Academia Română a căutat să mențină în permanență legături cu instituțiile culturale din provinciile din afara granițelor țării, locuite compact de români. Așadar, interesul pentru cultura românilor din Bucovina a stat mereu în atenția Academiei Române.

Chiar de la înființarea Societății Academice Române, numeroși membri ai ei au atras atenția asupra valorilor culturale inestimabile pe care le oferă această provincie istorică. Astfel au fost descoperite multe vestigii ale trecutului istoric al Bucovinei, care au fost adunate cu grijă și donate celui mai de seamă for de știință și cultură al țării. Aceasta s-a întâmplat și cu valoroasa **Colecție Hurmuzaki** de documente istorice externe privind trecutul poporului român.

Și iată că de data aceasta un slujitor fidel al muzei Clío, care a trudit asupra acestei teme de un real interes istoric și cultural pentru Bucovina, a fost premiat de cel mai înalt for academic din țară.

După cum se cunoaște în lumea științifică, acest premiu a fost instituit de către Academia Română după revoluția din 1989. La 26 noiembrie 1991 s-a hotărât ca trei dintre premiile nou înființate ale Academiei să poarte numele unor ilustre personalități originare din Bucovina. Printre acestea au fost nominalizate Eudoxiu de Hurmuzaki, Dimitre Onciul și Simion Florea Marian.

În discursul de recepție ținut de Nicolae Iorga, la 17 mai 1911, în Academia Română și intitulat *Două concepții istorice*, savantul spunea despre înaltul for academic român că este o „instituție menită a îmbogăți știința neamului, dar nu mai puțin a îndemna, judeca și răsplăti silințele culturale ale tuturor...”. Istoricul vorbea despre însemnătatea alegerii membrilor Academiei, dar și despre faptul că înalta instituție științifică are menirea de a încuraja cercetarea științifică, de a o aprecia și stimula.

De data aceasta a fost apreciată monografia care ilustrează viața și activitatea culturală a membrilor familiei Hurmuzaki din Bucovina. Cartea abordează o analiză a componentelor culturii și evoluției acesteia în Bucovina, în perioada amintită, propunându-și în primul rând o investigație în domeniul activității pe tărâm național și cultural a generației de la 1848 a familiei Hurmuzaki – așa-zisa, generația întâi, cea mare – cât și a membrilor din generația a doua a Hurmuzăkeștilor, a căror activitate coincide cu perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Lucrarea este axată în întregime pe cercetarea activității culturale și naționale a membrilor familiei Hurmuzaki. Despre Hurmuzăkești s-a mai scris. Atât beletristică, cât și diferite lucrări de popularizare.

Monografia domnului Ilie Luceac vine să certifice însă și să deștepte în același timp „memoria ce zace în arhive” a faptelor vii ale Hurmuzăkeștilor, autorul reușind să înlăture umbra grea a uitării ce se așternuse, din mai multe motive, atâtea decenii la rând peste numele și opera excepțională a acestor boieri cărturari din Bucovina.

Monografia **Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare** a fost apreciată de către istorici remarcabili din țară și de peste hotare. De exemplu, acad. Gheorghe Platon de la Iași face o lansare admirabilă a cărții, prin faptul că

semnează, chiar pe coperta ei, următoarea judecată: „Maniera deosebită în care autorul a înțeles să-și prezinte demersul reliefează o viziune nouă, mai largă, asupra subiectului abordat. Reevaluând datele cunoscute despre Hurmuzăkești, domnul Ilie Luceac ne-a prezentat o reușită analiză de caz, izbutind să reliefeze contribuția celor două generații ale familiei Hurmuzaki la cauza românească, într-o manieră apropiată de cerințele moderne ale istoriei. Oferindu-ne o lucrare lipsită de prejudecăți și de spirit partizan, patriotard, scrisă echilibrat și sobru, cu accente puse la locul potrivit, ea se impune ca o contribuție serioasă, fiind, totodată, și un omagiu adus spiritului românesc“.

La fel și istoricul de la București, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru titular al Academiei Române, scrie: „Ilie Luceac, istoric român din nordul Bucovinei, cunoscut în istoriografia românească prin cercetările sale de istoria culturii, consacră lucrarea sa rolului pe care l-a jucat *familia Hurmuzaki* din Bucovina în cultura și istoria românilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Cu un puternic simțământ al responsabilității istoricului, autorul vine cu o informație mult mai bogată față de lucrările publicate până acum în acest subiect, cu observații de amănunt pătrunzătoare, semn al capacității lui de a analiza critic informația istorică și de a avansa ipoteze care să contribuie la progresul cercetării și la mai buna cunoaștere a problemei studiate“.

Despre meritele acestei cărți a scris, poate cel mai inspirat, scriitorul, criticul și istoricul literar Adrian Dinu Rachieru. De fapt, dânsul a fost acela care a contribuit la faptul ca această carte să vadă lumina tiparului într-un timp record. Bineînțeles, cu accepția și prin bunăvoința doamnei Augusta Anca, directoarea editurii timișorene *Augusta*. Referindu-se la cartea lui Ilie Luceac – „de *neocolit* pentru cei care se vor apropia de temă“ – Adrian Dinu Rachieru menționează: „Doldora de informații, impunând prin acribie și densitate referențială, cercetând izvoare inedite, cartea Domniei sale devine de neocolit. Ilie Luceac vine cu rigoare (nu doar din unghiul instrumentarului științific) și ne oferă anexe bogate... **Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare** este cartea unei vieți. Ea închide monumental strădaniile autorului și poate sparge, vrem a crede, zidurile necunoașterii... Nume apreciat în câmpul istoriografic, Ilie Luceac este un prieten al arhivelor... El se raportează, întremător, la întregul unei culturi și încheierea Domniei sale (concluziile cărții – *n.n.*) se cuvine îmbrățișată: *Hurmuzăkeștii nu mai pot rămâne doar bucovineni*. Pentru o mai dreaptă prețuire pledează chiar această carte. Existența ei, vidând bibliografia temei, ne face să uităm, fie și preț de o clipă, de realitatea dureroasă a Bucovinei schizoide și ne îngăduie să nădăjduim, așa cum frumos spunea poetul Arcadie Suceveanu, la „racordul cultural al celor două emisfere“. Ilie Luceac reușește acest racord (axiologic) și se înscrie competitiv în seria cercetătorilor de elită“ (Adrian Dinu Rachieru, *Un monument*).

Sau de pe alt meridian, din Chișinău, ziarista Marcela Gafton anunța autoritar în cotidianul „Țara“: „O carte solidă apare, după o lungă așteptare la Cernăuți... Pentru prima oară se face un portret cât de cât complet al lui Constantin Hurmuzaki, personalitate de referință în istoriografia românească. Activitatea sa politică, alături de cea a lui Kogălniceanu, a contribuit, neîndoios, la Unirea Principatelor“ (Marcela Gafton, **Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare** de Ilie Luceac, în „Țara“, 13 septembrie 2001, p. 4).

În ziarul cernăuțean „Zorile Bucovinei“ citim următoarele: „Prin această carte, pentru prima dată, în circuitul științific au fost introduse documente necunoscute unui public larg, care se păstrau în fondurile Bibliotecii Academiei Române, ale Arhivelor Naționale sau în alte arhive particulare. Geografia surselor documentare este foarte bogată – București, Iași, Brașov, Cluj-Napoca, Suceava,

Piatra-Neamț, Cernăuți... Astfel, lui Ilie Luceac îi aparține meritul scoaterii la lumină a unor izvoare inedite, de care s-a apropiat cu o temeinică pregătire istorică și filologică" (Maria Toacă, *O nouă deschidere către tezaurul spiritual al Hurmuzăkeștilor*, în „Zorile Bucovinei”, 29 septembrie 2001, p.2.).

Așadar, presa centrală și în special cea din Bucovina a comentat copios faptul apariției cărții. S-au semnat recenzii în revistele și cotidienele „Glasul Bucovinei” (Cernăuți–București), „Curier Românesc” (București), „Bucovina literară” (Suceava), „Codrul Cosminului” (Suceava), „Literatura și arta” (Chișinău), „Țara” (Chișinău), „Crai nou” (Suceava), „Zorile Bucovinei” (Cernăuți), „Arcașul” (Cernăuți), „7 zile bucovinene” (Rădăuți), „Septentrion”(Rădăuți) și altele.

Monografia domnului Ilie Luceac a onorat câteva Saloane naționale și internaționale de carte de la Chișinău, Cernăuți, Timișoara. La Salonul Internațional de Carte din Iași (ediția a X-a, 2001), monografia a fost distinsă cu Premiul „Lecțiile istoriei”.

Premiul Academiei Române vine de data aceasta să-și justifice dubla valoare pentru Bucovina. În primul rând, fiindcă, anume, Premiul „Eudoxiu Hurmuzaki” a fost acordat pentru prima dată unui bucovinean. Și în al doilea rând, pentru că o monografie despre Bucovina a fost onorată de înaltul juriu al Academiei, acordându-i-se acest premiu. Un semn de bun augur și încurajator, în special pentru autor, ale cărui strădanii merită din plin toată gratitudinea noastră.

Tehnoredactor: CORNEL CRISTESCU

Apărut: 2003

ISSN 1222-5606